

GHANASYĀMA'S
ĀNANDASUNDARĪ

(*A Saffala, or Drama in Prākṛit*)

With the Sanskrit Commentary of Bhaṭṭanātha

CRITICALLY EDITED FOR THE FIRST TIME WITH
VARIOUS READINGS, INTRODUCTION, NOTES ETC.

BY

Prof A. N. Upādhye, M. A , D. Litt

RAJARAM COLLEGE, KOLHAPUR

Published by

MOTILAL BANARASIDASS

NEPALI KHAPRA, BANARAS.

1955

First Edition, 500 Copies

Price Rs 5/-

PREPARED BY
Government of India
Ministry of Education

All Rights Reserved

Published by

SUNDARLAL JAIN

M/s Motilal Banarasidass

Post Box 75, BANARAS (INDIA)

Printed by

SHANTILAL JAIN

Jinendra Press

NEPALI KHAPRA, BANARAS

To
My Revered Teacher
Professor Dr P. L. Vaidya
Director
Mithila Institute
DARBHANGA

CONTENTS

	PAGES
Preface	5
Introduction	8-22
1 Critical Apparatus	8
2 Constitution and Presentation of the Text	11
3 Ghanaśyama the Author	12
4 His Ānandasundarī	15
5 Bhattanatha's Commentary	21
Ānandasundarī Prakrit Text	1-55
Sanskrit Commentary	57-88
Notes	89-93
Index of Verses	99-100
Additions and Corrections	101-102

PREFACE

While working as the Springer Research Scholar of the University of Bombay, during 1940-1943, I could bring to light a number of Prakrit works from South India. Poems and plays like the *Kamsaraho*, *Usānuuddham* and *Camda'ehā* were fully edited by me with critical Introductions and on other works like the *Siricimdhā avvam*, *Soricarittam* etc. I wrote critical papers giving extracts from them. The results of my study, which shed abundant light on the evolution of Prakrits and on the last phases of Prakrit literature, were received by scholars with great appreciation.

In my Introduction to the *Camdalehā* I presented a critical study of a number of Prakrit plays or Sattakas which opened for study almost a new tract of literature. It is in continuation of these studies that I decided to edit the *Anamdasumdarī* with its Sanskrit Vyākhyā from the limited Ms material that was accessible to me. The path for the first editor of any Prakrit work is extraordinarily thorny but some day some one or the other has to tread it. If I have dared to do this on many occasions I must confess that I have done so with utmost modesty and with a sense of duty which one owes to this neglected branch of Indian learning. Though there is margin for differences of opinion and scope for improvement I can assure the scholars that in bringing out these editions I am guided by the best critical standards and editorial discipline.

Ghanaśyama is a gifted author, and his attempt to introduce Desī or Marathī words and expressions in Prakrit is just a continuation of the age long impact of the popular idiom on the literary style to which preachers, princes and even pandits had to yield, throughout the literary history of

India, if they really wanted themselves to be understood by the society at large. The brief Introduction is a modest attempt to study some of the aspects of the author and his Saṭṭaka. The Notes record some of the striking points and a few problems which the editor had to face. They are not intended for explanation which purpose is greatly served by the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha.

In the pattern of Ethical Socialism towards which we are fast moving, our National Language is going to play a fundamentally vital rôle, and the success of Hindi depends on how it is plied with facility and ease for the common man without undermining its heritage and dignity. It is very lately that is being realised what an important part the Prākṛits (including Apabhraṃśa) have played in the evolution of Hindi. But it is still a pathetic story that, along with Sanskrit, Prākṛit and Pāli are not being studied with due adequacy and urgency which they demand. What Sylvain Levi complained, decades back, against a premier Indian University which made no provision for Pāli and Prākṛit studies, is more true today in the case of most of our Universities. Some of us may not like it, but it is a fact that Hindi will grow on exclusive lines to the extent to which we ignore its immediate predecessors, viz. Prākṛits and Apabhraṃśa, in our efforts to evolve and enrich it as our National Language.

It is with great pleasure that I record my thanks to my scholar-friends like Dr. V Raghavan, University of Madras, Madras, Shri K. G. Dixit, B. A., B. T., Sangli, Shri R. P. Nīpanikar M. A., Kolhapur, who helped me in various ways while I worked on this Saṭṭaka.

I have taken the liberty of dedicating this work to my revered Professor, Dr. P. L. Vaidya, as an humble token of the unredeemable debt of gratitude which I owe to him as his pupil: words cannot adequately express what he has bestowed on me by way of instruction and encouragement.

I am highly obliged to Shri Sundarlalji of the Motilal Banarasi Das Firm. He suffered terrible loss when his Firm in Lahore was consigned to flames by the communal frenzy at the

time of the partition of India, and he left his burning house, as he wrote to me, only with clothes on his person. Despite this calamity, he sincerely carried out what was a casual promise and thus enabled me to present this Saṅgāhā to the world of scholars.

The editor and publishers acknowledge their indebtedness to the University of Bombay for the grant in aid received by them from the University towards the cost of the publication of this work.

Karmāṅgeśādhikaras te!

Rajaram College

KOLHAPUR

1-1955

A N Upadhye

INTRODUCTION

1. Critical Apparatus

This edition of the *Anandāsundarī* is based on the following two Mss.:

P: This Ms. belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, and is numbered 432 of 1899-1915. It is written on indigenous Indian paper in black ink. It measures about 8 by 5 inches. The age is not mentioned. It may be about one hundred years old. It is well preserved on the whole, though some pages show patches of moisture. It contains the Prākṛit text of the Sattaka in 16 folios (or eight double sheets) and also the Sanskrit commentary of Bhattanātha in 24 folios (or twelve double sheets). Each page has 15 to 18 lines, and each line 35 to 40 letters. The script is Devanāgarī. The text is better presented with marginal lines and uniform handwriting. The commentary portion is not so neatly copied. Its handwriting too is not uniform and shows more than one hand. The first page contains the title thus within a line-decoration:

॥ आनंदसुदरीसंज्ञं सट्टकं प्रारभ्यते ॥

On the next page the text begins with

॥ श्रीगणपतये नमः ॥ अन्ताखं etc.

and ends with.

॥ संपूर्णमिदंमानंदसुंदरीनामकं सट्टकं ॥ श्रीरस्तु ॥ etc.

The Sanskrit commentary begins with

श्रीगणपतये नमः ॥ अविघ्नमस्तु ॥ इष्टसिद्धिरस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ etc.
and ends thus:

॥ इति पदवाक्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचितायां आनंदसुदरी-
नामसट्टकव्याख्यायां चतुर्थं बवनिर्वांतर ॥ संपूर्णमिदं व्याख्याय ॥

Throughout the Ms, the only sign of punctuation that is used is the *danda*, single or double. The names of characters and stage-directions are represented by their initial consonants, for instance, *vi*=*vidūṣakah*, *prati*=*pratihārī*, *sva*=*svagatam*, *a*=

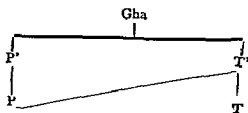
ātmagatam, and so on. At times even stage-directions look like conversation passages. Very often the numerical symbol 2 is used to indicate that the previous word is to be repeated. The shape of letters and style of writing are quite normal, though now and then *rava* and *kha* are confused. Throughout the Ms., both in Prākṛit and Sanskrit, *anusvāra* is used (*aṅga*, *paṃḍu*) and not *parasavarna* (*aṅga*, *paṃdu*) in the conjunct groups. Very often *ḷ* is written for *l*, and *vu* is often represented by *u* in Prākṛit. As is the case with certain Dravidian scripts when employed for writing Prākṛit, a dot (in Kannada, a fat zero, called *nōlli*) in between two letters is used here to indicate that the following letter is to be doubled. This mode of writing shows in Prākṛit doubling of even aspirated consonants. Sometimes even vowels *a* and *u* are doubled in this way: *a a* really speaking stands for *ayya*. Now and then *mha* and *hma* are confused. In some places yellow paste is used to cover unwanted letters; in many places letters and words are scored off or omitted by putting a series of dots on them; and at times necessary substitutes or additions are shown on the margin with some indication or the other.

T: This stands for a modern transcript (in 64 pages) on blue ledger paper (one-fourth foolscap sheets) of a Ms. numbered 683/4681, belonging to the Tanjore Maharaja Sarfoji's Saraswati Mahal Library, Tanjore. Though it opens with the title,

॥ आनंदसुंदरीनामधेयं सट्टकं ॥ इदं ॥

a good bit of its opening portion is lost, and it begins with *e dhīe Hemavadi tī* etc. in the speech of *Vidūsaka* after the 22nd verse in the First Scene (p. 11 of this edition). I got this transcript prepared in 1944, and have now presented it to the Rajaram College Library, Kolhapur, where its Regd. No is 43714 (035 006). It contains only the Prākṛit text and is not accompanied by any *chāya* or Sanskrit commentary. The transcript contains many errors; and by itself it cannot present a readable text, much less a correct one: *dandas* are irregularly placed; words are wrongly spaced; the copyist neither knows Prākṛit nor is he a mechanical transcriber; and there are gaps here and there. Only *dandas*, single or double, are used for punctuation.

actual readings in T now; and further the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha, though it accompanies the Ms. P, its readings are more allied to those in T. There is no doubt that P is corrected with the help of a Ms. which must have been a predecessor (say T') of T. The relation of these can be shown thus :

Ghanasīyama himself wrote first P', a predecessor of P, and after some time he presented a revised text indicated by T'. Somebody with the help of T' corrected here and there the text of P', and the resulting text is now preserved in P. And T' is further copied and represented now by T.

2. Constitution and Presentation of the Text

The Prākṛit text, presented here, is primarily based on the one preserved in P. Its collation with that in T is quite careful and sufficiently thorough; and thereby all the scribal errors got automatically eliminated. Readings of *l*, peculiar to P alone, are not noted : as a rule, *l* is used instead. The readings like *a. a* and of double *kkh* etc. are not noted, but they are written as *ayya*, *kkh* etc. according to recognised conventions. The *ya-fruti* is not used, because P does not give it; and what is given by T is a highly exaggerated practice. Some readings of *ya-fruti* are, however, noted by way of illustration. Both these Mss. are in Devanāgarī script, and they almost uniformly read *kim vi*, i. e., they use *vi* after an *anusvāra*. This point I have discussed in details on an earlier occasion (*Candralekhā*, Bombay 1945, Intro., pp. 8 ff.), but some leading scholars do not approve of it (see Dr. P. L. Vaidya's remarks in his Intro. to Trivikrama's Prākṛit Grammar, Sholapur 1954, pp. xv ff.). In continuation of what I have already said, I would add only this much. These authors from the South had a limited

grammatical standard before them; and having had no contact with the living tradition of Prākṛit as current in the North, they never hesitated to use *kim vi*, though *kim pi* is linguistically more sound. That such usages were developed in the South is confirmed by another piece of evidence. I have with me an advance copy in print (without any face-page etc.) of *Rāma-stotra* by a modern poet from the South, Bhāradvāja Rājagopāla kavi, in 35 Prākṛit verses with Sanskrit *chāvā*. He uses not only *vi* after an *anusvāra* (*moham vi ahilam* verse 26) but also *a* (equal to *ca*) after an *anusvāra* (*niseviam a*, verse 6; *samdhāriam a* verse 7). Most of the additional passages in T are put in the foot-notes along with other readings, with very minor corrections. Too much liberty is not taken with these readings. In the longer passages of T, which have no counterparts in P or the printed text, some regularisation is adopted by eliminating *ya-īruti* etc. In the constituted text names of characters are added in full, and a dash is added after them. The stage-directions are put in round brackets. A *samdhā* between a Prākṛit and a Sanskrit word is avoided. Now and then commas are used in the text for facility of understanding.

As to the presentation of the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha, what is given here is based on Ms P only. Most of the scribal errors are corrected, and thus an attempt is made to present a readable text. Double *dāndas* are used to mark the end of a speech. Quotations are put in inverted commas. Throughout in the Sanskrit passages *para savarna* is used. As in the Ms. *Samdhā* is not rigorously enforced, and no *Samdhā* is allowed between a Sanskrit and a Prākṛit word. In many places the commentary presumes a text which has different readings and some additional passages, in most cases agreeing with those of T; and it stands as it is. An intelligent reader can easily verify it by looking into the readings of T. Some striking cases are discussed in the Notes. Here and there some commas are used for a better understanding. The running matter of the commentary is cut into convenient paragraphs corresponding to the pages of the Prākṛit text for referential purpose.

3. Ghanasīyāma: the Author

The poet Ghanasīyāma, who calls himself *mahārāṣṭra-cūdāmani* and who possessed epithets like *Kaṅṭhīra*, was the

Ghanaśyāma was offensively self-conceited, and he paraded his learning in various quarters. He looked down upon earlier authors, even of established eminence, and he expressed poor opinions about their literary achievements. He treats with contempt even those authors on whose works he is writing commentaries. He ridicules Kālidāsa, Bhavabhūti, Kṛṣṇamiśra etc., because they had few works to their credit. He went to the extent of believing that it is he that made their works immortal by writing commentaries on them. 'It was his arrogant claim that he was making poor texts rich by his condescension to comment on them.' Among the commentators he had some regard only for Appayya Dikṣita and Mallinātha. All others were considered worthless by him.

It is Ghanaśyāma's vanity and extreme self-conceit that must have made him unpopular among his learned contemporaries. The death of his great patron Tukkoji, therefore, was a great blow to him, though highly optimistic, self-confident and spirited he was. That is why he has expressed himself in this manner on the death of his royal patron.

आयु किं शरदा सहस्रमथ किं दैवेन यदीयते
 तन्नाल जटोरस्य हन्त गिरिनाकान्त शिव चिन्तय ।
 मत्काव्याणुविलक्षणैकविमुखे तुकोनिराणे गतेऽ
 व्याश्रयदानमना किमिच्छसि पुनर्मायं न क्षमा तव ॥

Ghanaśyāma styles himself *sarva-bhāṣā kavi*, with a mastery over seven or eight languages and scripts. He feels himself quite competent, almost equal, if not superior, to Rājasekhara, in composing a Sattaka which is entirely in Prakrit. His attitude towards Prakrit is well expressed in the conversation between Viḍuṣaka and Sutrādharma. In his opinion, an eminent poet need not be ashamed of composing works in Prakrit. A heretic shuns a sacrifice, a voluptuary, virtues, a blockhead, learning one vainly condemns whatever is impossible for oneself. Those who are skilled in only one language are part-poets, while he who can compose in many languages is a full-blown poet of renown.

V. A. R. Shastri estimates Ghanaśyāma in these words: 'It may be said to the credit of our author Ghanaśyāma that his poetry is simple, that his knowledge is cyclopaedic and his

vocabulary is vast. He is one of the many later poets in whose hands the old Vaidarbhī style of classical poetry was revived in the South. Though at times given to verbal puns and alliterations, he writes a very clear and pointed language. His independence in thought and in language and his unique position in the royal court of Tanjore as an able poet-minister, made him all-powerful in the temporal world; and for his renunciation of all worldly pleasures, his desire to do public good and his complete reliance upon God—for all these virtues he deserves to be remembered by his posterity for all time to come.¹

According to Prof. Chaudhari's list, Ghanaśyāma, besides writing different varieties of dramas like Nāṭaka, Prahasana, Bhāna, Dīma etc., is said to have composed three Sattakas: 1) *Vaikuntha-carita*, 2) *Ānandasundarī*, and 3) an anonymous one. It has to be seen whether the anonymous play can be the *Navagrahacarita* which, though put by Keith¹ under Nāṭaka, is described by M. Kṛishnamachariar² as Sattaka in Prākṛit. It is necessary that Mss. of *Vaikūṅṭhacarita* and *Navagrahacarita* should be inspected and seen whether they are really Sattakas.

4 His Ānandasundarī

This edition of the *Ānandasundarī* is based on two Mss.³ which are fully described above. A third Ms. also is reported to be preserved in the India Office Library, No. 7398. The contents of the play are summarised below.³

I. After benedictory verses invoking Viṣṇu-Lakṣmī etc., Sthāpaka or Sūtradhāra and Vidūsaka discuss a letter received from an Association (*sāmāyika-lekha*) for staging an interesting play; and it is decided to enact a Saṭṭaka, the *Ānandasundarī* composed, at the age of 22, by Ghanaśyāma (described) who is more competent than Rājaśekhara, who has won a title *Kaṅṭhīraṇa*, and who can compose works in various languages.

1. *The Sanskrit Drama* p. 345.

2. *History of Classical Sanskrit Literature*, p. 248.

3. Thanks to the Director, Bhāratīya Vidyā Bhavana, Bombay, with whose kind permission (No. 1078 June 1, 1954) portions of my Introduction of the *Candralekha* are adopted here.

Sūtradhara, who is wishing for a son, suggests the plot by a simile: Śikhandaçandra marries the daughter of Caṇḍavega; he has a son from her; and he becomes a Universal monarch.

The king reflects on his fortune and discloses certain details. The minister Dīndiraka has been sent out to subdue Vibhāṇḍaka of Sindhudurga who refused to pay the tribute; and he is expected to come back victorious. The king further hopes that his anxiety for a son would soon disappear: the king of Aṅgas has sent his daughter Ānandasundarī to win his affection; fearing that the queen might know this, Ānandasundarī has been dressed as man, with a name Piṅgalaka, and given in charge of the chamberlain Mandāraka; and as foretold by an astrologer she might give birth to a son. Bards greet the king with morning prayers by describing the advancing day. Vidūṣaka has offended unwittingly another Brāhmaṇa, Mandūraka; and the king settles this quarrel by giving a present to the latter. The king wishes to see a *nāṣaka* staging how Ānandasundarī was brought etc. composed by Pāraijāta Kavi Piṅgalaka and Mandāraka are also invited, and a *garbhanāṣaka* is introduced. It depicts how Ānandasundarī was dressed as man and brought to the harem. As the characters of the spectators are also taking part in the *garbha-nāṣaka*, a good deal of fun is created by Vidūṣaka who often misunderstands the situation. The king broods over Ānandasundarī's beauty while the play is being acted. The time for midday meals is announced, and all get up for bath.

II. The king tells Vidūṣaka that Hemavati divulged their secret to the queen with the result that Mandāraka has been chained; and Ānandasundarī is imprisoned in the ornament box and guarded by fifty maid servants. He reflects over the miserable lot which has befallen that beautiful girl on account of queen's jealousy. Vidūṣaka blesses him with good luck. Then to divert king's mind, there enters the poet Pārijāta, alias Kaṣṭhīrava, vaunting his poetic abilities. In a highflown style, full of long compounds, subtle allusions, double entendre and mythological references, he praises the metropolis Śrīkhalavati, the palace Damaruka and the king Śikhandaçandra of great glory and his virtues. The king is highly pleased and is ready to give any present, even his kingdom, to the poet who declined

the offer by saying that he already possesses the *kavitāmahā-sā-māya*. To divert himself the king proposes to Vidūṣaka that they should describe the various limbs of the heroine Ānandasundarī; and they do so by singing the lines of a verse alternately. The king is suffering acute pangs of separation which are heightened by midday announcements of bards: he realises that the real remedy now is to win queen's favour.

III. The king is now in a happy mood because he is successful in winning queen's favour. With sly interpellations Vidūṣaka wants to know how this could be achieved. The king narrates the details how he met her in the bed-room, how she was angry with him, how he lay prostrate at her feet like a servant, and how thus finally her heart was won over; and she promised to celebrate his marriage with the heroine Ānandasundarī. The queen enters with the heroine and attendants, the former in her wedding dress: the king must have an issue, so the marriage is approved by all. The queen bestows the heroine on the king and the wedding ceremony is celebrated. The couple is blessed and greeted by all; and Vidūṣaka exchanges a few bitter jokes with maid-servants. The king, heroine, Vidūṣaka etc. come to the Śrūgāravana where the heroine is made acquainted with various trees etc. The evening and rising moon are announced by bards: the king and heroine retire to the bed-chamber.

IV. Vidūṣaka finds the king anxious about heroine's worries whether king's love for her would remain firm, whether she would have a meritorious son, and whether she would deliver happily. The king has assured her duly. Vidūṣaka cuts a few jokes with him, and getting the necessary details from him he concludes that the period of pregnancy is full and that she would certainly deliver a son. The victorious minister Diṇḍīraka arrives. A *garbha-nāṭaka* composed by Pārijāta Kavi is staged. It is shown how Dindīraka leads a fleet, and how the demon Vibhāṇḍaka is overpowered and made to run away by a sudden terrific uproar, and thus the victory was won. The king is highly pleased with this triumph and is almost ready to give his kingdom to the brave minister. Just at that moment the report of birth of the prince is conveyed to the king. By eating a miraculous herb sent by her father Candavega, Ānandasundarī is quite hale and hearty now. The queen enters accompanied by heroine with the child and attendants and congratu-

lates the king on the birth of a prince. The queen names the prince Ānanda-candra and puts him on king's lap. Bards greet the king; and the play ends with a significant Bharata-vākya.

Ghanaśyāma almost vies with Rājaśekhara in composing a Saṭṭaka; it must be said to his credit that his is a sufficiently independent plot; and excepting a few echoes of expression, he borrows very little from the *Karpūramañjarī*. The introduction of two *garbha-nāṭakas* is a speciality of the *Ānandasundarī*, especially because they represent episodes which are a part and parcel of the theme of the play itself. It appears from a casual remark of Vidūṣaka that Ghanaśyāma believed (p. 44) that a Saṭṭaka without the *garbha-nāṭaka* is positively faulty (*apahāsa-bhājana*). The first *garbha-nāṭaka* (see pp. 6, 10 ff.) presents a scene in which Ānandasundarī is given a male dress with a name Piṅgalaka and sent to the metropolis with her attendants. This gives an opportunity to the king to see her from close vicinity and wax eloquent on her physical beauty, while Vidūṣaka also adds something of his own with a few jokes here and there. The second one (see pp. 5, 47 ff.) enacts the naval battle scene in which Dindiraka skilfully attacks the fort Sindhu-durga and defeats Vibhāndaka by creating shrill noise and presenting a counter army of Rāksasas through mirror reflection whereby the enemy is routed away.

Ghanaśyāma is more a Sanskrit poet; and some of his forms and expressions are so artificial in Prākṛit that at times his verses become intelligible only after they are rendered into Sanskrit. A few of his Prākṛit verses (II. 6, III. 11, etc.), as remarked in the Notes, can be converted into Sanskrit without spoiling the metre. This shows very well how these later authors and poets lacked close touch with the live expression and genuine style of early Prākṛit works and still finished their compositions mainly by studying Prākṛit grammars and by reading Prākṛit portions of plays. What is true of Pānivāda, Rudradāsa and others from the South¹ holds good in Ghanaśyāma's case

1. During the last few years I have tried to shed a good deal of light on a number of Prākṛit works from the South. Some of them are duly edited, and on some I have written short papers giving extracts from them: Rāma Pānivāda's *Kaṭisavaho*, Bombay 1940; *Usāṅgīrudhāṭhā*, A Prākṛit Kāvya, *Journal of the University of Bombay*, X. 2; *Sircūdhakavacāṭhā* of

as well. They primarily thought, or mentally drafted, first in Sanskrit and then wrote in Prakrit. What I have observed about Rudradāsa and his Prakrit in the *Candralakṣha* is applicable to Ghanaśyama and his *Ānandatundari*. Ghanaśyama follows to begin with (see the remarks on the differences between P and T above), Vararuci's *Prākṛta prakāsa*, in eight or nine chapters, as current in the South, and the Prakrit portions of earlier plays show their influence on him. He uses only one language, besides the stray Sanskrit passages, both in verse and prose, and his name is Prakrit—the dialectal distinction of Mahārāṣṭri and Śauraseni, as understood by Hemacandra and other grammarians is not there. The mould of the verses and compound expressions, is basically Sanskrit, both in concept and finish. Retention of initial conjunct groups even in prose, repeated use of Dative singular, abnormal forms like *caḥira* for *caḥrā*, *siris* for *śirsa*, *nuva* for *nrpa* etc. only show a lack of sufficient contact with the living and genuine Prakrit style cultivated by many authors in the North. One does not find here the steady percolation of Apabhramśa forms which is detected in different Prakrit works composed especially in Gujarat. Rajaś-khara and other authors do use certain Deśi words. In a way the same tendency is carried to its logical extreme when Ghanaśyama freely and studiously uses a number of nouns and roots current in Marāṭhi. Most of them have their counterparts in Marāṭhi even to this day. All these are fully discussed in the Notes.

To a very great extent the interest of the reader or spectator of this play is sustained by light humour with which many of the conversations and remarks, especially of Vidusaka, are replete. The author creates humour by words of double meaning (pp 8, 38 etc.), stray prickly remarks (pp 8, 38 etc.), caricature of holy things (pp 9, 12 etc.), exaggeration (pp 9 etc.), innocent tricks and slips (pp 3, 15, 22, 46 etc.), sly jokes (pp 8, 10, 13, 14, 15, 20, 34, 41, 45 etc.) somewhat vulgar references (pp 17, 31, 34, 35, 38, 43 etc.), outspoken frankness

---

Kṛṣṇalīlāsuka, *Bhāra ya Vidya* III 1, *The Śarṅgārīta, A Prakṛit Kāvya Journal of the University of Bombay* XII 2. Rudradāsa's *Candralakṣha*, Bombay 1945, *Bhāṅgāśandela. A Prakṛit Kāvya. Festschrift for Karmarkar Commemoration Volume*, Poona 1948.

(pp. 2, 3, 8, 9, 10, 12-3, 15, 27, 32, 35, 37, 45, 53 etc.) and by light remarks on serious occasions (pp 2, 33, 86 etc.).

Ghanaśyāma is well known for his pride and show of learning, and it is not surprising that the poet Pārijāta alias Kaṅṭhīrava, is only his own replica. One Ms. actually writes the name of Ghanaśyāma, though it is replaced later. These descriptive passages clearly show not only his mastery over Sanskritic vocabulary but also his deep study of mythology. Some of his expressions remind us of the style of Subandhu, Bāna and Dandin. It is the descriptions and longer verses that give a suitable opportunity to the author to make a show of his learning which is an outstanding trait of his personality.

Ghanaśyāma is a master of expression, and he is one of those later authors who have handled language with an amount of ease and facility. His conversations are crisp and his short verses lucid. He has handled a number of metres, including śloka; and they can be listed here alphabetically :

Anuṣṭubh (or Śloka) . I 9 (Sanskrit), 19; II. 1, 14, 16; III. 5, 14, IV 8

Indravamśā III 12, IV 4

Upajāti . I. 12, 28, II. 6, III 15, 19; IV. 3.

Gāthā (or Āryā) : I 6; III 9; IV. 13

Gīti. III 11.

Puṣpitaḡṛā: I 26; II. 17.

Prīthvī I. 4, 10, 11, 23, II. 18; III. 2; IV. 1, 5.

Praharṣiṇī. I 27; II 8, 9, 10, 11, 12

Mañjubhāṣiṇī. III. 3.

Mandākīrāntā: II. 13.

Mālinī: I 13

Vasantatilakā. I. 14, II. 2; III 4, 7, 18, 23.

Rathoddha ā: I 29, III. 8, 10.

Śārdūlavikīḡḡa. I 2, 3, 5, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 20, 22; II. 3, 4, 5, 15, III. 13, 17, 20, 22; IV 2, 11, 12.

Śālinī II. 7, IV. 7, 9, 10.

Śikharṣiṇī: I 21, 24, 25, III 1, 6, 16.

Sragdharā: I. 1; III 21.

Harinī. IV. 6.

The entire play in four Yavanikāntaras is in Prākṛit. Śūtradhāra, however, once quotes a Sanskrit verse (I. 7) which brought to Ghanaśyāma the title Kaṅṭhīrava, and a second

time repeats (I. 9) the request of the Association in Sanskrit. The king also speaks in Prākṛit: only once in the fourth Yavanikāntara (IV. 1), he sings a verse in Sanskrit (*saṁskṛitam-āśṛitya*). This sporadic use, I think, has nothing to do with the view of some theorists like Bādarāyana that the king is to speak in Sanskrit.

5. Bhaṭṭanātha's Commentary

The Sanskrit Vyākhyā or Vivecanam of the *Anandarundari*, as found in the Ms. P, is printed here. Its author is Bhaṭṭanātha who gives us hardly any details about himself beyond that he was well-versed in grammar and logic and that he bore a title Mahopādhyāya. It seems probable that Bhaṭṭanātha, like Ghanaśyāma, hailed from Mahārāstra: that explains very well his references to Marāṭhī idioms and words here and there (pp. 64, 65, 66, 69 etc.). He follows the Longer Recension of the text given by T. His commentary gives a close Sanskrit Chāyā or rendering of the Prākṛit text, explains obscure words here and there, elucidates mythological allusions, dissolves out-of-the-way compounds, and notes alternative readings and interpretations given by some of his predecessors: on the whole it is a good attempt to explain a Prākṛit play for those who know Sanskrit sufficiently well.

Bhaṭṭanātha, either to elucidate or to substantiate a point at issue, gives a number of quotations. Some of them are anonymous pp. 57-8 (*ācārya*), 59 (*Paurāṇika*), 61, 65, 69, (*ācāryāh*) 75, 85 (*ācāryāh* etc.); but in a few cases either the works (*Mahābhārata* p. 92, *Samgītasāgara* p. 71, *Nīlīcīntāmaṇi* and *Mantrasarovara* p. 74, *Kavikalpalatā* p. 75, *Tāṇḍavollāsadarpana* p. 82, *Buddhacarita* [of Aśvaghōṣa, the line is traced with minor variants at *visi.* 13, E. H. Johnston's ed.] p. 82, and *Jyotiḥśakrārṇava* p. 88) or authors (Agastya p. 69, Bharata pp. 58 & 60, Bhartṛhari and Mallinātha p. 75.) are specified. He quotes the authority of lexicographers like Amara (-sīṁha) pp. 59, 67, 70, 73, Halāyudha p. 66, Jaya p. 66, Keśava p. 65 and Vāmana p. 74, and lexicons like *Devīrūpakola* p. 66, *Padārtharatnamālā* p. 64, *Yādavaprakāśa* p. 75 and *Viśva-(prakāśa)* p. 70. Some Sūtras from Sanskrit and Prākṛit grammars are quoted. Most of the latter are traced to the *Prākṛitaprakāśa* of Vararuci. They are arranged alphabetically here; the first is the reference to the

page of this ed. and the second to that of the *Prākṛta-prakāśa* by E. B. Cowell (London 1868): p. 68, v. 24; p. 77, iv. 29; p. 59, vii. 23; p. 81, iv. 2; p. 81, i. 24; p. 74, v. 31; p. 77, iv. 28, p. 72, iv. 3; p. 68, viii. 64; p. 60, ii. 27; p. 87, ii. 13; p. 69, ii. 10; p. 66, vi. 64, p. 81, ii. 6; p. 85, v. 19 (as in the Southern Recension); p. 62, iii. 18; p. 57, ii. 35; p. 65, iii. 4; p. 79, vi. 63; p. 87, viii. 7; p. 83, vii. 12; p. 66, v. 34; p. 65, iv. 20; p. 82, ii. 38; p. 69, iv. 4; pp. 82, 86-7, iv. 5; p. 73, i. 4; p. 74, iv. 10; p. 65, iii. 3 (Southern Recension); p. 62, iii. 19. Though I have given references to Cowell's edition, the readings of some of the Sūtras clearly agree with those commented upon by Rāma Pāṇivāda and others in the South. Once the Commentator specifically quotes from the *Prākṛtamāñjarī* (p. 60, ii. 25).

There are casual references to earlier authors like Kālidāsa, Sārvabhauma, Dīṇḍīma, Rājasekhara, Kāṇṭhīrava (p. 59), Vālmīki (p. 59), and Pārijātakavi (p. 63). Of these, we know, Kāṇṭhīrava and Pārijātakavi are the titles of Ghanaśyāma himself.

Besides these there are a few other references which deserve special attention. Expressions like *anye'pi, kecit* (pp. 61-3) accompanied by varying explanations have some earlier annotators in view. Different interpretations of Śrīkaṇṭha are specially mentioned more than half a dozen times (pp. 58, 62, 70, 72, 77, 82, 85 and 88); and the way in which he is mentioned indicates that he wrote a commentary on the *Ānandasundarī*. Similarly Rāma-candra (or -bhadrā) Kavi (pp. 63, 85 & 88) appears to be another earlier commentator on this play. Other annotators like Bhaṭṭa Rāghava (p. 69), Gadādhara (p. 66) and Lakshmaṇa (p. 58) are also referred to by Bhaṭṭanātha; but as these are casual references, one might presume that these are their views in other works and contexts and not necessarily from their commentaries on this play. It is highly probable that Śrīkaṇṭha and Rāmacandra wrote commentaries on the *Ānandasundarī*. This is really a credit to the scholarship of Ghanaśyāma. The possibility of a few learned colleagues discussing the meaning of the text and their different views being recorded is not ruled out. The names of these authors can be identified with some known authors only if we get more definite details about them.

घणत्साम-विरह्या

आणंदसुंदरी

अत्ताणं को^१थुहन्मि प्पट्टिहल्लिड्ढरं जाणित्तं^२ को^३डहल्ल
काहुं जात्र प्पयण्णा मणसि अमरिसं भग्गरी दात्र सिग्घं ।
मुद्धे किं^३ भाउ-संगं कुणसि ण ह्नु तुहावत्तव त्ति प्पद्दासं
धोळ्ळंतो चवपाणी स-रह्म द्दइअल्लिगिअो पाउ तुम्हे ॥ १ ॥

अवि अ ।

जं णाहीअल गठिअ-क्किमि-पढी सद्दूल चम्मचलं
अण्णोण्णं रइणाद्-सासण वसा कोडेण रत्तिदिअं ।
तं विराहर-चुंवि-चंग-भमिण-त्थोर-त्थणाल्लिगिअं
मोअरं सोअर वरं पडेउ मिट्ठण तुम्हाण विम्हाअं ॥ २ ॥

अलमिमिणा ।

पचेसु प्पहुणो तिलोअ-जइणो जाणं षड्ढसो सरो
मूढ्हो धणु-वळ्ळरी मुअ लआ पासो अ तत्तारिसो ।
ताणं सोडस-हाअणाण महिलादीराण जीरोसह
णीवी-मोअस महा-सुहं भजइ णं कामारिणो टुळ्ळं ॥ ३ ॥

अण्ण च ।

लुलंत कअ-मालिअं सण्ण-डिल्ल वंदोदृअं
मणत-मणि-भंडणं सलिल मंडलिल्लालिअं ।
थल-त्तुअ-विसेसअ थइद-दीह दिट्ठि च्छड
पमोद-रस णिअरं जअइ भीरु-वीराइदं ॥ ४ ॥

(नान्यन्ते)

स्थापक—(द्विप्राणि पट्टानि परिक्रामन्) किं गु त्नु पदं पंडुरं
दीसइ । होदु, घेत्तूण देकिरससं । (तथा कृत्वा) कद् पत्तअं पदं ।

१. P has a title like this 'n आनदमुदुसंज सट्ठं प्राम्यते n'
on the earlier page, and opens with अण्णपतये नम' n
२. P जाविअ होउ' । ३. P मत्तु । ४. P पइर ।

(परिवर्तयन्) हंत, अक्षरावलीओ लिहिदाओ । को गु खु वाइस्सदि ।
 (विचिन्त्य) होदु, जवणिअंतराहि को धि तुंडं^१ दंसेदि, त हकारिस्सं ।
 (शोणपटकृतनेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदो इदो भद्दमुहो । (प्रविश्य)

विदूषकः—कि कज्ज कहिज्जदु ।

सूत्रधारः—(स्वगतम्) कहं अय्य^२ मडव्वो । (प्रकाशम्) एदं पडिज्जदु ।

विदूषक —किं तेण मह वग्गणस्स लाहो ।

सूत्रधारः—इदं एव्व पत्तअं दिज्जइ ।

विदूषक—(गृहीत्वा) ता गमिस्सं । (इति पत्रहस्तो जिगमिपति ।)

सूत्रधारः—(पटाञ्जले धृत्वा) अज्ज, मा परिहस । वाअण्णाणंदरं
 देमि ।

विदूषकः—(आत्मगतम्) होदु, पोरअस्स वाअण्णिमित्तं भवि
 स्सदि । (प्रकाशम्) एसो वाएमि ।

सूत्रधारः—अवहिदो म्हि ।

विदूषकः—(वाचयात्) सोत्थि भरदरल तिलअस्स सुहमव्वाहदं
 सव्वदो विसेसो दु^३ परस्सहरसाइं णाडआइं चट्ठि^४ पेक्खिदाइ अ
 अम्हेहिं, एण्हि पुणो अपुव्व चमक्किदि रस-भर भरिअं किं वि णिवधणं
 दंसण्णिज्जं तुम्हेहिं ति ।

सूत्रधारः—(आकर्ष्य, स कौतुकाश्चर्यहर्षम्) हंहो, विणअ सुत्ती
 पण्हिआण ।

विदूषकः—किं सामाजिअ लेहो एसो ।

सूत्रधारः—अह-इं ।

विदूषकः—तेण हि तुवर तुवर ।

सूत्रधारः—(स्मरणमभिनीय) अत्थि एत्थ आणंदसुंदरीणामद्देअं
 तारिक्खं सट्ठअं, त जेव्व इमस्सिं'महा समाए जोगं ।

विदूषकः—पाउडं सु तं सव्वं ।

सूत्रधारः—अदो जेव्व सट्ठअ ति भण्णिज्जइ ।

विदूषक —को गु खु तरस कई ।

१. P writes first सुह डसेदि, then there is an inter-linear correction attempted as तु...द । २. P अ०अ ।
 ३. P साइ perhaps corrected into सइ° । ४. P वट्टंदि ।

सूत्रधारः—को अणो पुराअण-कट्ठं वि दुक्करम्मि सरस्सई भासा-
णिवधणम्मि राअसेहर-कट्ठो परं णिट्ठणो ।

विदूषकः—अवि सो महरट्ट-चूडामणो घणस्साम-कई ।

ईसो जम्म न्नु पुव्वओ उए महादेव्यो पिदा अज्जुआ
कासी जस्स अ सुंदरी पिअअमा साअंमरी अ स्ससा ।
सत्तट्ठोत्ति लिवि-एव्ह^१ गुण-एणो चोडाजि वालाज्जिणो
पोता वाविस-हाअणो चउर ही जो सव्व भासा-कई ॥१॥
पहु छ्वासा कव्वं णाढअ-भाणा रसुम्मिलो चंपू^२ ।
अण्णावदेम-सद अं लीलाए विरइदं जेण ॥६॥

सूत्रधारः—अहइं^३ ।

विदूषकः—सो चेव्व कइं कट्ठीरव-कइं ति अ भुवणेसु कियइ^४ । ए
जाणामि तथ को हेट्ठु ति ।

सूत्रधारः—णं तम्म व्व एक्कं *सिलोअं सुणिअ सव्वेहिं जेव्व
मणीसि मंडलेहिं कट्ठीरव कइं ति णामहेअ पारितोसिअं दिएणं ।

विदूषकः—(सादरविनयविस्मयम्) को एणु न्नु सो एषो सिलोओ^५ ।

सूत्रधारः—(संस्कृतमाश्रित्य)

सारङ्गा मृदुलाङ्गका वयमर्मा सारेण हीना भृशं
दीना नः समवेदय हन्त भवतः क्रोधः कथं वर्धते ।
उदण्डोन्मदगण्डमण्डलमहारुन्मीशरुन्भामिप-
प्रासग्रामपरिमहाय परमुक्कएटस्व कएठीरव ॥७॥

इति ।

विदूषकः—जुज्जइ जुज्जइ ।

सूत्रधारः—(सोल्लासम्*)—अअ किं चस्मिअंत-एव-दुव्वो सिधु-
देस पोडो विअ पुरपुरंतोट्ठो दीससि ।

विदूषकः—एदारिस-कईं भविअ कइं पाउट णिवंधण-करणे ए लज्जिओ ।

सूत्रधारः—(शिरः कम्पयन्) न लज्जिओ । तथ जेय्य सुरादि ।

१. P त्रिदिव्ह । २. P चंपू । ३. Commentary presumes some additional passage here with a verse. ४. P कियइ । ५. P is wavering between मि and न्नु । ६. P मि* corrected as न्नु* । ७. P सोत्ताठ ।

पाखडो ण मह तिदिक्खइ विडो सीलाइ विब्जं जडो
ज ज जस्स सुदुल्लह सिदिसु सो त त मुहा णिंदइ ।
हु, अबहिदो सुणाहि ।

ते सठवे ण एक-दस कईणो जे एक भासा-चणा
सो सपुण्ण कई विहाइ भुवणे जो सव्व भासा कई ॥८॥

विदूपक --सोत्थि होदे, घर-कज्ज उररुक्कइ, ता गमिस्स ।

सूत्रधार --(विदूपकस्य कर्णे) एव्व विअ ।

विदूपक --तहेत्ति । (पत्रहस्तो निष्कान्त ।)

सूत्रधार --(आत्मगतम्) अवि णाम अय्य मडव्वो गिहीद भूमिअ
मारिस्स तुवरतो पेसिअ उवआरी भवे (प्रकाशम् । ससभ्रमम् आकाशो)
अज्जा सामाजिआ, किं भण्ह । (प्राकृत परिहृत्य)

कलशाम्भोधिकल्लोलगर्वसवस्वहारिणी ।

घनश्यामकवेर्वाणी वस्य नानन्दकारिणी ॥९॥

तदस्यैव कण्ठीरवकवे कृति सट्टक सत्वर भवताभिनेतव्यमिति ।
(सानन्दगद्गदम्)

अहो अहिमुहो विही तह हि सारसी-भू सहा

णिरदर-विहूसिदा महुर रगसाला इअ ।

महाण्णड सिरो णई णलिण सोरह सट्टअं

सुहा रस-वओ कई जअइ छप्पबंधीअरो ॥१०॥

(नेपथ्ये महान्कलकल.)

सूत्रधार --(आकर्ष्यं सोल्लासम्) जदो मगल-डिडिम सगीद-रवो
समुब्जुभइ तदो पउडमुवट्ठिअ मण्णे । (क्षणमुद्रीविक्रमवलोकयन्)

लुढत भसलावलो-पणअ डवराचुविआ

पुढत णवमाल्लआ विणिपडति रगगणे ।

अणत मुह-दवआ मांहद-खीर सिंधुथली

कढत-पअ-मडली णिबिड बिंदु-लीलाहरा ॥११॥

(सद १ प्रति) अज्जा, किं भण्ह । भरदउत्त तुवरीअदु तुवरीअदु
तुवरीअदु त्ति । (क्षण स्थित्वा सचिन्त निश्चसन्) अवि णाम मह वि

पुतो भविअ^१ सो वि अहं विअ भरदुत्त ति इकारणस्स ठाण-मही भवे । (परिक्रमितकेन, आत्मगतम्) क्हं वा मग्ग पुत्त-जोग्गत्तणं, ज घरिणी अणुत्तिणी सपुत्ता^२ । (प्रकाशम्) अल विआरेहि ।

अह मणोणं परिणेमि दंढ-
कुमारिअं पुत्त मडूसयाअ ।
सिहह-चंदो विअ चडवेअ-
करण मही-मंडल-सज्यभोमो ॥१२॥

(नेपथ्ये) एटु एटु मट्टा ।

सूत्रधारः—(राजानुमारं विलोच्य, सानन्दविरमयम्) अहो क्हं मच्चूमे एअ पडिपुद्धो पट्टिहारिआ-णिवेदिजंतमग्गो महाराअो अते-
परादो घम्मासणट्टाणमडप सेअइ, ना अहं वि अणुवद-जागा-अरणि
जाअ सज्जीहामि । (इति निष्क्रान्तः ।)

॥ आमुत्सम् ॥

(ततः प्रथिराति राजा वेअहस्ता प्रतिहारी च ।)

प्रतिहारी—एटु एटु देअो ।

राजा—(परिक्रम्य)

जलण्हि-रमणाण वल्लहो म्हि किअदीए
पणअ-भरिद-णीदीअ ध्य रंजेमि सोअं ।
कुल समुदद-सीला पेअमी चगरूअ
घरणि-विअ-रिवासा सामणट्टा एरंदा ॥१३॥

सिंधु-मग्गमअल गए सिंधु-दुग्गे वट्टतास रअगस-यलाइरेएण फर-
हविणाइं अददंउसस सिद्ध-कुल^३-अलकम्म विहहअ इदअम्म वि ममूल
पाद पादराअ कलि जेअ पदहे पहिदो हिडोरअो विअद पर-परंपरा-
पराटयो ए चिर आअन्धे । सज्यमिदं समजस परंदु रत्तिदिय-पेटुं-
दूसइ एरंदर-पिहुत्ताहि-उज्जन-आदिरेदंगस मग्ग णं एव णय
रेदायह ।

१. P दोऊच on the margin २. P सखा। ३. P Inter-linear correction as इअ ।

सामीरिआमिअ चहुट्ट वओत्तरग^१
 ऊसग-मडण मणि सुह-पंचडड ।
 लाला-जलेहि उण उल्ल तरणु सिसुं जं
 आलिगिटु हद विही ण हि मं घडेइ ॥१४॥

(स्मरणमभिनीय) अहवा केत्तिअं दाव एसो खिव्वेदो, णं ठावि-
 देव्व मए अतेउरे मदारअ कंचुइ वसम्मि देवी जाणिससदि त्ति रणरण
 एण पिगलओ त्ति णामहेज्ज^२ ठेव्वण^३ पुरुस-वेस-भक्किअ विग्गहा^४
 मह पीदिं सपादिउकामेण सुगिहीद-णामहेएण अग्राएण पेसिदा
 आणदसुदरी णाम अप्पणो कएणा । तिरसा उण पोट्टए मच्च पुत्तो
 भवे । जदो जादअ पत्तए वि इमस्स दुदीअ परिग्गहे सताण त्ति जग्गइ
 देव्वएणादिहिं वि तहेत्ति आलविद आलवीअदि अ ।

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेक)

[वैतालिक —] जअ जअ सिखलावई वल्लह, जअ जअ भडीरअ
 देव्व एदण, जअ जअ लीलावई-देवि-गग्गम सुत्तिआ-भोत्तिअ, जअ जअ
 डमरुअ-हेला विहार, जअ जअ चपअ वल्ली-कोमार हर, विअई होहि ।
 एहिं खु

जाइ ट्टेर विओइणी-सुह-गअ-च्छाआ सिरिं चदमा
 जादा सुक्क कविट्ट डिभ-सरिसी एक्खत्त माला तह ।
 सुक्को सो इसिहिं वहेइ दिअहे दीवस्स दीण दस
 आआसो जलदेहि भाइ गहणे सिधू तरगेहि व ॥१५॥

अवि अ ।

लीला-सगर खिएण भीरु-सुहओ सेर तरट्टी-महा-
 माण-ग्गठि विमुत्ति साहिअ-मणी कदप्प दप्पाडहं ।
 मल्ली विद^५-मरद-विंदु लुलिओ पाडीर गधावल-
 ग्गाहा मदअरो समीरण सिसू मदं सुहू पदइ ॥१६॥

१ P वओ corrected as गिरु on the margin २. P even णामहेअ । ३. P ठे०ऊण । ४ P सद्धादिआ is corrected on the margin as भक्किअ-विग्गहा । ५. P विव ।

द्वितीय —

फारं एदइ चक्काय मिहुण धधुक्को दे जहा
जीवजीव-गणो विसूरइ तहा तुम्मारि जूह जह ।
दट्टुण तुह पाअथ मिअ गअ दूर तमिस्सुए
दुपेक्को भुवणे भव जह तहा सूरु समुम्मीलइ ॥१७॥

अवि अ ।

उग्घाटिज्जइ सुदरीहि भवणे लीला कवाड दिआ
अग्घ दैति मिस प्पसूण मलिअ मदेह चट्टारिणो ।
धूरो^१ दीसइ दिस्सिदग्गि-जणित्थो साला घरस्सोवरि
त्थोअ गोउर^२-मत्थएसु पडिदो हेलाअ वालादवो ॥१८॥

राना—(सानन्दम्) सव्वहा सौत्थि मविस्सदि जदो जअ जअ
त्ति जअ पुव्वा उट्ठिआ सरस्सई । (नेपथ्ये^३ कलकल)

राना—हेमवदि, जाणोअट्टु किं एद ति ।

प्रतिहारी—ज देवो आणवेदि । (इति^४ निष्क्रम्य पुन प्रविश्य)
जेदु भट्टा, अय्य मड्डवो मड्डरण सम लडइ^५ ।

राजा—हेमवदि, अवि सच्च^६ ।

प्रतिहारी—किं मउलिणो उवरि मन्ली मह जेण अलीअ देव-
पादेसु विणवेमि ।

राजा—(स्वगतम्) विआरणिज्ज एद । (प्रकाराम्) तेण हि तुव-
रिददर दुवे धि पवेसअ ।

प्रतिहारी—तह (इति^७ निष्क्रम्य पुनस्ताभ्या प्रविश्य) इदो इदो
कलह चडा ।

विदूषक —(उपसृत्य) वड्डु भव ।

मण्डूक —जेदु महाराधो ।

१ P धूमो corrected as धूरो । २. P can be read as गोप्पुर also ३ P नेर । कल २ । रा हेमवदि etc ४ P*दिति नि* । ५ P कलहाअदि is corrected on the margin as लडइ । ६ P कलहाअदि is written after सच्च, but the dots above indicate that it is either struck off or corrected as सच्च as above • P तदिति ।

राजा—(सविस्मयम्) वञ्चस्स, किं गु खु एदं ।

विदूषक —(सक्रोधम्) हु, म पुच्छसि ।

प्रतिहारी—किं तुम रात्रा ।

विदूषक —रात्रसहो । (राजा हसति ।)

मण्डूरक —(विदूषक निवार्य) सुणादु महारात्रो । एसो खु अल्ल
अम्ह घरे सञ्च आगदुअ उवरि पुलोअतो सव्वदो वि बालेसु खेत्तेसु^१
वसक्खओ त्ति भण्णदवतो ।

राजा—(स्वगतम्) अहो से दुव्विणीदत्तण ।

विदूषक —किं मए अलीअ मतिद । कीअक घरं ति तह भण्णिद ।

मण्डूरक —(विदूषक प्रति) रे रे मुक्ख, सच्च कहेहि पुणो वि किं
भुक्किद ।

विदूषक —वञ्चस्स, किं कादव्व मए । मह अतेट्ठि कादुं परस्सहस्सा
अअल्ल मिच्चुणो मिलिदा तक्खण पाण सरक्खणाअ णहि णहि वस
क्खओ णिव्वसो दे आलओ त्ति भण्णिद ।

राजा—(विहस्य) मडूरअ, खमेहि, सपदि घरं गच्छ ।

मण्डूरक —ज देव्वो आदिसइ ।

राजा—(स्वगतम्) एसो महाबम्हणो ता परितोसणिल्लो । (प्रका
राम्) हेमवदि, इमस्स मंडूअस्स सहस्स दिज्जउ ।

विदूषक —लउड ताडणाण ।

मण्डूरक—तस्स अण्णो को जोग्गो तुम्हाहिदो^२ । को अत्थि अवरौ
विसओ मोच्चिआ ताडणाणा कुक्कुर दट्टाहिदो^३ ।

प्रतिहारी—भट्टा, किं पणाण आदु दीणाराणं ।

विदूषक —णं पुढमाणं ।

राजा—पच्छिमाण ।

विदूषक —(जनान्तिकम्, मण्डूरक प्रति) मज्झ घम्मो एसो ।
(मंडूरको हसति ।)

प्रतिहारी—तह । (इति^४ मण्डूरकेण सह निष्क्रान्ता ।)

राजा—वञ्चस्स, कीस उण तरस घर गदो सि ।

१ P कीड is corrected as खेत्त । २. P तुम्हाहिदो । ३. P दट्टा
हिदो । ४ P तहेत्ति मडू° ।

विदूषकः—भो, सिद्धा परवसदाए ।

राजा—किं तत्त्वं कारणं ।

विदूषकः—पञ्चसूत्र-सिद्धां अणुद्विद्वं चित्तिं सिद्धे जेवण एहाण-
संज्ञा होमादिअं सव्वं बग्घण-कम्म-जाअं समाविअं ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो समाविअ चहिदेसे लहुसंकाए आअदो अहं मेग्गे
एण सिद्धा-पिसाडआविट्ठो सिअ पर-संकाए तग्घरं पविट्ठो ।

राजा—अहो केत्तिअं बग्घणस्स बग्घणत्तंणं ।

विदूषकः—(सरोपमंपरीतं परामृशन्) भो, मुट्ठिमेअ-जण्णोव-
वीदस्म मह बग्घण्णे का हाणी आसी ।

राजा—चिट्ठु एदं । पारिजाअ-रुइणा आणंदसुंदरीए समाअम-
णादिअं सव्वं वुत्तं णाडअदाए गुट्ठ^१ ति तुमए पुरा कहिदं सु, तं दाणिं
देक्खिदव्वं ।

विदूषकः—साहु यअस्स साहु, जुत्तमुत्तं ।

राजा—को पत्तं दुघारे । (प्रविरय)

प्रतिहारी—आणवेदु भट्टा ।

राजा—हेमवदि, पिंगलएण सह मंदारओ^२ इकारीअदु ।

प्रतिहारी—तह (इति^३ निज्जम्य पुनेस्ताभ्यो सह प्रविरयं) इदो
इदो महमुहा ।

उभौ—(उरसृत्य) जेदु देवो । (राजां सानन्दं विदूषकं ब-
लोकते ।)

विदूषकः—एत्थं घसदु^४ पिंगलओ । (इति निज्जमासनमपयति ।
पिङ्गलश्चतया यरोति ।) (हेमवत्याः^५ फणो) णव्वं विअ ।

प्रतिहारी—तहा । (इति^६ निज्जमणनाटितकेन प्रविरय) अज्ज,
सव्वं मज्जाकिदं ।

विदूषक — किं विलंभीअदि ।

१. P विअं corrected as गृहं on the margin । २. P ओ
looks like ऊ । ३. P तहेत्ति नि* । ४. P first उवविदु is
written; then व and वि are struck off with dots and
व is changed to व. । ५. P वि । is again added before
हेम* etc. । ६. P तहेत्ति नि* ।

प्रतिहारी—(निपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदो दाव णदरहो । (प्रविश्य)
सूत्रधार —(परिवृत्य नीलपटकृतनेपथ्यमवलोक्य^१)

अरणाए पिदुणो एसा कण्णा आणंदसुंदरी ।

जुत्ता कचुइ धत्तीहिं पत्ता णं सिंखलावदि^२ ॥१६॥

ता अह वि अणदर करणिजाअ गच्छामि । (इति निष्क्रान्त ।)
(तत प्रविशति धात्रीकञ्चुकिभ्यामुपास्यमाना अध्वगवेपा
आनन्दसु-दरी ।)

आनन्दसुन्दरी—अज्जुए किंणिमित्त एत्थ म तादो पेसेदि ।

धात्री—जादे, अत्तणा सह तुह मगल णिमित्त ।

विदूषक —(साश्रयम्) ह्हो, पच्चकरो विअ वैसो ।

राजा—(चिर निर्वर्ण्य)

कचोली दिठ गठिआ कुअ तडे पाए किआ मोचिआ

वेणीए मणि-भूसणेसु सिरिसे दिण्ण वरिल्लचल ।

धोलो कचण कचिअम्मि गुणिओ कच्छेण पच्छा सम

एसा वम्मह वल्ला विलसइ प्पट्टाण-सीला विअ ॥२०॥

मन्दारक —(अपवार्य) पिंगलअ, सरिखो खु तुज्ज सरो ।

(पिङ्गलको लज्जते ।)

विदूषक —दाणि लज्जा, आअम समअम्मि उण सभमो ।

पिङ्गलक —अय्य, अल परिहासेहिं ।

विदूषक —मए परिहसिद आदु सच्च भणिद वेत्ति तुज्ज णाम-
करणोवब्भाओ पुच्छीअटु । (पिङ्गलकस्तूष्णीमवाद्भुखस्तिष्ठति ।)

आनन्दसुन्दरी—अय्य कुरगअ, सिबिआ कीस ण दोसइ ।

कुरङ्गक —कदाइ^३ इमस्स रण्णो देवी अन्ह समाअमण सुणिस्सदि

त्ति^४ जदा एद पुरोवसल्ल पवण्णा अन्दे तदेव्व ताद णअर पेसिदा ।

विदूषक —(जनान्तिरम्) भो वअस्स, मह एकस्स एव्व ण भअ
देवीए ज कुरगआदिणो वि भाअति ।

पिङ्गलक —(स्वगतम्) कह अत्तणो पडिच्चं किअ कचुइणा ।

१. P. °कतवे°मव° । २ P सिंखलावदिं । ३. P क corrected as अ on the margin । ४. P इ is a marginal correction for वि ।

आनन्दसुन्दरी—(सरोपम्) किं ति एकदा^१ एणह पुच्छिदा ।
राजा—

उदारन्मूकं प भमिअ तरलासोण एअण
क्खिअ गीवा भगं पुरिद-सुउमाराहर-पुढ ।
जदो दिट्ठो एमो विहु मुहि तुए सपदि तदो
अअ एक्को घण्णो निहि किदिमु सेसो ए हि मिई ॥२१॥

विदूषक —(स्मगतम्) अहो एसा देनीदो ति चडिआ ।

धानी—जादे मा कुप्प, तदा णिदिदा सु तुम ।

पिङ्गलक —ए विम्हरिद मए । (मन्दारक पिङ्गलकं पश्यन् हसति ।)

आनन्दसुन्दरी—अन्हो,^२ मोचिआसु लोट्ट खडो पडिदो वा एं
परिहरसु ।

कुरङ्गक —एसो परिहरेमि । (इति^३ तथा करोति ।)

राजा—(विभाव्य)

पाआण जह सोणिमा विलसइ प्फारो तहा एणहरे ।
सेव्भू णिडिले विराजइ जहा कठे ए हागे तह ।
णीसासे ए पुराअण्णे तह भवे एण्हि जहा सोरही ।
मण्णे चदमुहीअ मुदर मिरी-मग्गेण दिण्णा विअ ॥२०॥

कुरङ्गक —इह महाराअ णिअड पडिदो अन्ह विहुणो पुराण-मग्गट्ठो
अय्य महन्वो त घेऊण अज्ज वि णाअच्छइ ।

विदूषक —मुक्ख, आअदो मिह सु रण्णा^४ समं ।

प्रतिहारी—तुमं जेअ मुक्खो ।

विदूषक —आ^५ दासोए^६ धीए हेमवदि ति किं अहिमिखसि
मं । (राजा हसति ।)

मन्दारक —अज्ज मा कुप्प, पेअण्णिअ सु । (विदूषको लज्जते ।)

आनन्दसुन्दरी—पद^७ सहो विअ ।

(तत प्रविशति राजा निदूषअम् ।)

१ P एहवार corrected as एकदा । २ P अहरे । ३ P
°मिति तथा । ४ P णिण्णा is corrected as रण्णा । ५. It looks
like आम् or अम् । ६ Ms T is available from this con-
text onward, beginning with ए घोरा etc । ७. T ओ पद् ।

राजा—अवि सच सगीद-साला दुवारे चिद्वइ ।

विदूषक—किं दिक्खिदो अहं दाणिं पुव्वं विअ अलीअ^१ भणामि ।

राजा—कदिवार दिक्खिदो तुम ।

विदूषक—जदा जदा मस^२ चक्खणे वड्ढा तदा तदा दिक्खिदो होमि ।

प्रतिहारी—(सोत्पास^३) अय्य^४ मडव्वं, बन्द्हेणु खाडओ सि तुम ।

विदूषक—(सक्रोधम्) आ गन्भदासि, किं अमतअ मए पसु मारीअदि ।

मन्दारक—अय्य, तुम समतअ मारेसि अण्णो उण अमतअ ।

प्रतिहारी—हिंसा दु तुल्ला खु ।

पिङ्गलक—हेमवदि, स द्दु भणिद ।

विदूषक—(सक्रोधम्) एसा उण रड्ढा अक्खेवआरिणी । एसो^५ विंगल पक्खी अहिणदओ । (सर्वे उच्चैर्हसन्ति ।)

विदूषक—एसो एमि । (इति उच्यते ।)

राजा—चिद्व मुख सिहामणे ।

प्रतिहारी—अज्ज किं भमसि, पेक्खणिज्ज खु ।

विदूषक—(स्वगतम्) हत, सच्च एव्व भमो *सवुत्तो, ता एव्व दाव । (प्रकाशम्) हेमवदि, तुम्ह परिकखणाअ घडि घडि^६ एव्व करेमि ।

पिङ्गलक—(सशिर कम्पम्) अय्य, जाणामि जाणामि । (प्रति हारी हसति ।)

मन्दारक—अहो विइत्त^७ सविहाण । (विदूषक पुनरुपविशति ।)

विदूषक—एसो आअदो म्हि^८ । (इति परिक्रामन् विलोक्य सस भ्रमम्) भो वअस्स, गच्छ दूर, एसो काल-सण्णो ।

प्रतिहारी—(ससाध्वसम्^९) अय्य, कहिं सो कहिं सो ।

राजा—मुद्धे, तुज्ज वि वमो जादो ।

१ T अलिय । २ T मास । ३ P सोत्पास । ४ P अ० अ T अय्य । ५ P एमि ति उ० । ६ P स्व०, T अत्त० । ७ PT सवुत्तो । ८ इह 15 corrected as घडि२ on the margin । ९ P विसित्त 15 corrected as विइत्त । १० T एसो वायकोमिह । ११ T सभय ।

विदूषकः—(स्वगतम्) खुद्दिद-^१वग्घस्स कदली-^२मंसं विअ चिराहि एदं मह सण्हिदं रंधं । (प्रकाशम्) गोली सव्याण वि सउणं कहेदि, सअं गदुअ तंडुल-जल भंडे पढइ ।

राजा—वअस्स^३ मा भआहि, कहिं ए सु^४ सो काल-सण्पो ।

विदूषकः—एत्थ एत्थ ।

राजा—(विलोक्य) भो मुक्खपद, पुढमाहिहेअ कोवीणं सु ।

विदूषकः—भो, तआणं वि अग्गि-हदआणं धूमेहि मंदीभूदाइं एत्ताइ^५ । अवि सच्चं कोवीणं, जेण पोरअ णिमित्तं गेण्हिस्सं ।

(सर्वे हसन्ति ।)

राजा—(साश्चर्यम्) अहो बन्धणस्स किअत्तो दुरासा ।

विदूषकः—मा एवं भण । संगही^६ णावसीददि^७ ति तुए जेव्व सव्वदा कहिज्जइ सु ।

राजा—अलं एदारिक्ख^८-संगह-वुद्धीए ।

विदूषकः—(पुरोऽवलोक्य) एसा अम्हाण चोर देवी तुह पाण-वल्लहा आणंदसुंदरी संगीद-साला-दुवारं अलंकरेदि^९ ।

राजा—मुक्ख, सण्हिअं चिअ^{१०} भण ।

विदूषकः—(स्वगतम्) किं चोरिअं^{११} । (प्रकाशम्) अलं राअएणाए ।

राजा—कहं राअएणा ए होदु ।

विदूषकः—(सभयं चमत्कृत्य) ए मअ तुमं राआ, ए वअस्सो ।

राजा—(आनन्दसुन्दरीं निभालयन्) वअस्स, जोव्वणे वट्टइ व्व अत्तहोदी । जदो से

सुदिं भजइ लोअण वअणमिदु-चंगत्तणं
 दर एउडिद-दाडिमी-मुरिद-बीज-^{१२}लच्छि रदो ।
 कुओ वि लिउअत्तणं फणि सिरिं च रोमावली
 कओ वि कुडिलत्तणं कुहलद च णाही उह ॥२३॥

विदूषकः—भो, ए सुट्ठु तुमए वण्णिणं^{१३} । ताइं^{१४} वएणइस्सं ।

१. T खुद्दिद्य । २. P कदलीमंसं, T कअलीमंसं । ३. T वयस्स ।
 ४. T कम्मि देसेः सु । ५. T मंदीभूदाओ एदायो अच्छीओ । ६. P
 सगिही । ७. T णावसीददि । ८. T एदारिक्ख । ९. T अलंकरेदि ।
 १०. PT चीअ । ११. T चोरिय वयं । १२. T कुरिअयोअ । १३. T
 वण्णिणं । १४. अइं ।

राजा—मुक्ख, एत्थ विसए वि पुच्छिदब्बं ।

विदूषकः—

मुहं चंदाआरं^१ णअण-जुअलं केदअ-णिहं

^२लदा-दीहा बाहा रअण-^३कुसुमा कुंद-सरिसी ।

थणा थोर थोरा चकिर-चठरं सोणि-वलअं

कआ मेह च्छाआ दसण^४-वसणं विं व महुरं ॥२४॥

राजा—(विदूषकमपराङ्गे मुहुरास्फालयन्) साहु वअस्स साहु,
एण्हि^५ वट्ठं दसा-विसेस अणदिक्कमिअ^६ वण्णदं^७ ।

विदूषकः—अत्थि मइ सरस्सई-पसादो ।

राजा—के उण दुवे^८ एदे ।

विदूषकः—एसो कंचुई, एसा उण दाई^९ ।

राजा—(उपसृत्य) अवि कुसलं धत्ती-कंचुइण ।

उभौ—(स्वगतम्) कहं महाराओ जेव्व समाअदो । (प्रकाशम्)

महाराअस्स ^{१०}पाअ-कमल-णिहालणेण ।

विदूषकः—मह वि त्ति भणह ।

प्रतिहारा—अय्य कहं अहिदो वि मक्कड चेट्टं पअडेसि ।

विदूषकः—हुं दाणि मा कि वि भण, खुहा-पिसाआविट्ठो^{११} मिह ।

प्रतिहारी—वेत्तं ठाइ मज्झ हत्थम्मि ।

मन्दारकः—ण हु पिसाअं पिसाओ वाहइ ।

राजा—मा तह जंप,^{१२} बम्हणो खु ।

विदूषकः—(सक्रोधम्^{१३}) ठेरावसद पुणो वि एक वारं जंप^{१४} ।

मन्दारकः—किं तुह तादो ठेगे ण जादो ।

विदूषकः—कहं संणिहाणे^{१५} महाराअस्स वअस्स तादं दूसेसि ।

पिद्गलकः—तुमं^{१६} कहं महाराअस्स कंचुइणं उवालहसि ।

१. T चंदावारं । २. T लआ । ३. PT सुसुमा । ४. T दसण ।
५. T एण्हि । ६. T अणदिक्कमिअ । ७. T वण्णयं । ८. T वेण्ण । ९. P
धत्ती is corrected as उण दाई on the margin । १०. P this
is a marginal correction of the original पाआरविंद-संद-
खेण; T पाय कमल । ११. T खुहापिसायाविट्ठो । १२. P जप्प, T बोह ।
१३. T सरोपं । १४. P जप्प, T बोह । १५. T रावस्स for महाराअस्स ।
१६. T तुवं ।

विदूषक—विंगलत्र भक्तुरो^१ पित्र सह मम^२ मा अवमणसु ।
(पिङ्गलको लज्जते ।)

प्रतिहारी—अज्ज, किं ति तु^३ घणित्त-नेह-जामादुओ^४ विअ
बन्हेण घर^५ चट्टकी विअ तुरक^६ पोसित्त-वीसकदूदू विअ रोइ-गोमाऊ
विअ सब्ब लोअ ढससि ।

विदूषक—सुककुरो वडउडइ, राअा आअणणेदि^७ ।

धारीकञ्चुकिनौ—ज बन्हेण सिरोमणी आणवेदि ।

आनन्दसुन्दरी—(स्वगतम्) अहो बन्हेणस्स अणाअरिअत्तण ।

राजा—(जनान्तिष्ठम्) वअस्स, अतेउर गदुअ रहस्सदाए मंदा
रअ-कचुइण पधारेहि^८ ।

विदूषक—तह^९ । (इति निष्क्रम्य तेन सह प्रविशति ।)

मन्दारक—(श्रममभिनीय ख्यलननाटितरेण) कह पइट्ठाण^{१०}
ठक्कामि । (निश्चस्य)

पणामो देवस्स प्पजल रुइणो^{११} दिज्जइ सुह

महात्तिथ सेविज्जइ पडिअल मतिहि सह ।

करत्ती णिण्वेद तह वि णिमिस सोडइ^{१२}ण म^{१३}

कह देहे लग्गा चलअल पिसाई विअ जरा ॥२५॥

(उपसृत्य) जेतु भट्टा ।

विदूषक—(समन्तादवलोकयन् उषकै) भो वग्घो वग्घो । (आनन्द
सुन्दरी ससभ्रमरणरणिक राजानमालिङ्गति । धारी-सुरङ्गर्द्धो मन्दार-
कअ भयं नाटयन्ति ।)

प्रतिहारी—किं एदं उवट्ठिअ । (मन्दारको दिशो तिमान्णन् उरुह-
मधो घट्टयति ।)

विदूषक—(कण्ठे यत्तसूत्र बध्दन्) कहिं सु सु धावन्ति ।

१. T मत्तारस्स । २. P omits मम । ३. P omits तुं । ४. T
धणित्तजामाओ विअ । ५. T omits घर । ६. T टुरक्क । ७. T
रायायाणणेदि । ८. This is a marginal correction for
ढकारेहि in P । ९. P तहत्ति, T तहत्त । १०. T पइट्ठाय । ११. रुइणे
is corrected as रुइणे on the margin in P । १२. T सोडइ
is a marginal correction for सुंवेदि in P । १३. T वि व
सोडइ अम् ।

राजा—हु मुम्न, यह पडिघडिथ भमो ।

विदूषक —सद्य पेकणणिज खु ।

मन्दारक —ए मह विभती जादा ।

राजा—(स्पर्शसुर नाटयन्)

ससिअर-पभरत चदकतो

चणअ हिमबु विहिट्ट^१ चदण वा ।

सुरउल पडिदो^२ सुहा-रसो किं

पिअ-जण फस^३-वसा ण होइ एव्वं ॥२६॥

तद् हि,

अगोसु पिहु विअईल पुल्ल मुहा

डोलेसु^४ सरस-सरोअ कोस लच्छी ।

मुत्तीए णव वरिसा पओद किच्च

चित्ते मे उण पर वम्ह मोअ सारो ॥२७॥

मन्दारक —कहिं^५ सो वग्घो ।

विदूषक —सगीद साला दुवारअलोवरि भाअम्मिं ।

राजा—अहह, मुक्खेण^६ चित्त वग्घ पेक्खिअ 'सुणिह कोलाहलो किओ^७ ।

विदूषक —(स्वगतम्) किं गु खु इमस्स ऊणत्तण पर दु गल्लूरणा दिअ णत्थि । (प्रकाश सरोपम्) भो किदग्घो सि ज मह प्पहावेण अ लिंगण पत्तो वि एव्व मत्तेसि ।

राजा—(सहर्षम्) तुह प्पहावो (इति^८ विदूषकाय मणिवलय मर्षयति ।)

विदूषक —(करे धृत्वा) भो, अह^९ वि अद्धमही-सव्वभोमो ।

राजा—त कह ।

विदूषक —ज तुए^{१०} सह मह वि एक हत्थ कडअ ।

राजा—यअस्स, कक्खे किं ।

१ विहिट्ट is corrected as विहिट्ट in P । २ T पदियो । ३ P पस । ४ This is a marginal correction for येत्तेसु in P । ५ T कथ माए सो । ६ T कुमारेण । ७ T कओ । ८ P ०वोत्ति वि^१ । ९ T अहअ वि । १० T तुह मह वि ।

विदूषक—सफावली^१ । (सर्वे हसन्ति ।)^२ एहि एहि, पुरुसवेसो-
वञ्चरणइ ।

राजा—(सानन्दम्) मंदारअ, अत्तहोदि पुरुस वेसवदिं करेहि ।

मंदारक—एणं पुरुस-वेसवदी जेव्व चिट्ठइ ।

पिङ्गलक—अज्ज, कहं पदे पदे वामोहो ।

विदूषक—हंहो विद्वावसद^३ । (इति हसति ।)

प्रतिहारी—इमिणा^४ संविहायेण वस्स वा ए व्वमो भवे ।

मन्दारक—जं देव्वो आणवेदि । (इति तथा "करोति ।)

राजा—(विभाव्य)

एणए^५ एणीए अ भूमिआओ

परं जणं भूमिसु सोहथति ।

एसो समासादिअ तत्तहोदिं

वेसो सअं सोहइ एं विइत्त^६ ॥२८॥

मंदारअ,^६ अज्ज-अपहुदि पिङ्गलअ त्ति हकारंतो देवी जह ए पेक्खि-
स्सदि^७ तह णं रक्ख ।

मन्दारक—जं देव्वो आदिसइ ।

राजा—(धात्री-वञ्चकिनी प्रति) दुवे हि तुम्हे णिअ-एअर^{१०}
गच्छइ ।

विदूषक—वअस्स, साहु छइल्लो^{११} सि, तरुण-जणं^{१२} घेत्तूण ठेर
जणं पेसेसि ।

राजा—मुक्ख, देवीए सज्जसेण^{१३} ।

विदूषक—एद सज्जसं अत्तहोदी विसए कीस ए होदु ।

मन्दारक—अज्ज, वेसो दिण्णो खु ।

विदूषक—तरिहि एदाणं वि वेसो दिज्जउ ।

१. स०फा^० is corrected into स०पावली in P । २. PT वि ।
एहि । ३. T वद्वावसय । ४. T इमेण । ५. P *दि त्ति तथा । ६.
First line corrupt in T । ७. विचित्त corrected into विइत्तं
in P । ८. T मंतरअ । ९. T देक्खिस्सइ । १०. T तुम्हे णिअपट्ठणं ।
११. This is a marginal correction for णिअयो in P, T
सइल्लो । १२. T तरुणयण । १३. T perhaps सव्वसेण ।

धात्री कञ्चुकिनौ—साहु बम्हण, कएण वि देऊण सोम धारिहि^१ विअ
वेसो वि गिहिदव्वो^२ ।

राजा—(विहस्य) मदारअ, गन्छ^३ तुम ।

मन्दारक —तह । (इति^४ पिङ्गलकेन सह निष्क्रान्त ।)

धात्री—(सत्राप्पम्, राजान प्रति)

जम्मणो पहुदि वड्डिदा मण

लालणेहि विविहेहि कएणआ ।

सपद तुह करे समप्पिआ

से पिअो गुरुअणो सही तुम^५ ॥२६॥

प्रतिहारी—ए सव्वस सि वत्तवे क्ह से इत्ति विसेस णिहेसो
किअो ।

मन्दारक —हेमवदि साहु तुए चित्तिद^६ । एव्व जेव्व मतिदव्व ।

पिङ्गलक — (स्वगतम्) पुरा अञ्जु विसज्जण काले मह वि सण्णिअ
चिअ किचि क्खेदो आसी । (प्रकाशम्, राजानमाप्तोक्य सस्मितलज्जा
कृत तिष्ठति ।)

राजा—एद वि मह कहिदव्व ।

धात्रीकञ्चुकिनो—जेदु भट्टा । (इति निष्क्रान्तौ ।)

(नेपथ्ये)

जअ जअ^७ भूमडलाहडल, जअ जअ^७ सिंहड चद एरेंद-चुडामणे,
सुहाअ दे होदु मञ्जणण भोअण वेला ।

राजा—वअरस, गच्छम्ह^८ ।

विदूषक —तह । (इति निष्क्रान्तौ ।)

राजा—अहो अञ्जुद एद^९ सविहाणअ ।

विदूषक —को एणु खु वट्टइ गुणग्गाही तुम्हाहितो^{१०} ।

(नेपथ्ये)

सुहाअ होदु ण्हाण समअो देव्वरस ।

विदूषक —एहि गच्छम्ह^{११} ।

१ वेसधारिणो is corrected as सोमधारिहि in P । २ T गहि
दव्वो । ३ P गच्छ T गमिरो होहि तुम । ४ P लहेत्ति पि^०, T तहेत्ति ।
५ T तुमं । ६ T वितिय । ७ T जअ २ । ८ T गच्छामु । ९ T
अम् for एद । १० P तुम्हाहिदो । ११ P गच्छम्ह, T गच्छाम ।

राजा—तह ।

प्रतिहारा—उदो एदु मट्टा ।

मन्दारक—आअच्छ^१ पिंगलअ ।

(इति यथोचित परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ प्रथम यवनिकान्तरम् ॥

[२]

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

विदूषक—भो वअस्स, किं बाल विहव व्व^२ सिज्जतो चिट्ठसि ।

राजा—किं अआरण^३ सिज्जइ ।

विदूषक—किं एत्थ कारणं^४ ।

राजा—(निःश्वस्य) वअस्स, हेमवदीए देवी-णिअडे अम्हाणं वुत्त मड^५ सव्व फोड्ढिदं^६ ।

विदूषक—(स्वगतम्) साहु किअं तीए, विसुरउ दाव इत्थिआ मँगो एसो । (प्रकाशम्) भो पुब्बं जेव्व मह हिअए एव्व सका आसी, एसा दुट्ठ-दासी अणत्थं करिस्सदि^७ ति । तत्थ वि पुब्ब-प्पहुदि सा देवीए दुदीअ^८ सरीर । अह देवीए सुणिअ किं आअरिदं^९ ।

राजा—जं आअरिदव्व तं आअरिदं^{१०} ।

विदूषकः—कहेटु पिअ वअस्सो ।

राजा—सिज्जला संदाणिदो मंदारओ । सा उण तवस्सिणी अंगराअ-कण्णआ^{११} भूसण पेट्टारए ठाविदा^{१२} । अणुवदं जेव्व पण्णासंगणा-

१. T आयह । २. T सिज्जतो फिज्जतो वेडलो उव्वेहति । ३. T अयालयं । ४. T कालण । ५. Perhaps वित्त is corrected as वुत्त in P, T अग्गे उत्तमड । ६. T फोड्ढियं । ७. T करिस्सिदं । ८. T दुदिय । ९. T आयरिय । १०. T आयरिय and the rest identical । ११. Some portion of the text is covered with yellow paste here, and the words सा कण्णआ are written on the margin in P, T तवस्सिणी सधसयेवमाणि किल्लेसकिल्लतसउ-माज्जसामल्लगी अगं । १२. T ठाविदा ।

परिवारिआ अ^१ ।

विदूषक —(सश्लाघम्) मडेदु णाम सा अगाइ महणेहि, मा तुम खिञ्ज ।

राजा—अल मुख समस्तासण प्पञ्चारेण ।

विदूषक —(सरोपम्) भो किं भुरसि, चिद्धदु सुह णिवादत्यलम्मि ।^२

राजा—

अत्थि णीससिदु जत्थ णावधासो कह विअ ।

अग-सकोअणेहि सा तत्थ वट्टदु पेडए ॥१॥

विदूषक —अह हेमवदीए पारितोसिअ किं दिण्ण देवीए ।

राजा—(सवैलक्ष्यम्) अगेसु ज ठिअ तदा त सब्ब ।

विदूषक —(सहासम्) अहो ए मए कहिद^३ मुखरेण ।

राजा—तुह परिहासो मह षण आआसो ।

विदूषक —(विचिन्त्य) अवि^४ सा तस्सि काले दिट्ठा तुए तत्तहोदी ।

राजा—(सवैक्लव्यम्)

धाराल-बाह-विसरोल्ल^५ मुह त्थणघो

कपत्त पेसल-त्तए करुण^६ रडती^७ ।

अच्चुएह लवअर^८ णीससिदाणिला सा

दिट्ठीहि तारिस दसा वि कहचि दिट्ठा ॥२॥

विदूषक —किं ण पडिसिद्धा^९ तुए देवी ।

राजा—

वाल ताडिदुमच्चुदार-गमणा वेअक्कलत्तमुअ

कोहुञ्जुभए-दट्ट दत्त सिअअ पखोलिअ^{१०}-त्तम् लद^{११} ।

एसा मक्क सयत्तिअ त्ति बहुसो देविं भएत्तिं तदा

लक्खा-सोए-मुहि ए किं वि सविहे दद^{१२} तु मए पारिअ ॥३॥

१ P omits this last sentence T य for अ । २ T णिवापरय^० । ३ T कहिअ । ४ T दिणो for अवि । ५ P विसरोल्ल । ६ १ सणुई for करुण । ७ रडती corrected into रडती in P । ८ लव is a marginal correction for दीह in P T लवण । ९ T adds अरुतेण before तुए । १० T पेहोलीअ । ११ T लय ।

विदूपक — कहिं सु सु गद तुज्जक सूरत्तण^१ ।

राजा — किं घरिणी-जणेसु सूरत्तण^१ कादब्बं ।

विदूपक — होदु दाव तुह मगलं^२ पडिवसंत^३-दिक्खिदस्स^४ सुक
कमज्जप्रण दक्खिणस्स तवो विहि-सुक्ख^५-सरीरस्स संपत्त-मुणि णाम-
हेअस्स^६ मह वम्हणस्स वअरणेण ।

राजा — (स्वगतम्) अहो विसेसण-परंपरा ।

प्रतिहारी — वअस्स, कह् एदारिसो कालो अदिवाहणिज्जो ।

विदूपक — वहेमि (इति^७ ध्यान नाटयति ।)

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दौवारिक — जेटु भट्टा, पारिजाअ-^८ कहिं सपत्तो ।

विदूपक — (सप्तभ्रमम्) वअस्स, दाणिं तुह विणोद-कालो भविस्सदि ।

राजा —^९ अवि सो महा-पुरुसो जा कठोरव-कइ त्ति भुवणे सुकिच्चइ ।

विदूपक — होइ होइ ।

राजा — (सानन्दम्) भमरअ, विणआदि भक्ति पवेसीअदु ।

दौवारिक — तह । (इति^{१०} निष्क्रान्त ।)

(ततः प्रविशति पारिजात-कविः शिष्यश्च ।

पारिजात.^{११} — (परिक्रम्य)

जो जाणादि ण किं वि णिंदइ सु सो जाणादि जो किं वि सो

ईसाए ण हु गेणइ एफुड-रसगठतरट्ठ गुण ।

एसा कीस महाणसे वसइ ण वाणी महाकेदई-

कुक्कील-अपवहत-सोह-लहरी सोहग-सारावहा ॥४॥

(विचिन्त्य)

वत्तारिक्ख रुई सुवेसज पदा सोर-भ सकेद भू

सज्जा-कोसल सालिणा सुवअणा वडूत लीला-रसा ।

१. T सोरिअ । २. P मगल, T मगलनाण । ३. P वसइ । ४. T जडा(पपकमज्ज for सुक्ख etc । ५. सुक्ख, T सुएल । ६. T omits हेअस्स etc upto रा । उच्यते below । ७. कहेमिति अया^० in P । ८. घणस्साम is corrected as पारिजाअ partly on the letters and partly on the margin in P । ९. This and the next speech are put in round brackets in P । १०. तहेति नि^० in P । ११. On this folio घनरयाम is corrected as पारिजात ।

एसा वार-वरगणेञ्च कविदा मोत्तण लजा-गुणं
देखन्तेसु जणेसु संसदि कइं मज्जाणण चुंबइ ॥२॥

शिष्यः—इदो एदु तत्तभवं । (पारिजात उपसरति ।)^१ एसो
महाराओ उट्टइ, पुलोएदु तत्तभव ।

राजा—(उत्थाय) एसो पणामो ।

^२पारिजातः—सोत्थि होदे ।

राजा—आसणं आसणं ।

विदूषकः—एदं मसूरअं^३, उवविसदु पारिजाअ-कई ।

पारिजातः—(उपविश्य)^४ अग्हे ए केवलं कइणो होम्ह, विहुणो वि ।

राजा—(उपविश्य) ए हु राअत्ति सिकखेमि, जं किंचि वच्छोमी-पमुइ-
णिहिल रीइ-चुंविअ^५ काल-विणोदण-कठवं णिवंधणिज्जं ।

पारिजातः—(सशिरःकम्पम्)

अहो ^६सअ पणदर प्पहूणं

विहादि^७ गाढं विणआदिरेओ^८ ।

^९वुत्ताअमालंकिदि कुंडलाण

साहिच्च-हारो विअ पंडिदाण^{१०} ॥६॥

राजा—(सविनयम्) तुवरीअदु ।

विदूषकः—(शिष्य प्रति) उवणेहि तुएण पोत्थअ ।

शिष्यः—किं बहिरट्टो^{११} सि, किं ए सुद तुए णिवधणिज्ज ति वअण ।

विदूषकः—(सरोषम्) कदा णु खु णिवधणिज्ज ।

राजा—णं वसवओ खु एसो कई ।

विदूषकः—मए ए जाणिदं^{१२} ।

पारिजातः—सुणाहि दाणि ।

राजाः—अवहिदो मिह । (विदूषकः प्रसारितदन्तं विस्मयते ।)

१. P has again शिष्यः here । २. After the gap noted above T begins here । ३. आसण is corrected as मसूरअ on the margin in P । ४. T omits some words from अग्हे to उपविश्य both inclusive । ५. T गम्बिण्य for चुंविअ । ६. T सयपयण अर । ७. T रायति for विहादि । ८. T °दिरेया । ९. T उत्तायमा° । १०. T हारा विअ पण्डिदाण । ११. बहिरो is corrected as बहिरट्टो in P, T बहिरट्टो । १२. T जाणियं ।

पारिजातः—अथि णिहिल-मही^१-मंडली-मंडणाश्रमाणा अमरा-
 वदि^२ च्च बहुविह युह णिवह णिवासाणुउला भोअवदि^३ च्च रअण-
 राश्रंत सिरिस-णाअ-सहस्र संकुला मिहिलेव्व जणआणुवट्टि-जणा विसाले
 च्च सुमइ^४-माणसाणंद-संदाइणी वाराणसी विअ धीसणाह-पाआरविंद-
 घंदारु^५-सव्वप्पआ वस्सोअसारा विअ^६ सददोवचीअंत मणुस्सघम्मा
 दुवारवटी विअ वसुदेवाहिणंदिअ-भोविंदा^७ लंकेव्व णिरंतरं^८-रअ-
 णाअर परिवुदा^९किंकिवेव्व मंसलसंध-जुग^{१०}-मणहरंगद-कुमारा हत्थि-
 णेव्व^{११} सुओहण-भुअ-चल-परिवालिया^{१२} अओज्जेव्व सेविज्जंत-महा-
 रामा गंगेव्व परमहंस-चक्र-परिवारिआ रेवेव्व सोम-प्पहवा भोदावरि^{१३}
 च्च पटुमिणी सद-समेदा जमुणेव्व^{१४} भुअंग-संध-संगदा^{१५} मुरलेव्व
 पडिऊल-दिण्ण-भंगा तमसेव्व सम-जाद वट्टि-सकरुण^{१६} पुण्णाआ कर-
 दोअ च्च सदाजीवण प्पदा तंनपणी^{१७} विअ पडिवद-सिहरि-अरंविदा^{१८}
 कावेरि च्च णाणा विह दिअ विहरणा पवरेव्व भंडीरअ सणाहा गिरि
 दरि च्च हरिवट्टणक-त्थिइ^{१९} गअणत्थलि च्च पडिसण-वडुत-मित्त
 मंडला सरसी विअ रइद-कुवलअ प्पमदा संमा वेलेव्व परिदीसंतणेक-
 षण्णा जलण-संहदी विअ अणेअ-हेदि सहिदा^{२०} कलस सिधु-सीमे च्च
 णिवसंत-महोदार-पीदंबरा^{२१} कुमुद-चंधुलेहे च्च हरिणालिं गिआ कादंवि-
 णी^{२२} विअ रन्तिज्जंत दूरागअ-रथोअअ लोआ वणराइ^{२३} च्च भूदार-
 परंपरा णिसेविआ सिरलावदी^{२४} णाम णअरी । जत्थ^{२५} अट्टर-वरिस-
 देसीआणं तरट्टिआणं मंद-णीसास-पवण घण-सोरह-ग्घाण-लंपडाणेअ-
 चंभर गाम-भंकार-याआलिअं हत्थ-सोणगुली-विद्दुम कंड^{२६}-हणिज्जत-

१. T पुहइ । २. अमरावइ । ३. T भोअवइ । ४. T °वट्टियणवसही
 विलासेव्व आदिण्हं सुमइ° । ५. T पायपोखरवंदार । ६. Possibly
 अलअ च्च is corrected on the margin as वस्सो असारो विअ
 in P, T असारा वि । ७. T गोइन्दा । ८. P णिरंर । ९. T
 परिउदा । १०. P मंसलसंधं दजुअल । ११. T मीसणमुयोहण भुअ ।
 १२. T परिवालिया । १३. T गोलेव्व । १४. जउणेव्व । १५. T भुअंगसगवा
 १६. T सकरुण । १७. P तमपणी । १८. T करंविदा । १९. T वट्टण-
 क्कअं गयण° । २०. T सहिदा । २१. T पीयवरा कुमुय । २२. T
 कादंविणी । २३. सिंखलावई । २४. जि is corrected into इ ।
 २५. अंतदस is corrected as अट्टर in P, T यट्टारइ । २६. T वकयइ-
 इमि जंतवि तसी° ।

तक्खण्णुम्भोलत पत्त तती कलकाण-थोरीकिअं^१ आणिसाद् आ-पंचम
 पच्चेअदाए वत्तीकिअ-सत्त सरं पञ्चूस-सगीदअ^२ सुण्णिअ लज्जालुआ विअ
 ण दक्खवंति णिअ-तोंडं^३ गंधव्व-जणा^४ । जिस्सा पुणो सोएण^५-कप्पि-
 द्दभंकस-णव-पाआर भित्ति खच्चिद^६ णव^७ रअण-राइ दित्ति च्छडा
 धोरणीहि^८ सारहिणा सह चिरमरुणाहिकख पत्तो खज्जोओ^९ ।
 जाए^{१०} बुडणुब्बुडणसील-जाद-संतदि^{११}-दंतुर-दुरवगाहाओ अगाहाओ
 महापरिहाओ^{१२} देट्ठूण एसा पुणरुत्त त्ति सत्तएणवि पीऊण वाडव-
 हिंसा-दोसं विसकतो विअ भत्ति जेव्व त पुणो तज्जीवणोइद-रथलाइं^{१३} ताइ
 सलिलाइं सलील पोट्टुआहि^{१४} मुत्तवंतो मेत्तावरुणी । अवि अ जस्सिं
 चचत-चडुल चडचड-करण खेलत^{१५}-पदाइआ दड पट्टिआ-चड-गधवाह-
 जुव धाविअंबुवाहो^{१६} कुडिल विअड-कटिण-विसम-भीसणाराल कराल
 कडारक्ख तिकख^{१७} विकखेव वेलक्खि^{१८}-अ-दिड-दाढा-दतुरिद^{१९}-
 ददसूअ पडिछद-सदसण-भअक्कदत मज्झ देस हिडत चग चद विवो चूडा-
 वगुंफिअ-संफुल्ल-फुल्ल-मालिआ-संदोह^{२०} सुदेर संदेह- सदाइ-णक्खत्त वी
 हिओ सिहरावट्टाविद^{२१} कंत-कामहेणु-^{२२} कजिआ-पंडुर-च्छत्तओ चडर-
 खिडकिआ-कोडि-मणि विच्छुरिअ दह-दिसो जअइ को वि डमरुअ णामहेओ
^{२३} पासाद विसेसो ।

राजा—(आत्मगतम्) अम्ह पुर वणिएद^{२४} होट्टु पुणो वि सुणिस्स ।

पारिजात.—ठाइ तत्थ सदमण्णु^{२५} विअ घणवाहो किसानू विअ
 दीह सिहावंतो कीणासो विअ पर-दड^{२६}-हरो रोहदो^{२७} विअ पुएणजण^{२८} ।

१. T थोरीक्यं । २. T सगीदसामिद्धीभर । ३. P तुड । ४. T -यणा ।
 ५. कणअ is corrected as सो०ण in P । ६. खइद is corrected
 as खच्चिद in P । ७. T पट्टुमरायराइ for णव etc ८. Some
 letters are covered with yellow paste, they are
 not included in the text as they are not clearly
 visible in P । ९. T दियहमणी for खज्जोओ । १०. T जमि ।
 ११. P जादोसतदि. T जादसतह । १२. T महाफलहायो । १३. T
 ०योइदाइं । १४. ०दो is corrected into ०हि in P । १५. T
 पदाया डड । १६. T पाअदकुडिल० । १७. T कडारक्खित्तिह । १८. T
 दुत्तणक्ख । १९. T दतुरिय । २०. T सदोइसदेहसदाइ सुदेरे सदा
 थियासेसणक्खत्त० । २१. T मउटसिहरावट्टाविय । २२. PT कच्चिया ।
 २३. T पासाय । २४. T वणिययं । २५. T जेव्ह । २६. T डड ।
 २७. T येविदो । २८. T पुयणयण ।

वरिष्ठो वरुणो^१ विश्व भुवण-यई पवणो विश्व जगप्पाणो जक्क-यई विश्व
 राअ-राअ-यद-लद्धिओ ईसाणो^२ विश्व विस-वदण विअडो^३ महुमहणो
 विश्व विरइदुम्मट्-वलि-द्धसणो^४ सदाणदो विश्व चउराणणो यम्महाविश्व
 मअरद्धअ-यदो विअ-मउहो^५ विश्व लोअ-वधवो ससहरो विश्व सअल-
 कला-^६ पआसणाहिएणो हिमालओ विश्व^७ पुडियीहर-सेटो सुरालओ विश्व
 कल्लाण-रूनाहिरामो गधव्व-राओ विश्व चित्तरहो जुहिट्टिरो^८ विश्व
 धम्मभ पडु-दुदीअ^९ पुत्तो विश्व भीमसेणो अज्जुणो^{१०} विश्व सुहदालवि-
^{११} सरीरो दुज्जोहणो विश्व^{१२} अण्णारिस धिअरट्ट-प्पसादो^{१३} अगाराओ
 विश्व सू-दाआदो हेरवो विश्व विणाअओ कत्तिकेओ विश्व तत्तारिस-
 सत्तिहरो आदिमच्छो विश्व^{१४} किअ महाअमुद्धारो कमडो विश्व णिमग्ग-
 महीहरावलणअरो पुराण-यराहो विश्व विडल-प्पोडण-पडुदरो^{१५}
 एरसिहो^{१६} विश्व अत्तभत्त-पलहाद^{१७} करणाअरो^{१८} वामणो विश्व
 तिहुवणक्कमण-परक्कमी परसुरामो विश्व अणुक्कणक्कपत्तिअ-वस-वडुण
 णिएहादो^{१९} यलरामो विश्व गदक्कसहाओ दसरह-^{२०} रामो विश्व णिअ-
 गुण विरइद-सुमित्ताणदो गोइदो^{२१} विश्व वहु-प्पमदालिगिओ कुइणा-
 घोडो विश्व अगीकिअ-^{२२} भडो सिहड-चदो णाम महीमहेंदो । (विदूपको
 रानानमालोक्य हसति । राना लज्जते ।) ज सु^{२३} अहड पुडिवा^{२४}
 महलाहडलो महीरओ हेमवम्मणो अरुचेण लीलावदीए धम्मदारेहिं
 सह ट्ठेर-अण-सरणमरण जियमसू^{२५} अप्पणा चिरआल-गोवाइदम्मि
 सव्व-सव्वसहामडलम्मि अहिसित्तवतो । जस्स भुअप्पदाव-जलत जलण
 जालादि फडित्ति^{२६} उट्ठीण अररग्ग-लग्ग तुग^{२७} एककुलिग सुय्यो

१. T पाउसरायो । २ T चन्दबामेज्जो । ३ P *महुणो, T वेण्ह
 विवे । ४ This is a marginal substitute for हिर-ण्यग० in
 P T सयाणदो । ५ T तिपइमोहो । ६ P कजा०प* (= कजाप*), T
 कजाप्यास । ७ T पुहईहर । ८ T जहिट्टिज्जो । ९ T दुदिय । १० T अहि
 मज्जुवियरो । ११ T *लकयस* । १२ T मिव । १३ T *पसायो ।
 १४. T मिव कय । १५ T पडुदरो । १६ T सीहो । १७ पलहाद IS CO-
 rrected as पजहाद in P T पलहाद । १८ T कल्लुणापरो । १९ T
 interchanges the order of this and the next simile
 २० T दहरह । २१ T कयहो । २२ T अगाकय । २३ PT पारि० । ज
 etc । २४ T पुहई । २५ T सत्पण रयण जियमसू । २६ T पडित्ति ।
 २७. T एक ।

सुष्यो^१त्ति बोल्लंति^२ मुद्ध-जणा । जस्स महदीओ कित्तीओ सोहंति^३
 महीसु हिमाणीहर-खज्जूर-महीहर-दुद्ध-वद्धि-रूवेहिं एहअले उण
 सारदब्भ-तार-तारेसरूवेहिं । एसो उण सअं बालो वि अणुसरंतो
 कुलक्कमागआण, धी सइवाणं धिसणं अणुल्लंगंतो, विद्ध-पुरोहिद-^४
 णिहिदं णीदि-पहं संमाणअंतो, बहुसहस्सं सदोसअंतो,^५ सिण्णिद्ध मंडलं
 अहेदअंतो, णाअरजणं अगिएहंतो^६ छट्ट भाआहिअं,^७ अपेक्खंतो^८ .
 परकेरअं इत्थिआ रअणं, आहरंतो णाणा विहाइ जएण-सदाइ, असहंतो
 दुव्विह दीणक्खराइं,^९ अहसतो पंगुल-वामण-खंज-कुज्ज-बहिरे, पण-
 मंतो ठेर-ठक्कुर-जदि-देवदाओ,^{१०} पकुणतो जिएण-देवाअदणुद्धारं,^{११}
 णिम्मावअंतो पवा मंडव तडाअ सालाओ, कारअंतो उवणअण-विवाह
 कम्माइं, आअएणअंतो चर^{१२}-कहिज्जंतं पुर-रट्ट बुत्तंत, जाणंतो^{१३}
 पण्हि-जणेहिं पर राअ-क्कज्ज रहस्साइं, परिहरतो जल त्थल-दुग्ग-दुम्म-
 गं,^{१४} विआरअंतो पडिक्खणं^{१५} किवदंती-विसेसं, अफंसतो अएणअ-
 धण, विअलअंतो मलिम्भुअ वगं, पहरंतो पिसुण-लोअं, सिक्खअंतो
 मिसा-वादिणं,^{१६} बहु मएणंतो दूरागअं धीरजण,^{१७} विम्हरतो दोस-सदं,
 कित्तअंतो गुणा-लेस, अणदिकामतो अज्जासीवअणं,^{१८} अदूसअतो बाल-
 भण्हिदं वि मदि मगं, अप्पवेसअंतो हस^{१९}-गोट्ठीसु तिदीअ जणं, अण-
 हिक्खिवंतो सिसु ठेर-ललणाओ, दिउणअंतो^{२०} हरि वीसणाइ प्पमुह देव-
 महूसवं. अच्चिद्धंतो महासाहिणो, अत्थुवतो^{२१} अप्पणो गुणअणं,
 विइरंतो^{२२} सब्ब-साहारणं भूरि वित्ताइं, अकिलेसअंतो भिच्च-सत्थं,
 णिव्वंसअंतो^{२३} उम्मत्त^{२४} विरोहिणो, वड्डुअंतो साहु प्पाणिणो, सुमरंतो

१. P सु ओ २, 1 सुजो जो २ । २. T बोलति मुद्धा जणा । ३. P सोहदि । ४. T वद्धपुरेहिय । ५. T मयइयन्तो । ६. T अगेयहंतो । ७. सट्टभायाहियं । ८. अणियच्छतो (=गंतो) । ९. T दीणच्छराइ । १०. T देवथायो । ११. T देउलुद्धारं । १२. T फसकहिज्जतपुर° । १३. T उत्तंतं बुज्जंतो । १४. T थलजलदुग्गोसु सुरंगादिकवमगं । १५. T पदखणं । १६. T निसावाइण । १७. T दारयण । १८. T अश्वघण । १९. P रहस्स Some words on this folio are covered with yellow paste । २०. T ललणा य उणयतो । २१. The original letter is not readable, but it is corrected as दु I have emended it as थु । २२. T पुसतो घणेहिं दरिइयणविडालगपदरिइत्तणच्छराइं अकिलेस° for विइरंतो etc । २३. T णिस्सयतो । २४. P उ०भ०ट, T उम्मट्ठ ।

पुराण-रात्र-पावण-चरिदाइं, मुंचंतो विईद^१ चरित्तं, अमुंचंतो फोल-धम्मं,
एलो विअ एहुसो विअ धम्मो विअ रामो विअ हरिच्चंदो विअ सिवि-
एरंदो विअ पिहू विअ मुच्चुकुंदो^२ विअ मुचंदो विअ ^३मंघादु विहू विअ
मणू विअ जणओ विअ रक्खइ सब्ब-जणं ।

राजा—(सप्रणाममञ्जलिं वदुध्वा) अलं इदो-चरं^४ कव्व-वंघेण
इदं विण्णवीअदि ।

एणाथा वाहा संदणा राअहाणी^५
कोसो रट्टं एणाअरा रज्जमन्हे ।
एद सब्बं ते वओ धोरणीए
णूणं पत्त एाह साहीण-भावं ॥७॥

पारिजात.—(सानन्दम्) अलं दे एक्क-वअणामिअं जेव्व किं तेण
मह कज्जं । अत्थि खु मज्झ ^६किलित्तं कविदा-महा-सामरज्जं^७ ।

राजा—ए सच्चं एव्व ।

पारिजात.—चिरं जीव, साहीअदि । (इति सशिष्यो निष्क्रान्तः ।)

राजा—(क्षणं स्थित्वा, स्मृति-नाटितकेन, सचिन्तम्) वअरस,
एत्तिअ काल कह वि पारिद, एहि उण ए पारेमि । तं खु मह मणे सल्लं
वट्टइ^८ । जं खु से पिओ गुरुअणो सही तुमं ति धत्तीए पुरा जंपिदं^९ ।

विदूषकः—वअरस, धीरो होहि ।

राजा—(विचिन्त्य, सर्वम्लव्यम्) वअरस, एक्कं तीअ पहीअं
वण्णअता कालबोलणं^{१०} करेह ।

विदूषक.—(स्वगतम्) किं उत्तमसणं^{११} संपावीअदि । (प्रअग्रम्)
तह जेव्व कादव्वं ।

राजा—

वत्तं से समुत्तर-विंव-उवराहं

१. विगीद is corrected as विईद in P । २. Perhaps मुह-
कुंदो is corrected as मुच्चुकुंदो in P; T मुच्चुकुंदो । ३. T मंघाविअ ।
४. T इदो पर । ५. T इत्यां घोटा मइया वंघेण । ६. P omits
किलित्तं । ७. T महाराज । ८. T वट्टइ । ९. T वट्टइ । १०. वावणं is co-
rrected as बोद्धण on the margin in P; T वंघेणं करेणु । ११.
T उत्तमसपावीयदि; P उत्तमसणमंघावइ ।

विदूषक —

येत्ताइ घण-कदली-दलाअदाइ ।

राजा—

मज्ज त एल्लिण मिणाल-^१तंतु तुच्छ

विदूषक —

सोत्ताइ रदि किअ-सक्कुली^२ समाइं ॥८॥

राजा—

चपेअ प्पडिक्किदि हारिणी अ णासा

विदूषक —

सेरीसिं धरइ सिरि जुअ भुआण ।

राजा—

भू-दडा^३ सुमर धणू-विडं व चडा

विदूषक —

कठो से विजणदि^४ पचजणण-सोह^५ ॥९॥

राजा—

दताली ण सहदि^६ दोण-फुल्ल-लच्छि

विदूषक —

वक्खोआ गणवदि-मोदुओवमाणा ।

राजा—

णाही से^७ तरुण-गहोर-कूव-तुल्ला

विदूषक —

पाआ से थल सदवत्त-कति-चोरा ॥१०॥

राजा—

वधूअ हुम-सुम-वधुरो तहोडो

विदूषक —

रोमाली मलअअ-धूम-रेहिआली^८

राजा—

जवाओ सुम-सर-काहली णिहाओ

१. T मुणाल । २. T रहकयसखुली । ३. T भूदडा । ४. T विजणण ।
५. T सोहो । ६. T सहइ । ७. T से मणारसगभिरधुयधू । ८. T रेहिली ।

विदूषक —

उरु से गुव-कदली-सवम्हआरी ॥११॥

राजा—

सोबाण-पडितुलिद तत्रं वलीणं

विदूषक—

सोणी से मअण-सदंग^१-चक-चंगा ।

राजा—

कंकेलि-छद-सरला दहंगुलीओ

विदूषक —

रज्जुरी-सुअ-मुह-पाइला एहा से ॥१२॥

राजा—(निश्वस्य) वअत्स, किं करिज्जउ ।

अच्चुएहा मे पिहुल पिहुला^२ होंति णीसास-दंढा

जीहा सुक्खा सलिल कलिल^३ लोअणं^४ तत्तमंगं ।

^५कप्पाअमं वजइ णिमिसो कंठ-णालो सिदिल्लो

दीहा मोहा ण रुचइ जणो हंत तीए त्रिओए ॥१३॥

विदूषक—(स्वगतम्) अहो, बलिअं खु मअणाअल्लअ-मरट्ट

किलिट्ठो एसो । (प्रकाशम्) समस्ससहि समस्ससहि ।

राजा—

^६रमणी-विरहे रुढे सहसा मरणं वरं ।

विदूषकः—

मंदोऽसि किं धरादार घर-भावं महत्तरं^७ ॥१४॥

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेक)

[वैतालिकः]—मुह देउ देवस्स मज्जण-वेला । दाणिं खु,

^८अच्छादेदि रजेहि ताव विहरं मत्थं मुहु इत्थिअं

पया जंति खित्त-तंत^९-तणुणो घम्म-पवा-पालिअं ।

१. T सपद्म । २. T पिहुलविपणा । ३. T मुवइसजिलं; *अ IS corrected as *अ in P । ४. T लोअणे । ५. T कप्पणोरोणवाणि सो । ६. These two speeches are written on the margin and No 1 instead of 14 in P । ७. T चिर परं । ८. T तत्त रुद्धं भूदिदि मइयत्त मय । ९. T पया रुत्ति चत्ति तंत ।

मोरो एीजइ कोडरे^१ कलरवा गोवाणसीसु द्विआ
कीरो पिंजरमेइ हंति बलिअं तिएहाउला सारिआ ॥१५॥^२

अवि अ ।

वक्खेण ढकलंतीओ घडं एिअ-थणाहिदं ।
खेलंति^३ सर-शीरेसु सारंग-सिसु लोअणा ॥१६॥

अन्यः—

परिहरिअ जवेण कंचुआइं
णिअ सिअअंचल वाउणा कुणंता ।
सिहण-जल समं^४ णिहालअंतं
तडपडअंति जणं बहू-विसेसा ॥१७॥

अवि अ ।

तवावलिद कंधर धुरि ठिआण बालाण जे
हिमंबु रस^५-धिद्विअं सहिम-वालुअं चंदणं ।
गले सरहसं थणोवरि खलंत-हत्थं चिरं
विलित्तमुग-मंडले मुहु कुणंति धरणा खु दे ॥१७॥

राजा—(सधिपादम्) वअरस, विचुअ वेयणा-दूसहं^६ विरह-देहण-
सदीवणज्जं खु वंदिजण^७-वणणं, ता एत्थि एत्थ विसए देवी-पसाद-
मंतरेण पडिआरो ।

विदूपकः—एव्वं ।

राजा—को एत्थ दुवारे^८ ।

(प्रविश्य)

दौवारिकः—एदु एदु भट्टा^९ । (इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ द्वितीयं यवनिकान्तरम् ॥

१. सेदि तरुयले is corrected as एीजइ कोडरे on the margin in P । २. This verse is numbered 14, and so on in P । ३. P खेजदि । ४. यलजलहरण is corrected as सिहण जल समं in P । ५. T हिरीवजिय । ६. P omits this expression । ७. T वदिअण । ८. T दुवारियो । ९. T भट्टारयो ।

(तत प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

विदूषक —(स्वगतम्) ही हीमाण्हे, किं ति परिहसामि पिञ्चसह,
होदु एव्य दाव । (प्रकाशम्, विहस्य) भो वञ्चस्स किं गु सु लद्ध
बेलुरिञ्च-रणी दरिहो विञ्च मुसिद^१ मणि पेडिञ्चो चोरो विञ्च भकिरद^२-
मोदुञ्चो वालो विञ्च सद्ध भुत्तो बन्हणो विञ्च पत्त सभोञ्चा बाल रडेव्व
सतुस्ससि ।

राजा—(सानन्दम्) वञ्चस्स, पसादिदा^५ सु देवी ।

विदूषक—ए पञ्चारो कडिल्लदु ।

राजा—

गदे^३ सञ्जोवत्त मइ लहु विदूर गञ्चवदा

गदे^५ तत्याञ्चदा सबदि उए पल्लग^७-सञ्चण ।

ठिदे^६ तस्सि जादु वद वडि पउट्टा सरहस

कराड व्वासत्ते कडिण रिदि भाए ठिञ्चवदी ॥१॥

विदूषक —(विहस्य) साहु तुए पसादिदा ।

राजा—मुक्ख, सुणाहि ।

विदूषक —तदो तदो ।

राजा—

पुणो मइ पुरोगदे^९ विमुहमजस व्व ट्ठिञ्चा ।

मए गदुञ्च समुह^{१०} करिसिदे कडिल्लचले ।

धुञ्च सरहसेण त करञ्चलेण तीए तदो

कह वि धरिञ्चो मए सह भिञ्च व्व^{११} तिस्सा करो ॥२॥

विदूषक --(सविस्मयम्) किं तदा जाड ।

१ T मुसिञ्च । २ T भरिखप । ३ T इसमाणोत्पत्ति । ४ T पसादिया ।
५ T मए सञ्जा^{*} । ६ T मए । ७ पल्लग is a correction for पल्लक
in P । ८ T रिदु । ९ T पुरोगदु । १० T करिसिदु, P परिसिदे । ११.
T तिसे ।

राजा—

भमिदालसारुण विलोक्षण प्पहा-
किरणादि १लंब^२-उण-बंधिअंगश्चो^३ ।
अहमच्चुदास मण संगिणीअ से
रमणीअ कोव-कवली कदो खणं ॥३॥

विदूषक —तदो तदो ।

राजा—तुज्ज पिअ म्हि^४ ण, पिअो सि तुमं ण मज्ज, जरिसं मणो
तुह खु तीअ घर घुसेहि^५, इत्थं भणिद देवीए ।

विदूषक —तुए किं ण भणिद^६ तीअ घरं पेट्टारओ त्ति ।

राजा—एहि एहि ।

विदूषक —तरिहि किं तुए^७ किय ।

राजा—

वक्केहि सुत्ति रअणेहि किमत्थि कज्जं
एसो म्हि किंकर जणो^८ त्ति पदं गिहीदं^९ ॥४॥

विदूषक —^{१०}(सहासम्) भो वअरस, किदत्थो^{११} सि ।

राजा—कह ण किदत्थो^{११} ।

अजंपतिं^{१२} धिअ-कोहं फंसे^{१३} मत्ति धुदगअ^{१४} ।
पसादअत्ति धरणा खु वदणेहि णिदविणि^{१५} ॥५॥

विदूषक.—तदो तोए किं किदं^{१६} ।

राजा—उट्टेहि उट्टेहि त्ति उत्ति-पुव्वं उट्टाविदो ।

विदूषक —अअ जेव्व किं पसादो ।

राजा—सुणाहि पुणो वि ।

१. T किरणादि । २. लंब is a marginal correction for दीह in P, गुण is corrected as उण in P । ३. अगश्चो is a marginal correction for विगहो in P । ४. T omits तु and reads भणियम्मि । ५. पजाहि is thus corrected on the margin in P, the commentary perhaps takes तुज्ज etc as a verse । ६. T मणियं । ७. T तुमे कय । ८. T अणो । ९. T गहीदं । १०. T has something more वि । स्वग । अहह येठरिंथेण विभागएण सता-दिओ एसो । प्रका० । सहास । ११. T कयथ्यो । १२. P अजंपतिं, T अयो-इति । १३. P फंसे । १४. T धुयंगय । १५. T यिअविणि । १६. T कस ।

विदूषक—किं एदं रामाअण भारअं ।

राजा—(विद्वस्य) वअस्स, ^१तदा ^२सु

कुणंता पुब्बं मं कुयलअ-वणी-मग्गम-गअं

किरंता धारालं मइ एण^३ तदो कज्जल-रसं ।

पट्टेता मोहं मे मणहरतमाणं खणमहो

दिअंता देवोए णिअ-मअण-मचे णिअडिदा^४ ॥६॥

विदूषक—तदो तदो ।

राजा—तक्खणं एअ सअणिज्ज णिअंगेहि मडिद्वई^५ ।

अहं^६ वि

लामज्जअ-वजण पिद्व-ममीरणेहि

देवि टिअो खणमहो सुवि वीअअंतो^७ ।

विदूषक—हुं तदो तदो ।

राजा—

सा उट्टिअण थण भार-वसा वह वि

पंगेण मं ऋद्वई^८ सअणे करेण ॥७॥

^९विदूषक—अवि तदो संवुत्तो कुयकुड-अंधो ।

राजा—अलं मुस्स, परिहासेण ।

विदूषक—भो एदं जरई-वुत्तं^{१०} पिट्टु, सा एण^{११} मिला-गोल

त्यणी किं विमुत्ता^{१२} ।

राजा—मुत्ता^{१२} विअ ।

विदूषक—त्तं कइं ।

राजा—अप्यउत्त अज्ज ख्व^{१३} तुग्ग मणाणुरुरं परिअं वि देवअ

मणिदं ।

विदूषक—भो वअस्स, उवरि मुरअ ति तीए भायो ।

१. T तद्वचनं । २. P सु । ३. T उवरि य मइ (for मइ इय मइ) । ४. T विद्वस्य । ५. T मडिद्वई । ६. T अहं । ७. T ममीरणेहि । ८. T ऋद्वई । ९. These two speeches are written on the margin in P । १०. Perhaps वि is written in P. T उवणवहाविट्टु । ११. T उवण मडिद्वई (for मडिद्वई) । १२. T मोत्ता । १३. T उवण for ख्व ।

राजा—मुख, अलं भाव-वक्त्राणेण ।

(प्रविश्य - पटाक्षेपेण)

दौवारिकः—जेदु-भट्टा ।—एसा देवी विवाहं कादुं-आअच्छइ ।

विदूषकः—वअस्स, वंचिदो-सि, एं- एसा १अत्तणो-जेव्व पुणो-
विवाह-णिमित्तं आअच्छइं त्ति-संके ।

राजा—(१विहस्य) 'भमरअ-होदु, गच्छ-तुमं ३-तुवारं-देसम्मि ।

दौवारिकः—तह ३ । (इति निष्क्रान्तः ।)

(तवः प्रतिशक्तिं देवी मङ्गलाभिपिक्ता भण्डितसर्वोङ्गी आनन्दसुन्दरी
प्रतिहारी चतुरिका भानुमती विभवतश्च परिवारः ।)

देवी—हला सहीओ, अंवि एणम-तुम्हाणं ५समदं-जं एदं कोउहलं
कादुं पउट्टामि ।

भानुमती—(सरलाघम्) एं सिविणए ५-वि-एणाकज्जं देवीए
करीअदि ५ ।

चतुरिका—(सहर्षम्) भट्टिदारिण, सव्वहा एदं-करणिज्जं । जेण
संताण-जणण-मूलं ।

नायिका—(स्वगतम्) अम्हे ७, अणुऊल्लो विअ मह विही ।

-प्रतिहारी—भट्टिणि, एव्वं किदे ८ अहं वि महाराअ-पादेसु ९ अणवराहा
१०-भविस्सं ।

देवी—हंजे हेमवदि, तुण्णदरं ११ आदिस मगं ।

प्रतिहारी—इदो एदु, भट्टिणी । (देवी परिक्रामति ।)

भानुमती—देवि, एसो महाराओ चादओ विअ कादंविणि चंओरो
विअ चंदलेहं १२ चक्कवाओ विअ १३ रइ-एहं तुहागदि १४ पेडिवालेदि १५ ।

देवी—हला भाणुमदि, १६ से इत्ति भण ।

नायिका—(स्वगतम्) अम्हे १७ कहमज्जं विं ईसुत्ति-दुंहीली ।

१. T. अप्यो । २. T तुह । ३. P तहेत्ति ति । ४. T समय । ५.
T. सिविये । ६. T कारतह । ७. P अंहे । ८. T कएहं । ९. T पापुसु ।
१०. T होहामि । ११. T तुण्णपरं । १२. T. चक्कवाओ विय-यादइत्तएहं ।
१३. रंवि is corrected as रइ in P । १४. तुहाअमयं is corrected
as 'तुहागदि' in P । १५. T पेडिवालेह । १६. T भाणुमह । १७. T अप्यो ।

चतुरिका—हला भट्टिदारिए, भा एव्वं भण, सञ्चारणं वि तुमं 'जेत्र' मंहरणं^१ ।

नायिका—(स्वगतम्) साहु, सच्चं भण्णिदं^२ इमाए ।

देवी—(उपसृत्य) जेटुअव्यउत्तो ।

राजा—देवीए पसादेण ।^३

विदूषक—सोत्थि होदीए ।

देवी—अज्ज-पिंगलअस्स चि भण । (विदूषकः ससाध्वसं उज्जते ।)

नायिका—(स्वगतम्) केत्तिअ दाव से कोडिल्लं । (प्रकाराम् ।

सविपादविस्मयाकृतलज्जाभयप्रणय राजानमालोकते ।)

राजा—(नायिकां विलोम्य । स्वगतम्)

जत्थ^४ जत्थ एअणाइ । मंयर

मुदरीअ^५ पसरति^६ तक्खणं ।

तत्थ तत्थ मह चंगम्मण्य

पुंढरीअञ्जुअलं ठिअं विअ^७ ॥ना

अवि अ ।

दिट्ठीए पेसणेमुं योडइ^८ विअ मज्ज बुद्धिचिच्चञ्जुअ ।

वाण पच्चाहिदिसुं सोडइ^९ विअ तं सुणो रमणी ॥६॥

देवी—अव्यउत्त, जिस्सा किए तुन्हेहिं णामवरेण^{१०} सह वेसविसेसो ।

दिण्णो तं देमि दाणि ।

राजा—(स्वगतम्) एव्वं विण्णाम भवे । (प्रकाराम्) एसो जणो देवीए-परवसो ।

देवी—अव्यउत्त; जाणामि तं, सव्वं ।

नायिका—(स्वगतम्) कहं अज्ज वि वडोत्ति^{१०}-रिच्छोली^{११} ।

राजा—(अपवार्यं) यअस्स, सच्च नु दाणि ।

विदूषकः—(जनान्तिस्म) भो वअस्स, मह; ख^{१२} एच्चओ, मिसा-यादियो^{१३} नु णिमवणं भोअणाएतर^{१३} सधं जाणिदव्वं । सेह-

१. T जेव्व पेग्गमइ महातावएव । २. T भदियं । ३. T परगदेव । ४. T सामर्थाय । ५. P पसरदि । ६. T मिय । ७. Thus is a marginal correction for करिसदि in P । ८. This is a marginal correction for मुंवर in P । ९. T चामरेव । १०. T वरडुत्ति । ११. कोसडी is corrected as रिच्छोली on the margin in P । १२. T *कड्यो । १३. P *नंदर ।

दंसणाणंतरं^१ पुत्तो त्ति संतोसो^२ कादव्वो ।

देवी—अज्ज वि कीस णाअदो पुरोहिदं^३ हक्कारिदुं णोदिओ मंदारओ ।

(प्रविश्य, पुरोहितेन सह मन्दारकः)

मन्दारक—इदो इदो उवज्जाओ ।

पुरोहित—(उपसृत्य) देवि, तुवर तुवर, वेला अदिकामदि^४ ।

देवी—हजे हेमवदि, अय्यउत्तं एहाणिदं भूसिदं^५ च करेहि ।

(प्रतिहारी सर्वं तथा नाटयति ।)

पुरोहित.—महाराअ, पाणिणा पाणिं से पीडेहि । (राजा तथैव नाटयति ।)

देवी—कहं अय्य-मंडव्वेण भत्ति सज्जीकिदो अग्गी^६ ।

विदूपकः—होदि, महावम्हणो^७ अहं जेव्व एक्को अग्गी ।

देवी—ए तत्थ संदेहो । ^८(विदूपक लज्जते ।)

पुरोहित—महाराज, पज्जलंत-पिहुलगार^९-भर-भरिदम्मि विहूमम्मि हव्ववाहम्मि लाआहुदि-विहिं आअरेहि । एक-समए जेव्व परिणीए^{१०} तुह अ हिअएसु हिअअंजण णिहितं^{११} कुण । (राजा तथा कुर्वन्सप्रदक्षिण नमस्करोति ।)^{१२} (सहर्षम्) महाराअ, इमस्सिं कलत्तम्मि अत्ताणुअण पुत्तं लहसु ।

विदूपक—तहत्यु ।

देवी—अय्यउत्त, गच्छीअदि^{१३} मए तुम्हाणं^{१४} सेज्जा-घरं अलंकादु । आणंदसुदरी उण मुहुत्तमत्त भाणुमई चउरिआ विणोदिआ अय्य-मंदारएण सह एत्थ एव्व चिट्ठदु । (इति सपरिवारा निष्क्रान्ता ।)

पुरोहितः—(विचिन्त्य) मए वि तत्थ गंदव्वं ।

विदूपक—किं कैल-घरालंकार-समए वि दक्खिणा दिउज्जइ ।

पुरोहित—(विदस्य) अलं परिहासेहिं । फल-सजूल-दाण-णिमित्तं तत्थ मए ठादव्वं ।

१. P °णदर । २. P सदोसो । ३. T पुरोहिदं । ४. T अदिकामह । ५. T एहाअ धारियदुयल्ल भूमिय च । ६. T सर्जीकपोवएही । ७. T °वग्गणोह एव्व एक्को वएही । ८. P omits thus । ९. T विट्ठलिगाळमभरियमि । १०. T तुव । ११. P omits णिहित । १२. P T पुरो । सहर्षं । १३. T गम्मह । १४. P. सत्ता ।

विदूषकः—ता गच्छ गच्छ, पुढमं मज्ज १दुदीअं तुज्ज ।

पुरोहितः—(विहसन्) तह २ । (इति निष्क्रान्तः ।)

राजा—(नायिकां विलोभ्य सानन्दम्)

आणयस्स सविहे निराअदि ३

ध्मु-लदा कर-मिअत्यणीअ से ।

संणिहाण-जणिदं ४ सुहंसुणो

दाण-चारि-पइणो धणू विअ ॥१०॥

विदूषकः—(स्वगतम्) अहं वि वणणइस्सं । (प्रकाशम्)

विलसइ लोअण-जुअलं ५ जमुणा-जल-कंति-वूसणे सज्जं ।

मुह-पंकरहारुढं धम्मह-केली-मिलिंद-मिहुणं व ॥११॥

राजा—माणुमदि, तुमं किं तुण्हि चिट्ठसि ।

भानुमती—(सलज्जम्)

णाला-मणोणत्तण-सार-हारिणी

णासा परं से तरुणीअ दीसण ।

अच्चंत-सच्छंतर-वत्त-दप्पणी

निवग्गह-ट्टाविद ६-लट्ठिआ विअ ॥१२॥

राजा—साहु भाणुमदि साहु, चंगं दे ७ कइत्तणं ।

चतुरिका—

अणोणणं मिलिदाण हाडअ-मआआराण ८ गोलाण जा

लच्छी तं हरिदुं णिन्द ९-कुट्टुआ सोदंति १० वात्ता-यणा ।

णाही-रंध-सलिल्ल-मुत्त-णलिउम्मीलंत-रोमावली

णीलुच्चंबु- ११ मरी-नाअकअ-तणू-जंवीर-मल्ला विअ ॥१३॥

राजा—(साध्वर्यम्) अहो अपुज्वत्तणं एपेस्साए ।

चतुरिका—(सचमत्कारम्) सच्चं महाराअ-वअणं । अपुज्वत्तणं

जेव्व इमस्स १२ मुलोअस्स ।

१. T दुदियं । २. P तदेत्ति, T तदेति । ३. *इ is corrected as *दि in P । ४. T जयियं । ५. T जउया । ६. T ट्टाविय । ७. कवि* is corrected as कइ* in P । ८. T मणोराण । ९. T कित्तित्त for विषद । १०. P सोददि, T सो-त्ति । ११. T येस्सुच्चं । १२. सि corrected into सु in P ।

राजा—(विभाव्य) साहु साहु, सव्वहा चउरिआ चउरिअज्व ।
मन्दाकिनी—

ऊरुणो भंति कंताए कंदप्प-घट्ठआरिणा ।

सोणि-चक्काण मूलेसुदंडा^१ संदाणिंदा विअ ॥१४॥

विदूषकः—अह केणाविं ण मज्झं वणिणदं ।

चतुरिका—मुक्ख ण हु से मज्झं वट्टइ^२ जेण वणिणदं^३ भवे ।

राजा—(स्वगतम्) इंत ण हु से मज्झं वट्टइ^४ ति णिसेहो जेव्व
मुक्खं वणण^५ ।

भानुमती—हला चउरिए, सच्चं एव्व ।

विदूषकः—हला चउरिए, सच्चं एव्व । (इति ओष्ठं विकरोति ।)

भानुमती—तुज्झ ओट्टो तह व्व होदु ।

विदूषकः—तुज्झ ओट्टो तह व्व होदु । (इति निमीलितेकनेत्रं चक्रित-
प्रीवं जिह्वां दर्शयति^६ ।)

(नायिका राजानमवलोक्य साकृतं हसति ।)

चतुरिका—हला भाणुमदि, एदस्स-एत्ते-गल-जीहं-एव्वं एव^७ भवे,
तुमं दाव तुण्हीआ चिट्ट ।

भानुमती—हला, एसो सु सिंगार-वण-रक्ख-साहासु मोअणिज्जो,
जेण तत्थ मिओ भवे ।

विदूषकः—('सक्रोवम्') भाणुमदि,^८ तुमं वि मह सह-धम्म-
आरिणी तत्थ च्चिअ^९ मोअणिज्जा ।

भानुमती—किं अलक्को विअ किं वि किं वि भुंकसि । तुह कि
भइणी णत्थि सा एव्व^{१०} होदु ।

विदूषकः—एणं तुमं एव्वमे भइणी होदि ।

चतुरिका—अत्थ, मा सह भए^{११}, भअवदी महालच्छी एसा ।

विदूषकः—(सहासम्) चउरिए, सच्चं एव्व एसा भअवदी ।

(सर्वे सलग्नं स्मितमभिनयन्ति ।)

१. T दंडा संदाणिया । २. PT वट्टइ । ३. T वणिणवं । ४. This speech is written on the margin and सव्वहा is corrected as णिसेहो in P, T णिसेहो । ५. P दणवति । ६. T एव्व । ७. T माणुमई । ८. P चीअ, T चीअ । ९. T एव्व सा होदु । १०. P जण्व ।

राजा—भुक्तः केचिचरं दाव वक्कारं^१ ।

नायिका—एह, मंगलगि-समीव-णिवासेण -मह-वलिअं आआसो,
ता उववणं गच्छम्ह^२ ।

विदूषकः—भागुमइ, -तजवेडं^३ गरह जेण सम-परिहारो मवे ।

राजा—(सविनयम्)

तुण सणाहो म्हि कर्हं वि एण्ह

इत्यं-सदि^४ प्पेअसि पाणन्णाडि ।

वासेत्ति सुत्ति-मह जुत्त-रुवं

-मोत्तूण एाहेत्ति समीरिदं^५ किं ॥१५॥

नायिका—अप्यउत्त, जाणामिं दे पीदि ।

राजा—इदो इदो पाण-वज्जहे ।

(सर्वे परिक्रामन्ति ।)

विदूषकः—एां सिंगार-वणं पत्त म्ह ।

राजा—पेअसि,

ददंतो सोरम्मं विविद-कुसुमाणं सुहअरं

करंतो धीसद्धं कुरल^६ सिअआणं तरलणं ।

किरंतो सीदाइं सलिल-अण-नालाइ सुहओ

जगप्पाणो-चट्टो^७ विअ सददमालिगाइ तुमं ॥१६॥

चतुरिका—महाराअ, अहं विअ त्ति मण ।

नायिका—हला चतरिए, मा परिहस ।

विदूषकः—अज्ज व्व रअण्णोए-सच्चं-भविस्सदि^८ । (-नायिका साकूवं
लज्जते ।)

राजा—देक्ख, सुंदरि, पदं घण-पवणंदोत्तिअ-सिण्ह^९ -जोण्हा-जल-
णिह-भालिअ-हुक्करी^{१०} -दहि-पंडुर^{११} -पणुल्ल-मुल्ल-त्थवअ-थोर-त्थण-पल्लावा-
हर-सोउमल्ल^{१२} -णिहि^{१३} -ललिद-लदा-ललणाअण-प्पदाण-वादा -मुहावे-

१. P perhaps वक्कारो । २. T गण्डाम । ३. This speech is found only in T where the reading looks like वज्जवेडं । ४. T एह प्पेअसि । ५. T समीरियं । ६. T एां वं विवाहरे गप्पाणु instead । ७. T चिहुर । ८. This is a marginal correction for पुणो in P । ९. T भविस्सइ । १०. T सएइ । ११. T इद्विद्विद्विद्वे वद्वेव्वर । १२. P पंडर । १३. T सोअमउ । १४. T अद्विपक्कपाअरपा ।

दिद^१-लडह-विडवि विड^२-पडल^३-करंविद णिअड-महीअं फलिद-जवीर-
जंबूफल-पडण तरगिद-तुगदर^४-तरग सघ-रिंगण-कंपंत पकरुहुप्पतत^५
लीला-लोल-लोलव णिवरुव-रल्लि-भक्कार-मुहरि^६दतरालं अमोहिअ-
परप्पर-णैह^७-फार-जवडुत-जद्व-कुसद्व-विअडु सिण्णिद्व-मुद्व-मसिण-मण-
हरण-हरिणी सिसु^८-गण पिज्जत-फलिह^९-वेलुरिअ-विमल-जलं^{१०}माणसा-
णदणाहिहेअ तडाअ ।

मन्दारक — एत्थ देव दिट्ठिं देवी, एसो^{११} कप्पूर-प्पहवो छत्तवणो,
एसा उण सोण-कदली, एसो उण सोण-भक्कड-कूड-वेविर-साहो रज्जूर-
साही, अअ तवूली-चुविओ केरल-अमुओ, सो उण^{१२}सोण-कीर-लड्ढणो
जाइफल-महीरुहो, एसो एला-लदालिंगिओ^{१३} लवग^{१४}-दरू अअ दु पिप्प-
लिआ-पिअसहो रोहण-दरू^{१५} अअ चदिमा गोर^{१६}-पिहु-मल्लिआ-सपणो
चपेओ ।

भानुमती — भट्टिण, एसो सिहल-दीव^{१७}-रसालो ।

नायिका — को विसेसो ।

चतुरिका — भट्टिदारिण, एकस्सि विडवे महुर फल अण्णरिंस तुवर
परसिंस आमल^{१८} अवरसिंस कहुअ^{१९} एसो एव विसेसो ।

नायिका — एत्थ कि भूमी फुडिदा^{२०} ।

मन्दारक — एसो पणसो, अस मूल-भूअलम्मि फल पक जाद, वा
भूमी फुडिदा ।

नायिका — एत्थ कि चदकत^{२१}-मुत्तलिआ ।

राजा — पिण, चदण^{२२}-जल-सुत्त-प्पडिमा ।

विदूपक — (सभयम्) भो वअस्स, तिल-पुरुसो^{२३} एत्थ चिट्ठइ ।

भानुमती — अज्ज, णील^{२४}-जल-सुत्त-प्पडिमा खु ।

१ विगिद is corrected as वेदिद in P । २ T चहुविड ।
३. T करवियरणटिमपेरतमहीवपिडजवार । ४. T तरगियतुगपर ।
५. T पकरुहुप्पडत । ६. T मुहल्लियत* । ७. T येइवेडिसघरदुवारफार* ।
८. T सिमुयण । ९. P omits फलिह । १०. T पाणिय । ११. P एसा
कप्पूर कदली । १२. T सेंदूरवणणकीर । १३. T छया* । १४. T दरू । १५.
T रोहणो । १६. P omits चदिमागोर । १७. T दीवणयणटियो अयवणो ।
१८. T आमल । १९. T adds अवरत्य तिल । २०. T ना० ॥ अचेर २ ।
अभ्यतोऽवबोध्य । एत्थ कि क्षमा फुडिया । २१. T चन्द्र* । २२. P omits
चदण । २३. T फुरिसो । २४. T कज्ज for णील ।

नायिका—अप्यवत्त, कर्हं एत्य^१ उडुंत-जल-प्यवाहम्मि पणस-समुप्पत्ती ।

राजा—मुद्धे, एं कुट्टुहलाअ पिक्खित्तं एदं ।

नायिका—इदं किं ए पडड ।

मन्दारक—ए पडड ।

चतुरिका—एदस्सि जल-सुत्तम्मि उंवर-प्यमाणं^२ जंवीरञ्चं वट्टइ^३ ।

विदूपक—भो रुक्खो रुक्खो ।

नायिका—(ससाध्वसम्) अम्हो, कर्हि सो कर्हि सो ।

विदूपक—एथ एत्य ।

राजा—मुक्खे, जल-सुत्त-सिसुवा^४-रुक्खो ।

विदूपक—^५ (विहस्य) मह वि तह व्यव भावो ।

चतुरिका—को अणो तुम्हादितो^६ भावणो ।

विदूपक —(स्वगतम्^७) एदेण^८ एारिएल-सिसु-पत्तेण विरइद-सप्पो एण मीसइस्सं । (प्रकाशम् । तथा कृत्वा) भो चउरिए, सप्पो सप्पो । (इति तद्वञ्जोपरि^९ पातयति ।)

चतुरिका—(सभयसंभ्रमम्) कर्हि कर्हि ।

विदूपक—^{१०} तुइ सरीरम्मि ।

चतुरिका—(विलोक्य) अम्हो, सञ्चं एव्व सप्पो ।

भानुमती—(विभाव्य) एं वग्ग्-अंधुणा वंचिदा^{११} सि, पणस-सप्पो सु एतो ।

चतुरिका—एं इमस्स जेव्व^{१२} एदं चेद्धिदं । (विदूपकं हसति ।)

नायिका—अप्यवत्त, कर्हं^{१३} तालस्स उवरि तालो ।

१. T एत्य दुग [रस]मीवे उडुत^१ । २. P omits उंवरप्यमाण । ३. T has an additional passage here thus : विए एत्य पिच्छ कंठजगतवमहिआकुलमालो कच्चअणा।मुद्याल्लिगिओ मसिअसमुदुपूलयप्पहु-रंगो तुगफलम्म एरिंएस्स मूलयले सोइइ ॥ ना० ॥ नमस्सरोति । वि० ॥ भो चउरिए दावेहि मग्ग एारिएफलाइ ॥ मानु० ॥ अत्त किं जप्पेक्खिमग्गिरोसि तुव ॥ रा० ॥ इमति ॥ वि० ॥ उच्चै भो रिच्छो ॥ ना० ॥ समाध्वस अम्हो । ४. T कलए for सिसुवा । ५. T has an additional sentence अइइ रिच्छोसि पमाण मए मणिय ता एव्व दाव ॥ प्र० ॥ विहस्य ॥ ६. P तुम्हादितो । ७. T omits स्वगतम् । ८. T एारिएलपणविरइदे मण्ये एण । ९. T उदुपरि । १०. T तुम्ह पटामग्गे । ११. T वंचिया । १२. T इदं । १३. T तालोपरि ।

मन्दारकः—एणं एत्थ^१ पेच्छ एक्कस्सिण एणारिएल-^२तरुत्थंभम्मि सत्त
^३एणारिएल-तरुणो जादा ।

नायिका—अग्धो, विहवा विअ दीसंति^४ अच्चरिअं अच्चरिअं ।

राजा—एत्थ सारिणी-समीवे^५ पंडुर-जंबल-रक्खो । (नायिका
 विलोकते ।)

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेकः)

[वैतालिक.]—सुद्धाअ समुवट्ठिआ^६ साअएह-समओ महाराअत्स ।
 सपदं खु,

एसो चद-भएण^७ वासर-मणी किंचिप्पहा-वुंविओ
 दीणेहि^८ किरणेहि केहि वि समं जादो दिसं वारुणि ।
 गाम कं वि एवाहिआरि-^९जणिद-त्तासाणिस-च्चाउलो
 वधूहि चइदेहि जाइ-सहिदो पुठ्वाहिआरी जह ॥१७॥

अवि अ ।

चचूलसंत-कलमगिम^{१०}-मंजरीअ
 णीह भअंति^{११} एह-संगम-भंढलाइं ।
 जाआ-विआअ विहुरा विसिणी^{१२}-दलम्मि
^{१३}कदंति मद-वरुणं सर-कोअ-लोआ^{१४} ॥१८॥

अवि अ ।

गए दिणेसे एलिया मिलाणा
 को^{१५} णाम सदुम्सइ मित्त-हीणो ।
 पकेरहं^{१६} टक्कइ भिंगपाली
 गच्छत^{१७} भग्ग भुवि का गणेइ ॥१९॥

१. T य एत्थ महुण gap पर पेच्छ । २. T महीरुइवलमम्मि । ३. T एणारिएला जादा । ४. T अच्चरे २ । ५. P पडा, T पटर । ६. T अट्ठि
 अमा । ७. P भयण, T भएण । ८. T करविदरे इ देवा अत्यकिरिं गच्छइ ।
 ९. T जणियत्तासाहिवच्चाउलो । १०. T कलमगिम । ११. P भअंति ।
 १२. T मिसिणी । १३. P कददि । १४. T reads this line thus
 कोसति चक्कववा हरिसेण हाया । १५. T को वा जण तूपइ मित्तहीणो ।
 १६. The original reading is सुचदि in P, it is dotted
 above indicating that it is corrected, and on the
 margin there is a remark: टक्कइ सोट्टइ इति वा पाठः ॥
 १७. T perhaps भिंगगग ।

द्वितीय —

जेत्त पचसरस्स रूप-पडिमा जत व कालकरर^१
मळ्ळे दिण्ण मिरिच्चिओ एह बहू कप्पूर चहू विअ ।
वाउच्छरण्ण दिवच्चुअवर गओ लीलविआ-चुअओ
मदार त्यवओ व सुन्दर मिओ^२ चदो पर दीसइ ॥२०॥

अवि अ ।

सम्भा-ण्ट पउट्ट किखदिहर^३ तण्णआकत कत-पवेअ
क्खोह-व्यालाल गगा-तट तर-पडिद^४-ट्टाइ-पुल्लालिसर्क ।
दैंती ताराण पती भजइ सरहस सब्वरी सब्वभोम
ए प्पाओ भीरु-लोओ^५ परिहरिअ रण वट्टइ प्पाण्णाह ॥२१॥

अवि अ ।

एहादो^६ रोममलकिअ घुसिणअ चुएणगराअजण
पत्ताली सुम चदणाइ धरिअ प्पीदा^७ एणोढा-जणो ।
सेरघी-कहिदाअणो घण-महा मजीर-मजुद्धणी
मद चोट्टअ^८-एहाण टिक्किइ पइ-प्पासादमारोइदि^९ ॥२२॥

अवि अ ।

दुहेव्व दुव्विलसिदेण^{१०} पिओ कहिं वि
दूरे तहा विरहिणीअ तहा वि एण्हि ।
सेला^{११} एई पुर-वणाइ पडि क्खण्णेण^{१२}
^{१३}उल्लडिअ व्वजइ तीअ मुहू भणो त^{१४} ॥२३॥

विदूपक — वअस्स, सेला^{१५} घर सजा^{१६}-कटुअ देवी तुम पडि-
वालेदि^{१७} ति मण्णे ।

राजा—ता गळ्ळह^{१८} ।

(इति निष्क्रान्ता सर्वे ।)

॥ तृतीय यवनिकान्तरम् ॥

१ T कालकरर । २ T Reading corrupt । ३ T सणुया^० ।
४ T पडिय । ५ T^० हरिय च्छण । ६ T एहादो रोममिहरघुसिणय ।
७ T एणोढायणो । ८ T Reading corrupt । ९ T^० रोइइ ।
१० T^० सिण्ण । ११ P सेल T सेले । १२ T पडिव्वयति । १३ उल्लवि^०
corrected as उल्लडि^० in P । १४ T उल्लडिया मुहिय याइ परप्फ-
रहिं । १५ P सजा । १६ T सज्ज कत्तूय । १७ T पडिवालेइ । १८ T
गळ्ळसु ।

(तत प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

विदूषक—भो वञ्जस्म, अप्पाउड विञ्ज णाडञ्ज, अगञ्भ णाडञ्ज विञ्ज सट्टञ्ज, असट्टञ्ज करो विञ्ज सक्कई, अप्प^१कवणारभ-सूरो विञ्ज दुक्कई, अकच्छ सुद्धी विञ्ज दिक्खिञ्जो, अण्ण-णार-सगिणी विञ्ज ठेर-भारिञ्जा, अदिमुक्ख विहु गञ्जो विञ्ज पडिञ्जो^२ अणिस वाणी विक्कई विञ्ज पोट्ट-दिण्ण दिट्ठी, अच्चत मूढो विञ्ज^३ पडिद-कुमारो, अमुडिद-केसाविला विञ्ज^४ बाल-रडा, "अणालवतो तुम^५ अवहास भाञ्जण होसि । (राजा अञ्जतिमभिनयति ।) भो वञ्जस्स^६, पिञ्जा गञ्जिणि त्ति गञ्जिदो किं ण भांससि ।

राजा—वञ्जस्स, रत्ति वुत्तेण परवसो म्हि ।

विदूषक—(साशय) भो, किं त रत्ति वुत्त तुवग्दि^७ भणिज्जदु ।

राजा—हिञ्जा रत्तोए एञ्जाइणी तत्तहोदा अवि एसो पणञ्जो णिच्च एव्व भवे । अवि गुणसीलो^८ पुत्तो भवे । अवि ण भवे अग्हाण विह-डण । अवि मग्ग भवे सुहप्पसूदि त्ति अहिणव-गञ्जभदाए^९ सोअती^{१०} सेज्जुट्ठलम्मि ट्ठिञ्जा ।

विदूषक—(ररगतम्) सोअण वि सोहण भाइ । (प्रकाशम्) तुए किं ति समस्ससिञ्ज ।

राजा—(सस्कृतमुपाश्रित्य ।)

अय प्रणय निर्भर सुमुत्ति नित्यमेव भवेत्

पुरङ्ग नयने गुणर्मदधिक कुमारो भवेत् ।

न वा विघटन भवेत्सुचरिते द्वयोरावयो

सुख प्रसव एव ते भवति मुञ्चु मैव शुच ॥१॥

इति ।

१] कवणारम । २] वणिसवाण विक्कई । ३] पडिप । ४] पमेशसिरिसा विप । ५] अयरञ्जइज्जवतो for अणालवता । ६] वयोहास भाण । ७] PT वि । भो etc । ८] तुवरिय मण्डिपु । ९] सोअती डोहणियिणए षोडंता सेज्जापखमि ट्ठिवा । १०] P सेज्जु^{१०} ;

विदूषकः—किं पुण्यं गन्मा तत्तहोदी ।

राजा—'मए ण जाणीअदि ।

विदूषकः—गन्मं कादुं कहं^१ जाणिदं ।

राजा—किं मए किदो^२ गन्मो ।

विदूषकः—(विहस्य) किं चंपअ-बल्लीए किदो^३ ।

राजा—मुक्ख, किं इत्थिआए इत्थिआ गन्भिणी होइ ।

विदूषकः—तुमं भणसि ण मए किदो^३ गन्मो त्ति, ता केण किदो^३ ।

राजा—ईसरेण^४ ।

विदूषकः—वअस्स, बाल-रंडा-विसए किं ईसरो मुओ,^५ सा कीस गन्भिणी ण होइ ।

राजा—भट्टा वि णिमित्तं खु ।

विदूषकः—(सहासम्) 'तरिहि सिण्हं वि णिमित्तं ।

राजा—मुक्ख, अलं अस्सप्पलावेण ।

विदूषकः—वअस्स, एण्हि^६ 'वट्टंति अवत्थं कहेहि, तेण एव अहं गन्मो पुण्णो वा एवेत्ति णिएणेमि ।

राजा—

णाही गाहदरा^७ भुआ किसकिसा थूलुत्तलं पोदुअ
एट्ट व्व त्तिबली गलो विस^८-मिदु सोणी-जुअ सुल्लअ ।
गडेसुं फुट्ट-चाअचक^९°-सहरी लग्गा मिहो ऊरुणो
मज्ज दीसइ मसलं थए-जुअ से चुच्चुअ मेच्चअं ॥२॥

विदूषकः—ता पुण्णो गन्मो ।

राजा—वअस्स, ण जाणामि पुत्तो वा पुत्ती भविस्सदि^{१०} ।

विदूषकः—अहं कहेमि^{११} । (इति ध्यान नाटयित्वा) वअस्स,
उदआणं^{१२} मज्जे एककं ।

राजा—परिच्छेअ-करणम्मि कस्स^{१३} पंढिच्चं तुग्हाहिंत्तो^{१४} ।

१. T ममाह । २. T कह तुमाह जाणिय । ३. T कपो । ४. T दहवेण ।
५. T किं दहव मुय । ६. T किं अतविसेसो मट्ट त्ति भणियअइ । ७. T वट्ट
माय । ८. T गाहमरा । ९. T विवमऊ १०. The reading गडम्मिफुट्ट
appears to be corrected as गडेसु फुट्ट°; T जायापरक° । ११. T
होदिइ । १२. P °मि त्ति प्या° । १३. T बस्राय । १४. T कस । १५. P
तुग्हाहिंत्तो, T तुग्हासुत्तो ।

विदूपक — भो दाणिं तत्तदो भणामि, विहूदिं भक्त्सेदि^१ वा मिद
वा तत्तदोदी ।

राजा — विहूदिं ।

विदूपक — ता पुत्तो, ए एत्थ सदेहो ।

राजा —^२ कह तुए जाणीअदि ।

विदूपक — पडिवरिस मह वग्हणो गवभ-समए मित्तिअ खाऊण^३
पुत्तिअ पसूदा^४ । एअकसिं एव वारस विहूदि भक्खिअ^५ एअक पोअ
पसूदा^६ ।

(प्रविश्य पटात्तेपेण)

दौवारिक — जेटु देवो, एसो जिदसत्तू अमच्चो सपत्तो ।

राजा — भमरअ, ऋत्ति पवेसीअदु ।

दौवारिक — तह । (°इति निष्कान्त ।)

(प्रविश्य)

डिंडीरक — जेटु महाराथा ।

राजा — डिंडीरअ, कहिज्जटु सुदुल्लअ रिउ-जअ-चुत्त ।

डिंडीरक — महाराअ, पारिजाअ-अइणा त सर्व्वं वुत्त एाडअदाए
एणअ^७ वट्टइ, त पेक्खिटु पसादो^८ कादव्वो ।

विदूपक — अवि एणम सव्व सज्जीअ^९ ।

डिंडीरक — सज्ज एव्व सव्व ।

राजा — ता तुवरीअदु मह रि त पिअ एव्व ।

डिंडीरक — (नेपरयभिमुख विलोक्य) एअरह, किं विलवीअदि ।

१ T घत्सेइ पा । २ T क्खिओ कह तुए [ए] गजए । ३. भक्खिअ
is corrected as खाऊण on the margin in P । ४. T
पसूया । ५ T एअकपोरय पसूया । ६ T has an additional
passage presented here with corrections रा० । विधिअय
सअअत्तस्मित्तम् । यवस्त यवोदाए पसूयाए अ इरिययाए का टय पुग्गिअत्तम् इअइ
ज मच्च कहंदि ॥ वि० ॥ स्वग ॥ पट्टा सु एसा पट्टा ॥ प्र० ॥ विइस्य ॥ यवस्त
सूयादि । अगाइ विरजाइ इत्त बलिय ति[स्म] त्थया लवियणे, मत्ताओ सिद्धिआ
किसा कहित्ती ओट्टो वि मुत्ता अदु । पट्टाओट्टयमोअअओ सुयइ अ गल्ल सगल्ल
सदो, यवोदा अइ इअए ए हू तदा ओए पसूया अदु ॥ २० ॥ रा ॥ एअ एअ
प्रविश्य etc । ७ P त्तेत्त, १ त्तेत्ति । ८ T गुह for एणअ । ९.
T पसापो । १०. T सज्जाअय ।

(प्रविश्य)

सूत्रधारः—(परिप्लुत्य पाण्डुपटकृतनेपथ्याभिमुखमवलोक्य)

सुहृद्-हारीद^१-चलंगदेहि

णोआहिरूढो सन्नो सुजुत्ती ।

डिंहीरओ सेवइ सिधु-दुग्ग

विहंढत्थं मारिदुमण्णवम्मि ॥३॥

ता मए वि जोगा संविहाण-करणाअ गदव्वं ।

(इति निष्क्रान्त ।)

(ततः प्रविशति तथाविधो डिण्डीरकः ।)

डिण्डीरकः^२—

अम्हारिसो चिट्ठइ कोडिसो जणो

सज्जो^३ सदा ऋज्ज-विसेस साहणे ।

देव्वो पदत्थेदि^४ तहा वि मं सुहू

जोएदि एककं हि भरम्मि स प्पहू ॥४॥

हारीतः—अमचराअ-वट्टेतेसु वि परस्सहरसेसु को तुम्ह-सरिसो ।

सुभद्रः—सच्च भण्णिद, को एणु एणु एव्वं साहसी ।

अद्भुदः—वट्टंति^५ णाम साहसिणो, तह वि सिधु मज्जम्मि जुम्म-^६

चिईसू को वि एत्थिय ।

विदूपक —कहं समुहम्मि णोआहिरूढो अमचचा धीरेण गदो^७ ।

राजा—अहो, सज्ज एदं पच्चकर विअ ।

डिंहीरक—महाराअ अदो एव्व वाआए ए कहिदं, जह दंसणे^८

कोठहल्ल तह ए होइ णिसमणे ।^९

१. T हारीतः । २. T omits this । ३. T सरो । ४. T पदत्थेह ।
 ५. P वट्ट दि । ६. T जुद्ध । ७. T गयो । ८. T णिसमणे । ९. T has
 an additional passage presented here with corrections
 अ । पारंभोयजास्य । कह एथ पुण्हट्ठिय तुक्कअरट्टण य दामह । हा० ॥ स
 सु पक्कदा सत्तट्ठाल्लपम येदि पयणा [सगाम] वेरत अरिम्मिअ भूमोहिं दुवेदिं
 तरगेहिं समुदे [रे] य विणामिअ । वज्ज । विणो इयो इदो आअरसुह रय-
 काअरो । दि ॥ पट्टिअम्मि अअरपइ किंदु यरिसाआलम्मि पक्कम्मि एव्व
 कत्तिअमामे करकिजित्तणुत्ताअककोअहल्ल।इअग्गअय यवइदिअपेरत अट्ट ।
 अग ॥ सर्वता भूमि विजोत्थ । इत समुहम्म अचत्तयेव साहोपाआया विप
 होमति भूगवाया पट्टणरराया ॥मु०॥ हारीत दांवि वेत्थ पुअरुदइअत्ताअइअ-
 रडममयेव महावेअरवणसंमुह आइ याआ । वज्जः ॥ etc

बलः—

तरंग-तरला तरी कुणइ लोल-डोला रई

सुभद्रः—

बहुएह-सिसिरो मरुलवण-गंध-दाई मुहू ।

हारीतः—

कहंचि^१ परिदीसए जल-गदो वि जादोगणो^२

अङ्गदः—

दिसा-विहृद्यणे परं ए हु विलोअणं दक्खिणं^३ ॥१॥

डिण्डीरकः—

ए लगइ तरी सेवालेसुं

हारीतः—

ए ककडआ भसा

तरिणि-सविहे

बलः—

एो वा सेला सपाअ-परंपरा ।

सुभद्रः—

आणुठण-गई वादो^४

अङ्गदः—

मेहा ए वारिणि जं

डिण्डीरकः—

तदो

समर-सिरिसे तस्स किखप्पं

हारीतः—

वहो रिउणो भवे ॥६॥

^५बलः—सच्चं भवे एठव ।

डिण्डीरकः—(विचिन्त्य) ।

जस्सावासो साअरे सिधु-दुग्गे

जो एककंतं रक्खसाणं सिण्णिद्धो

१. T कहं वि । २. T जादो यणो । ३. T सक्कए for दक्खिणं । ४. T वायो । ५. हा is corrected as व in P

अम्हेहिं सो एं व्हं मारणिज्जो
(क्षणं स्थित्वा सधैर्यम्)

किं चित्ताप सोत्थि जुत्तीअ होदु ॥१॥

१ T has a long additional passage after this verse, added here with minor corrections

६० ॥ हन समुदमग्गम सपद सपत्त र्द ॥सु०॥ अमच्चराअ एद समुदगघ
अभुअ णिअच्छ । एमा खु योआ पुरो वधिपण कवत्तमतायेण दीवजभायत
गग्गनसद जडिल सर्मासयस हर्दधु.गतुव [र] गघग्गाणभक्कदत्तधात्त
हत्थिमइस्सराअवे प्रविषण मज्जतराइ सेवान्कूडाइ क्कण क्कण जाइ ॥अ ।
सकौतुम् । एत्थ कग्गदग्गज्जुदग्घेसु पाणिणसु मोत्तिअसिणीओ दीसति ॥६०॥
साश्चर्यम् ॥ हन य [=२] रथ जशलेसु लग्गा वि का वि योआ समुदसल्लिवट्ट-
येण सद्दो एव्व वडिणिग्गया ॥हा०॥ सुदइ एत्थ पेत्थ एक्कहिं व भाअम्मि दह-
त्तज्जपमाणाओ तरगमालाओ दीमति अयणहिं प य ताओ ॥सु०॥ हारीअ एत्थ
देवख सेज्जणिक्कज्जतणईरवाइरडणवेएण सग्गदो वि महुगाइ समुदगणी अ
घेप्पति कवणधारअयेहिं ॥अ॥ यल अच्चम्मुद एद ज सु कहिं वि कहिं वि भाए
समुदो सारगवणुओआमोत्तवाणतेअ पवइइ ॥६० । अगद समुदो उच्चुचो वि
लज्जिसग्गइ ॥अ । हन णिपग्गेण जेव भूवलपाहिं वि समुदो उयण [ओ] ॥हा०॥
सच्च एत्थ ज सु पुरो पुरो गग्गताण अग्गाण सोवाणसत्तइयणाएण समुदो
उच्चुचो वट्टइ ॥हिं॥ एत्थ पेत्थ कण वि डोयीओ आ[व]ट्टमाणेषु आवट्टेषु चक्क-
म्मम भमतीओ सहसा बुड्ढति ॥अ॥ सुमइ एसो खु मोत्तथये अरुई अग्गाण याविओ
जलगघाओ कटिणक्कडयणक्कदलिआओ अनग्गसमीरणदाए ओहाओ पव्वाल-
वेहीओ जलमाणसहथ दु घेऊण खाइ ॥हा०॥ एत्थ देवख लक्कज्जोअणवि चारदुग्ग
पव्वअगए च्चम्महाहिट्टिए खडोरज्जमि सोयणणिदाणवालुक्काए खईए जीवरअणाइ
सद्दो सचरति एत्थ जेव्व रामरावणजुद्ध दु पलाहदो पहरक्खदसव्वगो को वि
रक्खसो अज्ज वि लीणो चिट्ठइ ॥अ॥ समन्तादवन्नोक्कप । अग्गो कह विउल वाधअ
रुदत्त ज सु एक्कदध्वघणधडासिंधुमल्लिसेसु पाणम्म आयासादु ओदियणा
॥६०॥ अइइ पाणिणहिं सह मेग्गोट्टय पविट्ठा का वि डोयीपरपरा ॥हा०॥
साश्चर्यम् । कह पाणवेआदु सट्ठिनोयणपेरत तालसदग्गमाण र्गारिसु अटो पडिओ
॥सु॥ हन तस्सि अटो सह सव्वजतीओ शेक्काघा उहुण्णतरणीओ पडिआओ ॥
सर्वे मय नाप्यन्ति ॥हिं॥ सधैर्यम् ॥ रे रे मडम्हा क्कत्ति कअयेसु लोइखाण

अङ्गदः—कहं दिसा ए जाणीअदि^१ ।

हारीत^२—होदु, समुहा^३-चकं पेक्खिसं । ^३(तथा कृत्वा) भो, उत्तर-
दिसा भाए आअदा णोआ ।

सुमद्रः—एणं तत्थ एव्व सिधु-दुग्गो ।

डिण्डीरकः—वल, दूर-दिट्ठि-णलिएण पेक्ख पेक्ख ।

वल —एणं पेक्खामि^४ । (इति तथा कुर्वन् साश्चर्यम्) अमच्चराअ,
एक्कस्सि एव्वदे^५ तिणिएण पाआरा दीसंति^६ ।

डिण्डीरक —तं^७ एव तस्स दुग्ग-त्थलं^८ ता भत्ति डोणी ढक्कणिएज्जा ।

अङ्गदः—इसा ढिल्लीकिआ^९ पवण पट्टिआ, एसो उण णोआ मुह-
दडो^{१०} संभमिअ उवरि किंचि कड्डो^{११} ।

वलः—(पुरोऽवलोक्य) अमच्चराअ, एसो दीसइ णाइदूरे णाइ-
समीवे दुग्गो ।

हारीत^{१२}—कहं^{१३} अग्हे पाहूण^{१४} रक्खसेहि सह सज्जइ विहंअ-
हदओ ।

अङ्गदः—हंत, आअच्छइ^{१५} विअ दीसइ ।

(ततः प्रविशति दुर्गस्थः सराजस सज्जो विभएडकः ।)

विभएडकः—

कहं तिणिएदो रक्खणं^{१६} सिधु-दुग्गाहिद-ट्टिई ।

माणुसस्स निए भीदो^{१७} कर देमि जडो विअ ॥८॥

कण्डमगादयोहि डोणी जाण कुट्टेइ ॥ सर्वे तथा नाटयन्ति ॥८॥ पारवंनोऽवलोक्य ।
सत्तेशाश्चर्यम् । अइइ एत्थ मएदुपुच्छएदुआभाडणेहि फड ति कुट्टिया काओ वि
डोणीओ ॥८॥ पुरोवलोक्य ॥ हंत कायं वि डोणीपरंरेव्व पाटिवसअलंतरी-
धइएतेणत्तणिएहिज्जतरअत्तणकालेण अकंडसमुवट्टिएण अपंपसुलेख महंतेण
अंमावाउणा कथं वि भाए खेइउत्तइ काअंथियो ॥९॥ ही ही टवमतो अंमाओओ
सः अग्हे णोआ ढक्कणोआ ॥ सर्वे तथा नाटयन्ति ॥

१. T दिमायो य कएंति [= याजंति] । २. T समुखा । ३. P सं ।
T continues without any स । ४. °मिति तथा in P । ५. T
अमच्चराय चिआएसे विए (= विअ) एक्कस्सिं एव्वए । ६. P दीसंति ।
७. T omits तं । ८. T दुग्गं । ९. T कया । १०. T दडो । ११. T
कड्डो । १२. T कहं देवमेणणा विअ अग्हे । १३. पेक्खिअ is corrected
on the margin by पाहूण in P । १४. T आदएदंते । १५. T
एदओ । १६. T भीयो ।

विदूपरुः—(सभयम्) कहं रक्त्ससा आअदा ।

राजा—मुख, पेक्खणिञ्ज ।

डिएडीरकः—अय्य, मा भआहि^१ ।

विदूपरुः—(सोच्छासम्) होहु, रक्खोग्घ^२-मंतं पडिस्सं । (इति तथा करोति ।)

डिण्डीरकः—(विचिन्त्य । सानन्दम्) भो भो, जाव एषो^३ ए पवलीहोइ दाव विरइदग्गि-जंत-सदग्घो-डमरु डिडिम-^४मड्डु-दुंदुहि-ढका-चच्चरी-भल्लि भल्लरी-भग्गकर-हुडुक्का-टाल महल - मिअंग^५-डप्पट-णीसाण-पडह णिग्घोसं दप्पण-विवा दंसणिञ्जा तेसु अत्तप्पडिविधं अमुणंतो मुणंतो पडिरक्त्सस-वलं कदाचि^६ पलाअण-परो भवे ।

सर्वे—तह कादव्व । (इति यथोक्तं कुर्वन्ति ।)

विदूपरुः—(कर्णयोरद्भुत्यौ पूरयन्) अहो, कह उट्टिओ एककद व्व^७ सह कोलाहलो ।

राजा—साहु साहु, अपुव्वो उवाओ णिम्मिदा^८ ।

डिएडीरकः—महाराअप्पसादा^९ ।

विभण्डरुः—(विलोक्य । ससाध्वसम्, स्वगतम्) ह हो रक्त्सस वलं पदं, सह-कोलाहलेण सामग्गी-वहुलत्तणं^{१०} जाणीअदि, जअ पराजआ अ णिण्णआविसआ, कदाचि^{११} दुव्विहि-दुव्विलास-वसाहि साजच्चेण अग्घ-रक्त्ससाणं पडिरक्त्ससाणं च जइ एकत्तणं भवे तदा महंतो अणत्थो भविस्सदि,^{१२} जाव अ एदे रक्त्ससा मह साहीणा दाव^{१३} एदेहिं सह कहिं वि गदव्वं ।^{१४} (प्रकाशम्) भो भो वअरसा, आअच्छह । (इति सपरिवारो निष्क्रान्तः ।)

हारीतः—उहं ण वो वि एत्थ दीसह, अहो सहला जादा अमच्च-राअ^{१५}-जुत्ती ।

डिएडीरकः—(स्वगतम्) अहो देव्व सहाअ महाराअरस मण्णिमो

१. T भयाहि । २. T रक्खोग्घ । ३. P एसो पाटिप्फदी य पवलीहोइ । ४. T मड्डु । ५. T मुहंग । ६. T कदाइ । ७. T व्व पलयघणघटा घोर-गज्जणाइवरगंभीरो सहसंमड्डुकोलाहलो । ८. T णिम्मिओ । ९. T °प्पसायो । १०. T corrupt । ११. T कदाइ । १२. T भविस्सइ जा एदे । १३. T दा । १४. T कहि विहं गदव्वं । १५. T राज ।

जं रक्खस-बलादिरित्तो^१ विहंढओ वि पलाइदो । (प्रकाशम्) भो,
जअ बुत्तं णिवेदिदुं^२ महाराअ-समीवं गच्छम्ह ।

अङ्गदः—(क्षणं स्थित्वा) ए अणुऊल-पवण-णुल्लिदाए ढोणीए माह-
प्पेण भक्ति पत्तं म्ह पारवार-वेलं^३ । ता ओदरम्ह । (इति सर्वे अवतरणं
नाटयन्ति ।)

द्विहरीरकः—भो सव्वे वि तुम्हे^४ णिअ-णिअ-धरं जाऊण^५ हुडुग-
वाइलाओ उवह । अहं एक्को एव महाराअ पाअ-संणिहारं जामि ।
(इति सपरिच्छदो निष्क्रान्तः ।)

राजा—अहो अच्च भुदं एदं^६ संविहाण ।

विदूषकः—बअस्स, अदिसाहसं किअं^७ अमच्चेण ।

राजा—एणं रज्जं एव एदस्स^८ ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दौवारिकः—(सहर्षगद्गदम्) देव, पुत्तस्स ।

राजा—(स्वगतम्) एणं रज्जं एव एदस्स^९ त्ति भण्णिदे देव पुत्तस्स
त्ति एसो भण्णइ, सव्वहा एसो सरस्सइ सच्चा होदु । (प्रकाशम्) भमरअ ।
किं तं । (दौवारिकः पुनस्तदेव पठति ।)

विदूषकः—(सक्रोधम्) भो ठेर,^{१०} सव्वं वि कहेहि ।

द्विहरीरकः—एणं आणंद-परवसो ता एव्वं कहेदि^{११} ।

दौवारिकः—देव, पुत्तस्स जणणीए सह देवी आअच्छइ ।

विदूषकः—भो ठेर, का एणम सा जणणी ।

दौवारिकः—पुत्तस्स ।

राजा—वअस्स, किं पीडेसि^{१२} गच्छदु जरहो ।

दौवारिकः—तह ।^{१३} (इति निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति देवी पुत्रवत्यानन्दसुन्दरी मानुमती चतुरिका
मन्दारकः प्रतिहारी च ।)

१. T बलादिरित्तो परवसो [=परवसो] विहंढओ । २. T णिवेदिदुं ।
३. T has some additional passage: सु० ॥ इंत तीरम्मि
म्मुदो णिपणधरो ता सावहाणं कोलसुइतरणिफलअसाइयोहि ओदरामु ।
इति etc. । ४. T तुम्हे । ५. गच्छइ is substituted by जाऊण etc.
on the margin in P । ६. T अहो विहंढओ इमं संविहाणं । ७. T
अयं । ८. T इमस्स । ९. T इमस्स त्ति भण्णि देव । १०. T ठेर वट्टं सव्वं ।
११. T परवसो एवता [=एवता ता] एव्वं तण्णारच्छइ कहेहि । १२. T पीडेहि ।
१३. P तहेत्ति नि^०, T तहेत्ति नि^० ।

देवी—(उपसृत्य) जेतु अय्यउत्तो पुत्त महूसवेण ।

राजा—(सहसोत्थाय सानन्दम्) देवि, सत्त्वं^१ सत्त्वं एदं तुह
पसादो ।

विदूषक—मग्ग पिअ-उअसस्स पुत्तो संजादो । (इति नृत्यति ।)

टिण्टीरक—उवविसदु महाराओ ।

राजा—देवि उवविम, अहं वि उवविसामि । (इति सर्वे यथायथ-
मुवविशन्ति ।)^२ (सविस्मयम्) देवि, कइं अत्तहोदी वही सचरदि ।

भानुमती—सिद्ध-विउज-दिण्ण-वल्ली-भवरण्णेण ।

राजा—सिद्ध विउज दिण्ण-वल्ली-भवरण्णेण एव सरीर-दिडत्तण ।

देवी—किं सो सामणो ।

विदूषक—अवि सो चिचअ जो अत्तहोदीए पिदुणा चडवेएण
अंगदेसाहि पेसिदो ।

मन्दारक—अह-इं ।

विदूषक—(नायिकामुपेत्य) होदि, वहुसि एदेण सिसुणा ।

नायिका—कइं^३ आमंतणोइदेसु^४ देवी-गएसु मं आमतेसि,^५ कहिं
गदाइं^६ वरिसाइं ।

विदूषक—(सलज्जम् । देवीमुपेत्य) वहुदु देवी पुत्तेण ।

देवी—(ग्वगतम्) रणं दाव कोदुअं करिस्सं । (प्रकाराम्) पुडमं
जत्थ तुम गदो^७ तत्थ एव्व गच्छ ।

विदूषक—(सत्सेदम् । राजानमुपेत्य) वहुदु भवं पुत्त-महूसवेण ।

राजा—णं सव्वस्स देवी छत्तं, को उण अहं ।

विदूषक—(सक्रोधमुच्चैः) किं अत्थालादो^८ पडिदो एसो थालो ।
(सर्वे उच्चैर्हसन्ति ।)^९ (शिशुमुरमवलोक्य) अहो माहु^{१०} मुहो एसो,
ता वहु-भगो^{११} भवे ।

चतुरिका—अय्य सच्च एव्व ।

प्रतिहारी—महाराअ, दाणि अणवराहा अहं । (राजा हसति ।)

१. T सत्त्वं only once । २. PT रा । सवि° । ३. T अत्तहोदीवो अत्त
होदीमग्गएणे एत्थ पेसियो । ४. P आमंदणो°, T आमंदणोइदाए ।
देवीए ममं । ५. P आमंदेसि । ६. T कहिं दे गदाइं । ७. T गयो । ८. T
अत्थालादु पडियो । ९. PT वि । शि° १०. T मायामुहो । ११. T बहुधणो ।

देवी—अप्यउत्त, आणंदचंदो त्ति पदस^१ णामहेअं जदो तुम्हाणं
उहआण वि णामकदेस^२-घडिअं ।

राजा—को णाम लंघइ देवी-^३सासणवरं ।

देवी—(सस्मितम् । शिशुं गृहीत्वा) अप्यउत्त, ऊसगे ठावेहि
पुत्तअ ।

राजा—(सानन्दवाष्पम्) जं देवी आणवेदि । ^४(इति तथा
करोति ।)

(नेपथ्ये । वैतालिकौ पठतः ।)

पथमः—

सव्व-खोणी-मंडली-णाह एण्हि^५
भासि प्फोदं सूणुणा रोहिणीहिं ।
गंगा-गोरी-अम्मुहेहिं हरो वा
भूमी-लच्छी वम्महेहिं विहू व ॥६॥

द्वितीयः—

पुत्तो जादो तुम्ह तूसति^६ लोआ
रित्तो कोसो संभिअ लोअ-गेहं ।
बालं एव्व पेक्किदुं एदि^७ लोओ
एव्वं एव्वं पट्टणे होइ वुत्त^८ ॥१० ॥

देवी—अप्यउत्त, किं दे पुणो वि पिअं करेमि ।

राजा—अदो वि अवरं पिअं । पेच्छ ।

एक-च्छत्त-पइत्तणं मह तुमं^९ रट्ठा वि तुट्ठा परं
एसा पाण-वहू तहग-पइणा वंधुत्तणं वधिअं ।
सिंधुट्ठो विजिदो^{१०} विहंढअ-रिऊ वंसावदंसो सुदो^{११}
किं मग्गामि गिहाण^{१२} णाम भुवणे जं देवि मे दुल्लहं ॥११॥
तह वि एदं अत्थु ।

(भरतवाक्यम्)

१. T इमस्त । २. PT णामक^० । ३. T सासणुवरं । ४. °दि ति
तथा in P । ५. T एविण । ६. P एदि, । ७. T एह । ८. T उत्तं । ९.
T तुवं । १०. T विहरो । ११. T सुवो । १२. T गहाण ।

सज्जा पंच-स-दुस्सुलोअ करणे खिंदंतु^१ मा सक्कइं
मिच्छा-दोस गवेसणेक^२ मइणो मा होंतु^३ सप्पंडिआ^४ ।
ईसारोस-करंतिप^५ णिअ-किदि वाणटु मा सक्कइं
मा धरहंतु^६ शर-न्धुइं सुकइणो दुप्पाट्टअं रस्सिट्ठुं^७ ॥१२॥

अवि अ ।

आणंदसुंदरी गिरिभू-चंपअ-वल्लि^८ जएहुआ-जुट्टो ।
अणंद-चद-गुहवं^९ मिहंढचंदेसरो चिरं जेउ ॥१३॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ चतुर्थं यवनिकान्तरम् ॥

॥ मंपूर्णमिदमानन्दसुन्दरी-नामक सट्टकम् ॥

॥ १० श्रीरस्तु ॥ छ ॥

१. P खिंदंतु । २. P °स०क°, T °सक्क° । ३. P होंतु । ४. T दुष्कंदिया । ५. T रोमअरंतिप णिअकिइं । ६. P धरहंतु ७. T पोविट्टुं । ८. T वेहि । ९. T चंद सविहंइ । १०. T omits this line ।

॥ श्रीः ॥

[। भट्टनाथविरचिता संस्कृतव्याख्या ।]

श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु । इष्टसिद्धिस्तु । श्रीस्तु । सरस्वत्यै
नमः । लक्ष्म्यै नमः । शुभमस्तु ॥

गणनाथपदाम्भोजद्वयं ययमुपासहे ।

सर्वामामपि विद्यानां यदेव करणं मतम् ॥ १ ॥

आनन्दमुन्दरीनाम्नो घनश्यामकचेः कृते ।

तन्यते भट्टनाथेन सट्टस्य विवेचनम् ॥ २ ॥

[Page 1] अथ तात्रदारुणग्रन्थपरिसमाप्त्यर्थं मङ्गलमाचरति ॥
अत्तारुणं इति । आत्मानं फौन्नुभे प्रतिफलिततरं ज्ञात्वा फौतूहल कर्तुं
यावत्प्रपन्ना मनन्यमर्पे भार्गवी तात्रन्द्रीघम् । मुग्धे किं भ्रातृसंगं करोपि न
रखु तत्रापत्रपेति प्रहासं यदन् चत्रपाणि सरभसदयितालिङ्गितः पातु
युष्मान् ॥१॥ अत्र अमर्पः अन्यरत्रीधारणाप्रयुक्तः । स च फौतूहलार्थमा-
रोचित इति बोध्यम् । प्रहाममिति क्रियाविशेषणम् ॥ अपि च । जं इति ।
यन्नामीनलमन्यतत्रिमिपटीशार्दूलचर्माञ्जलम् अन्योन्यं रतिनाथशासन-
घशात्कौतुकेन रात्रिदिवम् । तद्विन्ध्याघरचुम्बिसुन्दरमसृणस्यूलरतना-
लिङ्गितं मोक्षं सौख्यगृहं प्रददातु मिथुन, युष्मानं विरमापदम् ॥२॥
अलममुना । पंचैसु इति । पञ्चोपभोस्त्रिलोकजायिनो येषां फटात्त-
शरः भ्रूदण्डो धनुर्ज्वरी भुजलतापाशश्च तत्तादृशः । तेषां पोढराहायनानां
महिलाहीराणां जीवौषध नीवीमोक्षमहामुखं भजत ननु कामारेर्दुर्ल-
भम् ॥ ३ ॥ 'दोलादशनदण्डेषु ष' इति दण्डराज्ये विद्यमानस्य इत्य-
दत्यम् ॥ अन्यच्च । लुलंत इति । लुलत्कुचमालिकं भवणशिथिल-
नीलोत्पल मत्तण्माणमण्डन सलिलमण्डलवदलिकम् । स्थलच्युतविशेषकं
स्यगितदीर्घदृष्टिच्छट्ट प्रमोदरसनिर्भरं जयति भीरुवीरायितम् ॥४॥
सलिलमण्डलानि सलिलविन्दव इति यावत् । 'मण्डलं विन्दुविन्ध-
यो' इति यादव, ॥ स्थापक इति सूत्रधार इत्यर्थः । तथा चोक्तमाचार्यैः ।
स च सूत्रधार एव पूर्ववद्भस्य स्थापकयात् स्थापक इति चाभिधीयत इति ।

॥ श्रीः ॥

[। भट्टनाथविरचिता संस्कृतव्याख्या ।]

श्रीगणपतये नमः । अवित्रमगु । इष्टसिद्धिरस्तु । श्रीरस्तु । सरस्वत्यै
नमः । लक्ष्म्यै नमः । शुभमस्तु ॥

गणनाथपदाम्भोजद्वयं वयमुपासमहे ।

सर्वासामपि विद्यानां यदेव करणं मतम् ॥ १ ॥

आनन्दसुन्दरीनाम्नो घनश्यामकवेः कृतेः ।

तन्यते भट्टनाथेन सट्टकस्य विवेचनम् ॥ २ ॥

[Page 1] अथ तावदारन्ध्रग्रन्थपरिसमाप्त्यर्थं मङ्गलमाचरति ॥
अत्तारुं इति । आत्मानं कौस्तुभे प्रतिफलिततरं ज्ञात्वा कौतूहल कर्तुं
यावत्प्रपन्ना मनस्यमर्षं भार्गवी तावच्छीत्रम् । मुग्धे किं भ्रातृसंगं करोपि न
एतु तवापत्रपेति प्रहासं वदन् चक्रपाणिः सरभसदयितालिङ्गितः पातु
युष्मान् ॥१॥ अत्र अमर्षः अन्यस्त्रीघरणाप्रयुक्तः । स च कौतूहलार्थमा-
रोहित इति बोध्यम् । प्रहाममिति क्रियाविशेषणम् ॥ अपि च । जं इति ।
यन्नामीनलग्रन्थितत्रिमिपटीशार्दूलचर्माञ्जलम् अन्योन्यं रतिनाथशासन-
वशात्कौतुकेन रात्रिदिवम् । तद्विभ्राघरचुम्बिसुन्दरमसृणस्यूलस्तना-
लिङ्गितं मोक्षं मौख्यगृह प्रददानु मिथुनं युष्माकं त्रिस्मापकम् ॥२॥
अलममुना । पंचेसु इति । पञ्चेपुत्रभोस्त्रिलोकजयिनो तेषां कटाक्षः
शरः भृदण्डो धनुर्बल्लरी भुजलतापाशश्च तत्तादृशः । तेषां घोडशहायनानां
महिनाहीराणां जीवोपधं नीवोमोक्षमहासुखं भजत ननु कामारेर्दुर्ल-
भम् ॥ ३ ॥ 'दोलादशनदण्डेषु ढ.' इति दण्डशब्दे विद्यमानस्य दस्य
द्वयम् ॥ अन्यच्च । लुलंत इति । लुलाकुचमालिकं श्रवणशिथिल-
नीलोत्पलं मण्णमाणमण्डनं सलिलमण्डलवदलिकम् । स्थलच्युतविशेषकं
स्थगितदीर्घदृष्टिच्छटं प्रमोदरसनिर्भरं जयति भीरुवीरायितम् ॥४॥
सलिलमण्डलानि सलिलविन्दव इति यावत् । 'मण्डलं विन्दुविम्ब-
यो.' इति यादवः ॥ स्थापक इति सूत्रधार इत्यर्थः । तथा चोक्तमाचार्यैः ।
स च सूत्रधार एव पूर्वरङ्गस्य स्थापकत्वात् स्थापक इति चामिधीयत इति ।

किं गुं खु इत्यादि । किं नु खल्वेतत्पाण्डुरं दृश्यते । भवतु, गृहीत्वा-
द्द्रव्यामि । कथं पत्रकमेतत् ।

[Page 2] इन्त अन्नरावलयो लिखिताः । को नु खलु वाचयिष्यति ।
भवतु यवनिकान्तरान् कोऽपि तुण्डं दर्शयति, तं तावदाकारयिष्यामि ।
तुण्डं आननम् । इत इतो भद्रमुखः ॥ प्रस्तावनायां क्वचिद्विदूषकस्यापि
प्रवेशो युज्यते । अत एवोक्तमाचार्यभरतेन । 'सूत्रधारो नटीं ब्रूते मारिषं
वा विदूषकम्' इति ॥ किं कार्यं कथ्यताम् ॥ कथमार्यमाण्डव्यः । एतत्प-
ठ्यताम् ॥ किं तेन मम ब्राह्मणस्य लाभः ॥ इदमेव पत्रकं दीयते ॥
तस्माद्भिष्यामि ॥ आर्य, मा परिहस । वाचनानन्तरं ददामि ॥ भवतु पोर-
कस्य वाचननिमित्तं भविष्यति । एष वाचयामि ॥ अवहितोऽस्मि ॥ स्वस्ति
भरतकुलतिलकाय सुखमव्याहृतं सर्वतो विशेषस्तु परःसहस्राणि नाटकानि
गृहं गृहं वर्तन्ते प्रेक्षितानि चास्माभिः, इदानीं पुनरपूर्वं चमत्कृतिरसभर-
भरितं किमपि निबन्धनं दर्शनीयं युष्माभिरिति ॥ हंहो विनयसूक्तिः
प्राभिकानाम् ॥ किं सामाजिकलेख एषः ॥ अथ किम् ॥ तेन हि त्वरस्व
त्वरस्व ॥ अस्त्यत्र आनन्दसुन्दरीनामधेयं तादृक्षं सट्टकं, तदेवास्मिन्महा-
समाजे योग्यम् ॥ अनेन सामाजिकानां प्रबन्धस्य चातिमहत्तरत्वं व्यज्यते ॥
प्राकृतं खलु तत्सर्वम् ॥ अत एव सट्टकमिति भण्यते ॥ अनेन सर्वप्राकृतं
सट्टकमिति स्पष्टमुक्तं भवति । तथाचाहुगचार्याः । 'सैव प्रवेशेन विना
विष्वम्भेन विना कृता । अङ्कस्थानीयविन्यम्ना चतुर्थयवनिकान्तरा । प्रकृष्ट-
प्राकृतमयी सट्टकं नाम नामतः । सैव नाटिकैवेत्यर्थः' इति ॥ को नु खलु
तस्य कविः ॥

[Page 3] कोऽन्यः पुरातनकवीनामपि दुष्करे सरस्वतीभाषा-
निबन्धने राजशेखरकवेः परं निपुणः ॥ पुरातनकवयो हिण्डिमसार्धभौमा-
दयः । राजशेखरकवेः परं निपुण इति राजशेखरकवेरपि परम् उत्कृष्टं यथा
तथा निपुणो भवतीत्यर्थः । तच्चोत्कृष्टत्वं गर्भनाटकद्वयसंविधान-
रहस्यसन्दर्भविशेषप्रयोगगहनत्वव्यवस्थापूर्वत्वश्लेषोक्तिपरानुक्तार्थवर्णनादि-
विशिष्टप्रबन्धकर्तृत्वमेव । तत्र नैपुण्यं स्वस्यैव घर्तत इति कवेर्महतीयं
प्रशस्तिरवगन्तव्या । अनेन अनीदृशप्रबन्धकर्तारि राजशेखरकवीं निकर्ष
उक्तो भवति । अत एव 'अगडभण्डाहस्रं विश्व सट्टक्य असट्टक्यश्चरो विश्व
सकट्' इति अत्रे चतुर्थयवनिकान्तरे कविना वक्ष्यते । श्रीकण्ठस्तु पुरातन-
कषयः कालिदासादयः, राजशेखरकवेरिति पत्नी । परम् अत्यन्तम् । तेन

राजशेखरकवेः पुरातनकवीनामपि दुष्करे सरस्वतीभाषानिवन्धने अन्यः कः परं निपुण इत्यन्वयो योज्यः । तेन च प्रकृतप्रबन्धकविरेव परं निपुण इत्यर्थो लभ्यते । कवेरप्ययमेवाभिप्राय इति व्याचकार । लक्ष्मणादयस्तु पुरातनकवयो बाल्मीकिप्रमुखाः । राजा चन्द्रः । 'राजा मृगाङ्के चित्रिये नृपे' इत्यमरः । तच्छेखरः परमेश्वरः तस्य कविर्ब्रह्मा ब्रह्मणश्च परमेश्वरकवित्वं 'शम्भो तत्र गुणस्तोत्रेष्वह मर्त्यकवि. क्रियान् । यद्ब्रह्मावित्कविर्वेदप्रबन्धैस्तौति ते गुणान् ॥' इति पौराणिकवचनैः प्रसिद्धम् । तथा च पुरातनकवीनां बाल्मीकिप्रमुखानां राजशेखरकवेरपि ब्रह्मणोऽपि दुष्करे सरस्वतीभाषानिवन्धने कोऽन्य पर निपुण इति वाक्यार्थो योजनीयः । एतेन अन्यैव कवेः सर्वातिशायित्वं संसूच्यत इति व्याचक्रुरित्यलमिति प्रसङ्गेन ॥ अपि स महाराष्ट्रचूडामणिर्घनश्यामकविः । ईसो इति । ईशो यस्य खलु पूर्वजः पुनर्महादेवः पिता, अम्ना काशी यस्य च सुन्दरी प्रियतमा शाकम्भरी च स्वसा । सप्ताष्टोक्तिलिपिप्रभुर्गुणरनिश्चौण्डाजिबालाजेः पौत्रो द्वारिंशतिहायनश्चतुरधीर्यः सर्वभाषाकविः ॥ ५ ॥ पडु इति । पटुपट्टभाषाकाव्यं नाटकभाषणौ रसोर्मिलौ चम्पु । अन्यापदेशशतकं लीलया विरचितं येन ॥ ६ ॥ अथ किम् । अपि प्रस्तुतरूपकारम्भसमये किमप्यभाषीत् । अभाषीदेव । भणीञ्च इत्यत्र 'ईञ्च भूते' इति ईञ्च-आदेशः । किमिति । वाणी इति । वाणीशासनगौरवे कृतमतिर्प्रशान्म्यहं सट्टकम् ईर्ष्याया न खलु तत्र शङ्खं मुधा घीरा गुणं गृहीत । ओ किं दीनवचोभिः शङ्खं सुखं पाण्डित्यगर्वाद्भ्रटा इदानीं सर्वकलाम्बुराशितलकं युष्माभिर्दृष्टं यदि ॥ ६० ॥ इति । ओ पश्चात्तापे । अनेन च श्लोकेन कवेः प्रत्यक्षवाणीकत्वं सर्वविद्यासमुद्रमूलभूतलद्रष्टृत्व च व्यज्यते । शोभन्ते नाम गर्वोक्तय ॥ स एव कवि कण्ठीरवकविरिति च भुवनेषु कीर्त्यते । न जानामि तत्र को हेतुरिति ॥ ननु तस्यैव एकं श्लोकं श्रुत्वा सर्वैरेव मनीषिमण्डलैः कण्ठीरवकविरिति नामधेयपारितोषिकं दत्तम् ॥ को नु खलु स एकः श्लोकः । अन्यापदेशनिबन्धनार्थोऽयं सारङ्गा इति श्लोकः ॥ युज्यते युज्यते ॥ आय किं साद्यमाननवदूर्वः सिन्धुदेशघोट इव स्फुरदोष्ठो दृश्यसे ॥ एतादृशकविर्भूत्वा कथं प्राकृतनिबन्धनकरणे न लज्जितः ॥ न लज्जितः । तत्रैव शृणु ।

[Page 4] पारुण्डो इति । पाण्डो न मरुं तितित्ते, विटः शीलानि, विद्यां जहो. यद्यस्य सुदुर्लभं क्षितिषु स तत्तन्मुधा निन्दति । हुं अवहितः शृणु । ते सर्वे पुनरेकदेशकवयो ये एकभाषाचणाः स सपूर्ण

कविर्विभाति भुवने यः सर्वभापाकविः ॥ ८ ॥ अनेन कवेर्वैदिकलौकिक-
सरण्यसाधारणप्रागल्भ्यं वर्णितं भवति ॥ स्वस्ति भवते, गृहकार्यमुप-
रूध्यते, तस्माद् गमिष्यामि ॥ एवमिव ॥ तथा [इति] । अपि नाम आर्य-
मण्डल्यो गृहीतभूमिकं भारिपं त्वरमाणः प्रेषयित्वा उपकारी भवेत् ।
आर्याः सामाजिकाः किं भणथ ॥ अहो इति । अहो अभिमुखो विधिस्तथा
हि सारसीभूः सभा निरन्तरविभूषिता मधुररङ्गशालेयम् । महानट-
शिरश्चापगा नलिनसीरभं सट्टक सुधारसवचाः कविर्जगति पट्टप्रबन्धीकरः
॥ १० ॥ सभेत्यत्र 'ख घ ध भं हः' इति हकारो नेप्यते । तथा शोक्तं
प्राकृतमञ्जर्याम् । 'पखण्यो पलअघणो सो पाथेअं वाधअं सभा च पुनः ।
पञ्चवेषु न हत्व प्रायावृत्तिप्रसङ्गेन ॥' इति । यतो मङ्गलद्विष्टिमसंगं तरवः
समुज्जृम्भते ततः प्रकृतमुपस्थितं मन्ये ॥ लुढंत इति । लुढंतसलावली
[=ध्रमरावली]—प्रणयहृदयराचुम्बिताः स्फुरन्नवमल्लिका विनिपतन्ति
रङ्गाङ्गणे । अनन्तमुखदेवतामथितस्त्रीसिन्धुस्थलीकथत्पयोमण्डलीनि-
विडयिन्दुलीलाधराः ॥ ११ ॥ लुढंत-अलिमालिआ इति पाठे लुढलि-
मालिकेत्यर्थः ॥ आर्याः किं भणथ । भरतपुत्र त्वर्यतां त्वर्यतामिति ।
अपि नाम ममापि

[Page 5] पुत्रो भूत्वा सोऽप्यहमिव भरतपुत्रेति आकारणस्य
स्थानमही भवेत् । कथं वा मम पुत्रयोग्यत्वं यद्गृहिणी अपुष्पिणी
संवृत्ता । अलं विचारैः । अहं इति । अहं मनोज्ञां परिणयामि देहकुमा-
रिकां पुत्रमहोत्सवाय । शिखण्डचन्द्र इव चण्डवेगकन्यां महीमण्डल-
सार्षभौमः ॥ १२ ॥ एतु एतु भर्ता ॥ अहो कथं प्रत्यूष एव प्रतिबुद्धः
प्रतिहारिकानिवेशमानमार्गः । महाराजोऽन्तःपुराद्धर्मोसंनस्थानमण्डपं
सेवते, तस्माद्दहमप्यनुपदयोग्यकरणीयाय सञ्जीभयामि ॥ आमुख-
मिति प्रस्तापनेति यावत् । तथा शोक्तमाचार्यभरतेन । 'शयकार्यं
प्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्या यत्तदामुखम् । प्रस्तापना वा तत्र स्यात् ॥' इति ।
एतु एतु देवः ॥ जलणिहि इति । जलनिधिरसनाया बल्लभोऽस्मि हितेः
प्रणयमरितनीत्यैव रक्षयामि लोकम् । पुलसमुचितशीला प्रेयसी सुन्दर-
रूपा धरणिजननिर्यासाः शासनस्या नरेन्द्राः ॥ १३ ॥ सलिलहि-
यसणाए इति पाठे सलिलधियमनाया इत्यर्थः ॥ सिन्धुमध्यमतलगतै
सिन्धुदुर्गे यत्मानस्य राजसपलातिरेकेण कर्त्रविणान्यददतः सिद्धयुक्त-
कश्चिदस्य विमण्डकश्चकृतयापि समूलपातं घातनाय पूर्वेद्युरेष प्रभाते

प्रहितो द्विहरीरको विरचितपरम्परापराभवो न चिरमागच्छेत् । सर्व-
मिदं समञ्जस परतु रात्रिदिवप्रदीपप्रज्वलद्दृ सहनिरन्तरपृथुलाधिदेहन-
दह्यमानाहोतराङ्गस्य ममैरुमेवात्र खेदावहम् ॥

[Page 6] सामीरित्र इति । सामीरितामृतमधुरगिरोत्तरङ्गम्
उत्सङ्गमण्डनमणिं शुभपञ्चभूढम् । लालाजलैरीपदारद्रतनु शिशु यदालि
ङ्गितुं हतविधिर्न मा घटयति ॥ १४ ॥ मामि अथम् । गिराशब्द आकारा-
न्तोऽप्यस्ति । 'आत्व चैव हलन्तानाम्' इति प्रयोगश्च । अधिगम्य गिरा-
मनीतमूल्यमिति ॥ अथवा क्रियास्तात्रदेष निर्वेदो ननु स्थापितैव मया
अन्त पुरे मन्दारककञ्जुमिश्रो देवी ज्ञास्यतीति भयेन पिङ्गलक इति नामधेय
विन्यस्य पुरुषवेपान्द्रादितविग्रहा मम प्रीति सपार्दयतुकामेन सुगृहोत-
नामधेयेन अङ्गराजेन प्रेषिता आनन्दसुन्दरी नामात्मन कन्या । तस्याः
पुनस्दरे मम पुत्रो भवेत् । यतो जातकपत्रकेऽपि अम्य द्वितीयपरिग्रहे
सन्तान इति जागर्ति देवज्ञादिभिरपि तथेत्यालपितमालप्यते च ॥ अथ
जय जयेत्यादिस्तुतिर्देवतालिकेरितेति लक्षणम् जय जयेत्यादिना प्रात-
स्नन स्तोत्रमुपक्रम्यते ॥ जय जय शृङ्गलावतीवल्लभ, जय जय भण्डीरक-
देवनन्दन, जय जय लीलावतीदेवीगर्भशुक्तिवार्माक्षिक, जय जय डमरक-
हेलाविहार, जय जय चम्पकवल्लीकीमारहर, विजयी भव । इदानीं
खलु । जाइ इति । याति स्थविरवियोगिनीमुखगतच्छायाश्रिय चन्द्रमा
जाता शुक्रकपित्यडिम्भसदृशी नक्षत्रमाला तथा । शुक्र स ऋषिभिर्वहति
दिवसे दीपस्य दीना दशाम् आकाशो जलदैर्भाति ग्रहणे सिन्धुस्तरङ्गैर्ब
॥१५॥ इवार्थको वराब्द । तथाचोक्तम् 'कादम्बरखण्डितदलानि व पङ्क-
जानि' इति ॥ अपि च । लीला इति । लीलासङ्गरयिन्नभीरसुखद-
स्वैर विदग्धः प्रीमहामानप्रन्थिविमुक्तिसाधितमणि कन्दर्पदर्पायुधम् ।
मल्लीवृन्दमरन्दविन्दुलुलित पाटीरगन्धावलिप्राहामन्दतर* समीरण-
शिशुर्मन्द मुहु स्पन्दते ॥ १६ ॥ केचित् भीरुसुहृद्भ्यो इत्यत्र भीरसुभग
इति व्याचक्रु । लोके मन्त्रतन्त्रादिसाधितमणिदशने सति प्रन्थिमोक्षो
भवति ॥

[Page 7] फारं इति । स्फार नन्दति चक्रवाकमिथुन बन्धूत्वरस्ते
यथा जीवजीवगण स्थिते तथा तवारियूथ यथा । द्रष्टृणा तव पातक
मिव गत दूर तमिस्राङ्कुर दुष्पेक्षो भुवने भवान् यथा तथा सूर. समुन्मी-

लति ॥ १७ ॥ राजदर्शनस्य पातकापनोदित्वं प्रसिद्धमेव । अत एवोक्तं
 महाभारते । 'अग्निचित्कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः । दर्शनेन
 पुनन्त्येते तस्मात्पश्येत्तु नित्यश' ॥' इति । श्रीकण्ठस्तु सूरौ समुन्मीलइ
 इत्यत्र सूर्यः समुन्मीलतीत्यर्थमुक्त्वा सूरौ इत्यत्र च 'तूर्यधैर्यसौन्दर्या-
 ध्वर्यपर्यन्तेषु रः' । 'सूर्ये वा' इति विकल्पेन र्यस्य रेफादेश इति व्याकरोत् ।
 अन्येऽपि केचिदेवमेव व्याचक्रुः । भद्राघवस्तु सूर्यस्य सूर इति च नाम्नो
 वर्तमानतया लाघवेन चास्मन्मतमेवानुसृत्य व्याचकारेति दिक् ॥ अपि
 च । उग्राडिज्जइ इति । उद्गात्र्यते सुन्दरीभिः स्त्रैरं लीलाकवाटं द्विजा
 अर्घ्यं ददति विसप्रसूनकलित मन्देहचण्डारये । धूमो दृश्यते दीक्षिता-
 ग्निजनितः शालागृहस्योपरि स्तोत्रं गोपुरमस्तकेषु पतितो हेलया बाला
 तपः ॥ १८ ॥ विसप्रसून कमलम् । मन्देहचण्डारिः सूर्यः ॥ सव्वहा
 इत्यादि । सर्वथा स्वस्ति भविष्यति यतो जय जयेति जयपूर्वा उत्थिता
 सरस्वती ॥ हेमवति ज्ञायता किमेतदिति ॥ यदेव आज्ञापयति । जयतु
 भर्ता, आर्यमाण्डव्यो मण्डूरवेण्य समं कलहायते ॥ हेमवति अपि
 सत्यम् ॥ किं मौलेरपरि मौलिर्मम येनालीकं देवपादयोर्विज्ञापयामि ॥
 विचारणीयमेतत् । तेन हि त्वरिततरं द्वावपि प्रवेशय ॥ तथा । इत इतः
 कलहचण्डौ ॥ वर्धतां भवान् ॥ हे राजन स्वस्ति भवते ।

[Page 8] वयस्य किं नु खल्वेतत् यत्सर्वैरेव युध्यसे ॥ हु, मा
 पृच्छसि ॥ किं त्वं राजा ॥ राजसख ॥ शृणु भो राजन् । एष खलु अद्य
 अत्माक गृहे स्वयमागत्य उपर्यवलोकयन् सर्वतोऽपि बालेषु खेलत्सु वश-
 क्षय इति भणितवान् ॥ अहो अस्य दुर्विनीतत्वम् ॥ किं मया अलीकं
 मन्त्रितम् । कीचकगृहमिति तथा भणितम् ॥ रे रे मूर्ख सत्य कथय
 पुनरपि किं भुङ्क्ति बुङ्कितमित्यर्थः ॥ श्वरवे बुकधातुः ॥ वयस्य किं कर्तव्यं
 मया, ममान्त्येष्टिं कर्तुं परःसहस्रा अकालमृत्यवो मिलितास्तत्क्षणं प्राण-
 संरक्षणाय । नहि नहि वंशक्षय निर्घशस्ते आलय इति भणितम् ॥ मण्डूरक
 क्षमस्व, संप्रति गृहं गच्छ ॥ यदेव आदिशति ॥ एष महात्राह्मणस्तरमा-
 त्परितोपणीयः । हेमवत्यस्य मण्डूरकस्य सहस्रं दीयताम् ॥ लगुडवाडना-
 नाम् ॥ तस्यान्यः को योग्यस्त्वत्तः । कोऽस्त्यपरो विषयः पादरक्षाताडनानां
 कुक्कुरदष्टात् । कुक्कुरः शुनकः ॥ भर्तः किं पणानाम् आहोस्विहीनाराणाम् ॥
 ननु प्रथमानाम् ॥ पश्चिमानाम् ॥ मम धर्म एषः ॥ तथा ॥ वयस्य कस्मा-
 त्पुनस्तस्य गृहं गतोऽसि ॥

[Page 9] भो निद्रापरवशतया ॥ किं तत्र कारणम् ॥ प्रत्यूपनिद्रा अनुभवितव्येति निशीथ एव स्नानसंध्याहोमादिकं सर्वं ब्राह्मणकर्मजातं समापितम् ॥ हुमित्याकर्णानाभिन्नयः ॥ अनन्तरं वहिर्देशे लघुशङ्कायै आगतोऽहं मध्ये पुनर्निद्रापिशाचिकाविष्टो निजगृहशङ्कया तद्गृहं प्रविष्टः ॥ अहो कीदृशं तावत्तत्र ब्राह्मणत्वम् ॥ भो मुष्टिमेययज्ञोपवीतस्य मम ब्राह्मण्ये का हानिरासीत् ॥ तिष्ठत्वेतत् ॥ भो मुष्टिमेयपदेन स्मृतं मयेदानीं यत्प्रजु पारिजातकविना तस्या मुष्टिमेयमध्याया आनन्दसुन्दर्याः समागमनादिकं सर्वं वृत्त नाटकतया प्रथितमिति त्वया पुरा कथितं तद्द्रष्टव्यम् ॥ साधु वयस्य साधु, युक्तमुक्तम् ॥ कोऽत्र द्वारे ॥ आह्वापयतु भर्ता ॥ हेमवति पिङ्गलकेन सह मन्दारक आकार्यताम् ॥ तथा, इत इतो भद्रमुखौ ॥ जयतु देवः ॥ अत्रोपविशतु पिङ्गलकः । एवमिव ॥ तथा । आर्यं सर्वं सज्जीकृतम् ॥ किं विलम्ब्यते ॥

[Page 10] इतस्तावन्नन्दरथः ॥ अथेदानीं गर्भनाटकं प्ररुम्यते । अण्णाण इति । आज्ञया पितुरेया कन्याऽऽनन्दसुन्दरी । युक्ता कञ्चुकि-घात्रीभ्यां प्राप्ता ननु शृङ्खलावताम् ॥ १६ ॥ तस्माद्दहमप्यनन्तरकरणोयाय गच्छामि ॥ अञ्जुए इत्यादि । अन्व किं निमित्तमत्र मां तातः प्रेषयति ॥ जाते वयोनुरूपं तव मङ्गलं कर्तुम् ॥ हंही प्रत्यक्ष इव वेप. ॥ कंचोली इति । कञ्चोली दृढमन्यता कुचतटे पादे कृता पादरक्षा वेत्या मणिभूषणेषु शीर्षे दत्तं वस्त्राञ्जलम् । घोलः काञ्चनकाञ्चिकायां गुणितः कच्छेन पश्चात्समम् एषा मन्मथवल्लभा विलसति प्रस्थानशीलेव ॥ २० ॥ कञ्चोली कञ्चुकः । घोलः आपादलाम्बनीवीसारसमुच्चयः । अत्र केचित् पट्टाणसीला इत्यत्र पट्टाणशब्दो म्लेच्छविशेषवाची देशायः तच्छ्रीलेव विलसतीति व्याचक्रुः । रामचन्द्रेणाप्येवमेव व्याकृतम् ॥ पिङ्गलत्र इत्यादि । पिङ्गलक, सदृशः खलु तव स्वरः ॥ इदानीं लज्जा आगमसमये पुनः संभ्रमः ॥ आर्यं अलं परिहासैः ॥ मया परिहसितमाहोस्वित् सत्यं भणितं वेत्ति तव नामकरणोपाध्यायः पृच्छयताम् ॥ नामकरणोपध्यायो राजेत्यर्थः । इयं च परिहासाक्तिः ॥ आर्यं कुरङ्गक शिविका क्रमान्न दृश्यते ॥ कदाचिदस्य राहो देवी अस्माकं समागमनं शोष्यतीति यदैतत्पुरोपशल्यं प्रपन्ना धयं तदैव तावन्नगरं प्रेषिता ॥ भो वयस्य मम एकस्यैव न भयं देव्याः यत्कुरङ्गकादयोऽपि विभ्यति ॥ कथमात्मनः पाण्डित्यं वृत्तं कञ्चुकिना ॥

[Page 11] निमित्येकदा नाहं पृष्टा ॥ उदार इति । उदारभूकम्पं

भ्रमिततरलारुणनयनं कृतप्रीवाभङ्ग स्फुरितसुकुमाराधरपुटम् । यतो
 दृष्ट एष सुमुखि त्वया सप्रति तत, अयमेको धन्यो विधिकृतिपु
 शेपो न हि कृती ॥ २१ ॥ अहो एषा देवीतोऽपि चण्डिका ॥ जाते मा
 कुप्य, तदा निद्रिता खलु त्वम् । निद्रिता सजातनिद्रेत्यर्थः ॥ ननु विस्मृत
 मया ॥ अन्वो पादरक्षयो लोष्टसण्ड पतित तस्मादेन परिहर । अन्वो
 इति खेदवाचको निपात ॥ एष परिहरामि ॥ पाञ्चाणं इति । पादयोर्यथा
 शोणिमा विलसति स्फारस्तथा नाधरे स्वेदाम्बु निटिले विराजति यथा
 कण्ठे न हारस्तथा । नि ध्यासे न पुरातने तथा भवेदिदानीं यथा सौरभी
 मन्ये चन्द्रमुख्यै सुन्दरश्रीमार्गण दत्तेव ॥ २२ ॥ श्री शोभा श्रीर्वपरचना
 शोभा सपत्सरलशास्त्रिपु । वाणी लक्ष्मीर्लवङ्गेषु विपे बिल्वेऽपीति पदार्थ-
 रत्नमाला ॥ कथ महाराजनिकट प्रहित अस्माक विभो पुराणमध्यस्थ
 आर्यमाण्डव्यस्त गृहीत्वा अद्यापि नागच्छति ॥ मूर्ख आगतोऽस्मि खलु
 राज्ञा समम् ॥ त्वमेव मूर्ख ॥ आ दास्या पुत्रि हेमवतीति किम् अधि
 क्षिपसि माम् ॥ आर्य मा ख्य । प्रेक्षणीय खलु ॥ ओ पदशब्द इव ॥
 ओ इति सूचनार्थको निपात ॥

[Page 12] अपि सत्य सगीतशालाद्वारे तिष्ठति ॥ किं दीक्षितोऽह-
 मिदानीं पूर्वमिव अलीक भणामि ॥ कनिवार दीक्षितस्त्वम् ॥ यदा यदा
 मामरादने बाञ्छा तदा तदा दीक्षितो भवामि ॥ आर्य माण्डव्य
 ब्रह्मण्येषु खाटकोऽसि त्वम् । खान्क शौनिक इत्यर्थः ॥ आ गर्भदासि
 किम् अमन्त्रक भया पशुमार्यते ॥ आर्य त्व समन्त्रक भारयसि अन्य
 पुनरमन्त्रम् ॥ हिंसा तु तुल्या खलु ॥ हेमवति साधु भणितम् ॥ एषा पुना
 रण्डा आक्षेपक रिणी । एष पुन पिङ्गलवन्ती अभिनन्दक ॥ वयस्य
 स्वरिततरमागम्यताम् ॥ एष एमि ॥ तिष्ठ मूर्खशिखामणे ॥ आर्य किं
 भ्रममि प्रेक्षणीय खलु ॥ हन्त सत्यमेव भ्रम सवृत्त तस्मादेव तावत् ॥
 हेमवति तव पराक्षणाय पदे पदे एव करामि ॥ घडिघडि इति देशीय
 शब्द ॥ आर्य जानामि जानामि ॥ अहो विचित्र सविधानम् ॥ एष
 आगतोऽस्मि । भा वयस्य गच्छ दूरम् एष कालसर्प ॥ आय क स क स ॥
 मुग्धे तवापि भ्रमो जात ॥

[Page 13] सुखित्त्यात्मस्य अदलीमासीमव चिरदेतत् भ्रम
 सनिहित रन्धम् । गौली सर्वेषामपि शत्रुन् कथयति इव गत्वा तण्डुल
 जलभाण्डे पतति ॥ एष महाराष्ट्राय आभाणक ॥ वयस्य मा विभिदि ।

कस्मिन् देशे खलु स कालसर्पः ॥ अत्र अत्र ॥ भो मूर्खपदप्रथमाभिधेय,
 कौपीनं खलु ॥ भोरत्रयाणामपि अग्निहृत्कानां धूमैर्मन्दीभूते एते
 अक्षिणी । अपि सय कौपीनं येन पोरकनिमित्तं प्रहीन्यामि ॥ अच्छीओ
 इत्यत्र 'पृष्ठाक्षिप्रभाः स्त्रियां वा' इति प्राकृते अक्षिशब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वमपि
 वर्तते । पोरको बटुः ॥ अहो ब्राह्मणस्य क्रियती टुराशा ॥ मैवं भण
 'संप्रही नावसोदति' इति त्वयैव सर्वदा कथ्यते खलु ॥ अलमेतारुह-
 संप्रहवुष्या ॥ एपाऽस्माकं चोरदेवी तव प्राणवल्लभा आनन्दसुन्दरी संगीत-
 शालाद्वारम् अलं करोति ॥ मूर्ख शनैरेव भण ॥ किं चौर्यं कृतम् । अलं
 राजाज्ञया । कथं राजाज्ञा न भवतु ॥ न मम त्वं राजा, ननु वयस्यः ॥
 वयस्य यौवने वर्तस इवात्रभवती । यतोऽस्याः । सुदिं इति । श्रुतिं भजति
 श्लोचनं वदनमिन्दुसुन्दरत्वं दरस्फुटितदाडिमीम्पुरिसत्रीजलक्ष्मीं रदः ।
 कुचोऽपि तिकुचत्वं फणिश्रियं च रोमावली कचोऽपि कुटिलत्वं कुहरतां च
 नाभी तथा ॥२३॥ भो न सप्तु त्वया वर्णितम् । तस्माद्दहं वर्णयिष्यामि ॥

[Page 14] मूर्ख अत्र विषयेऽपि प्रष्टव्यम् ॥ मुहं इति मुरं चन्द्राकारं
 नयनयुगलं कैतनिभं लतादीर्घं बाहे रदनसुपुमा [=कुसुमा] कुन्दमहशी ।
 स्तनौ वदरम्यूलौ चक्रचतुर श्रोणिवलयं कचा मेघच्छाया दशनवसनं विम्ब-
 मधुरम् ॥ २४ ॥ चन्द्राभारं इत्यत्र 'सर्वत्र लवराणाम्' इति रलोपस्य
 'द्रे रो वा' इति विकल्पादभावः ॥ साधु वयस्य साधु । इदानीं वर्तमानं
 दशाविशेषम् अनतिक्रम्य वर्णितम् ॥ अस्ति मयि सरस्वतीप्रसादः ॥ कौ
 पुनद्वावेतौ । एष कञ्छी एषा पुनर्घात्री । दाई इति देशीयः शब्दः ॥ अपि
 कुशलं धात्रीकञ्चुकनाः ॥ कथं महाराज एव समागतः । महाराजस्य
 पादकमलनिभालनेन ॥ ममापोति भणतम् । आर्यकथमभितोऽपि मर्कट-
 चेष्टां प्रकृत्यमि ॥ हुं इदानीं मा न्मिपि भण । तुधापिशाचाविष्टोऽस्मि ।
 हुमिति रोषाभिनयः ॥ वेत्र तिष्ठति मम हस्ते ॥ न खलु पिशाच पिशाचो
 बाधते ॥ मा तथा वद ब्राह्मणः खतु ॥ स्थत्रिरापसद् पुनरप्येकवारं
 वद ॥ किं तव तात' ग्यविरो न जातः ॥ कथं सनिधाने राक्षो वयस्यतातं
 दूपयसि ॥ त्वं कथं महाराजस्य कञ्चुकिनमुपालभसे ॥

[Page 15] पिङ्गलकभर्तुः प्रियसखं मा मावमन्यस्व । भर्तुः
 स्वामिनः क्तुश्चेति चमत्कारः । 'भर्ता स्वामिनि पत्यौ' चेति केशवः ॥
 आर्यं किमिति त्व घनिगृहजामातेव ब्राह्मणदासीनं तुरष्कपोपितविश्व-
 कदुरिव रोगिगोमायुरिव सर्वं लोके दशसि । विश्वरुद्रमृगयाकुशलः शुनक

‘मृगयाकुशलो यः श्वा विश्वकट्टः सकथ्यते’ इति हलायुधः । जामाभरो इत्यत्र
 ‘पितृभ्रातृजामातृणामरः’ इत्यरादेशः । गदाधरस्तु जामातर इवेति व्याच-
 कार । तदसत् । (सर्वत्र एकवचनस्यैव जागरूकत्वेन बहुवचनस्य नित-
 रामसंगतत्वात्) उत्तरत्र ढससि इत्येकवचनान्तत्वात् दाष्टीन्तकैकवचना-
 नुसारात् दृष्टान्तान्तरानुगुण्याच्चैकवचनस्यैवाचितत्वात् ॥ कुकुरो युष्मति,
 राजा आकर्णयति । बडबडइ इति देशीयः शब्दः । आभाणकोऽयं देशीयः ।
 यद् ब्राह्मणशिरोमणिराज्ञापयति ॥ अहो ब्राह्मणस्य अनागरिकत्वम् ॥
 वयस्य अन्तःपुरं गत्वा रहस्यतया मन्दारककञ्चुकिन्माह्वयस्व ॥ तथा ।
 कथं प्रतिस्थानं सखलामि । प्रणामो इति । प्रणामो देवाय प्रबलरुचये
 दीयते मुहुः महातीर्थं सेव्यते प्रतिकलं मन्त्रिभिः सह । कुर्वती निर्वेदं
 तथापि न मां मुञ्चति असी कथं देहे लग्ना चलदलपिशाचीव जरा
 ॥ २५ ॥ देवो देवता राजा च महातीर्थं सेत्वादिकं गुरुजनश्च मन्त्रिणो
 मान्त्रिका अमात्याश्च । चलदलोऽश्वत्यः ॥ देववरस इत्यत्र ‘घतुर्ग्याः
 पष्ठी’ इति पष्ठी ॥ जयतु भर्ता ॥ भो व्याघ्रः व्याघ्रः ॥ किमेतदुपस्थितम् ॥
 फ नु पलु धावामि ॥

[Page 16] हुं मूर्त्तं कथं प्रतिघटिकं भ्रमः ॥ सत्यं प्रेक्षणीयं पलु ॥

पेक्षरुणञ्चं खु इति पाठे प्रेक्षणकं पलित्वत्यर्थः ॥ ननु ममापि भ्रान्तिर्जाता ॥
 ससि इति । शशिकरप्रहृष्यचन्द्रकान्तः चणकहिमाम्बुविष्टृचन्दनं वा ।
 सुरकुलपतितः सुवारसः किं प्रियजनस्पर्शवशान्न भवत्येवम् ॥ २६ ॥ चणक-
 हिमाम्बु चणकगुल्मेपु आस्तीर्णैर्वस्त्रादिभिः संभृतं सुवारोदकमित्यर्थः ।
 एतेन अतिशैत्यं रोत्यते । सिसिरहिमंबु इति पाठे शशिरहिमाम्बु
 इत्यर्थः ॥ तथाहि ॥ अंगेसुं इति । अङ्गेषु पृथुविचकीलपुष्पमुद्रा नयनयोः
 सरससरोजकोशलक्ष्मीः । मूर्त्तौ नववर्षापयोदकृत्यं चित्ते मे पुनः परमज्ञ-
 मोदसारः ॥ २७ ॥ विचकिलं मल्लिका । ‘स्यान्मल्लिका विचकिलम्’ इति
 जयः । विचकीलशब्दश्च वर्तते । तथा चांक्तं द्विरूपकोरो ‘विचकीलं
 विचकिलम्’ इति । अवयवेषु पुलकमुद्रा, नयनयोर्मुकुलोभावः, गात्रे
 सात्विकभावात् स्वेदसमृद्धिर्मनसि चारणदसच्चिदानन्दपरब्रह्मसाक्षात्कारो
 भवतीति भावः । कथं इत्यादि ॥ कुत्र भागे स व्याघ्रः ॥ समीपशाला-
 द्वारतलोपरिभागे ॥ अहह कुम्भकारेण विप्रव्याघ्रं प्रेक्ष्य तूष्णीं कोलाहलः
 कृतः ॥ किं नु खल्वस्य ऊनत्वं परंतु गल्लूरणादिकं नास्ति । व्याघ्रस्य
 भीषणगम्भीरकण्ठध्वनिर्गल्लूरणाशब्दार्थः । भोः कृतप्रासि यन्मम

प्रभावेन आलिङ्गनं प्राप्नोऽपि एवं मन्त्रयसे ॥ तव प्रभावः ॥ भो अहम-
प्यर्घमहीमार्वभौमः ॥ तत्कथम् ॥ यत्तवेव ममाप्येकं हस्तकटकम् ॥
वयस्य कृत्ते किम् ॥

[Page 17] शष्पावलिः । नहि नहि पुरुषवेपोपकरणानि । उपकरणं
सामग्री ॥ मन्दारक अत्रभवती पुरुषवेपवती कुरुष्व ॥ ननु पुरुषवेपवत्येव
तिष्ठति ॥ आर्य कथ पदे पदे व्यामोहः ॥ इंदो वृद्धापसद ॥ अनेन
सविधानेन कस्य ना न भ्रमो भवेत् ॥ यदेव आज्ञापयति ॥ शूरस्त इति ।
नरस्य नार्याश्च भूमिके निजास्पदं भूमिषु शोभयेते । एष समासाद्य तत्र
भवती वेपः स्वयं शोभते ननु विचित्रम् ॥ २८ ॥ अनेन चास्या लोकोत्तरः
सौन्दर्यातिशयो व्यज्यते । मन्दारक अद्यप्रभृति पिङ्गलकेत्याकारयन् देवी
यथा न द्रुह्यति तथैनां रक्त ॥ यदेव आदिशति ॥ द्वावपि युवां निजपत्तनं
गच्छतम् ॥ वयस्य साधु विदग्धोऽसि, तरुणजनं गृहीत्वा स्थविरजनं
प्रेषयसि ॥ मूर्ख देव्याः साध्वसेन ॥ एतत्साध्वसं अत्रभवतीविषये करमान्न
भवतु ॥ आर्य वेपो दत्तः खलु ॥ तर्हि एतयोरपि वेपो दीयताम् ॥

[Page 18] साधु ब्राह्मण कन्यामपि दत्त्वा वेपघारिभ्यामिव
वेपोऽपि ग्रहीतव्यः । सौगण्डो वेपवाचको देशीयः ॥ मन्दारक गन्ता
भव त्वम् ॥ तथा ॥ जम्भणो इति । जन्मनः प्रभृति वर्धिता मया लाल-
नीर्विधिः कन्यका । साम्प्रतं तव करे समर्पिता अस्याः प्रियो गुरुजनः
सखी त्वम् ॥ २६ ॥ सही अ तुं इति पाठे सखी च त्वमित्यर्थः ॥ ननु
सर्वस्येति वक्तव्ये कथमस्या इति विरोपनिर्देशः कृतः ॥ हेभवति साधु
त्वया चिन्तितम् । एवमेव मन्त्रयितव्यम् ॥ पुरा अन्वाविषर्जनकान्ने
ममापि शनैरेव किंचित्त्वेद आसीत् । शनैर्मन्दम् ॥ एतदपि मम कथयि-
तव्यम् ॥ जयतु भट्टारकः । 'राजा भट्टारको देवः' इत्यनन्तः । जय जय
भूमण्डलारण्डल जय जय शिरण्डचन्द्रनरेन्द्रचूडानरे सुन्नाय ते भवतु
मध्याह्नभोजनवेला ॥ वयस्य गच्छामः ॥ तथा ॥ पदावनन्तं गर्मनाटक
प्रयुक्तमिति क्षेयम् ॥ अहो अद्भुतमिदं सविधानम् ॥ को नु खलु वट्टे
गुणप्राही त्वत्त ॥ सुखाय भयतु स्नानसननो देवन्द ॥ यदि गच्छान् ॥

[Page 19] तथा ॥ इत एतु मद्रां ॥ अगच्छ पिङ्गलक ॥

इति पदवाक्यप्रमाणमहोनाम् नन्दनानिगुचित्राणाम्
सुन्दरीनामसदृश्यत्वं नं नयनं दबनिकान्तरम् ।

भो वयस्य किं बालविधवेव खिद्यमानः क्षीयमाणो विह्वल चद्रेष्टसे ॥ किम् अकारणं लिद्यते ॥ किमत्र कारणम् । वयस्य हेमवत्या देवी-
निकटे अम्माकं वृत्तभाण्डं सर्वं स्फोटितम् ॥ साधु कृतं तथा । खिद्यता
तावत् खोलम्पट एष । मँगो इति देशीय शब्दः । भो पूर्वमेव मम हृदये
एवं शङ्कऽऽसत्, एषा दुष्टदासी अनर्थं करिष्यतीति । तत्रापि पूर्वप्रभृति
सा देव्या. द्वितीय शरीरम् । अथ देव्या श्रुत्वा किमाचरितम् ॥ यदा
चरितव्यं तदाचरितम् ॥ कथयत प्रियवयस्यः ॥ शृङ्खलासदानितो
मन्दारकः । सा पुनस्तपस्विनी साध्वसवेपमाना क्लेशक्लान्तसुकुमार-
श्यामलाङ्गी अङ्गराजकन्यका भूषणर्पोटिकाया स्थापिता । अनुपदमेव
पञ्चाशदङ्गना—

[Page 20] परिवारिता च । वेवमाणी इत्यत्र 'आदीतौ बहुलम्' इति
ईकारः ॥ मण्डयतु नाम सा अङ्गानि मण्डनै, मा त्वं लिद्यत्व ॥ अलं
मूर्खसमाश्रासनप्रकारेण ॥ भो किं दूयसे, तिष्ठतु सुखं निवातस्थले ॥
अस्थि इति । अस्ति नि रसितु यत्र नावकाश कथमिव । अङ्गसङ्कोचनै-
सा तत्र चर्तता पेटके ॥ १ ॥ अथ हेमवत्यै पारितोषिकं किं दत्त देव्या ॥
अङ्गेषु यत् स्थितं तदा तत्सर्वम् ॥ अहो न मया कथितं मूर्खेण ॥ तव
परिहासो मम पुनरायासः ॥ किणो सा तस्मिन् काले दृष्टा त्वया तत्र-
भवती ॥ किणो इति प्रभ ॥ धाराल इति । धारालवाष्पविसरार्द्रमुख-
स्तनाङ्गि वम्पमानपेशलतनुस्तन्वी रुदती । अत्युष्णायतघननिश्वासि
तानिला सा दृष्टिभ्या तादृशदशापि कथंचिद् दृष्टा ॥ २ ॥ किं न प्रतिपिद्धा
बुध्यता त्वया देवी । जूरन्तेण इत्यत्र 'ब्रुवेजूर' इति जूरादेशः ॥ बालं
इति । बाला ताडयितुमत्युदारगमनावेगस्खलदंशुकम्, क्रोधाज्जम्भण-
दृष्टदन्तसिचया प्रेङ्खोलितध्रुलताम् । एषा मम सपत्नीति घटुशो देवी
भयन्ती तदा, लाक्षाशोणमुखी न किमपि सविधे द्रष्टु मया पारितम् ॥३॥

[Page 21] क नु सनु गत तव शौर्यम् ॥ किं गृहिणीजनेषु शौर्यं
कर्तव्यम् ॥ भव तावत्त्वं मङ्गलभाजनं प्रतिवसन्तदीक्षितस्य जटापद-
कमाभ्ययनदक्षिणाय तपोविधिषुष्कशरीरस्य संप्राप्तमुनिनामधेयस्य

मम द्वाद्वाणस्य वचनेन । भाणं इत्यत्र 'भाजने जस्य' इति जकारस्य लोपः ॥
 अहो विशेषणपरम्परा ॥ वयस्य कथमीदृशः कालोऽतिग्राहनीयः ॥ अहं
 वक्ष्यामि ॥ जयतु भर्ता, पारिजातरुविः संप्राप्तः ॥ वयस्य इदानीं तत्र
 विनोदकालो भविष्यति ॥ भ्रमरक विनयात् ऋटिति प्रवेश्यताम् ॥ तथा ॥
 जो इति । यो जानाति न किमपि निन्दति खलु स जानाति यः किमपि
 स ईर्ष्याया न खलु गृह्णाति स्फुटरसप्रन्थान्तरस्थं गुणम् । एषा कस्मान्म-
 मानने वसति ननु वाणी महाभेतकीकुत्कीलप्रवहत्सौधलहरी सौभाग्य-
 सारावहा ॥ ४ ॥ केतकीकुत्कीलप्रवहदित्यनेन वाण्या सौरभ्यातिशयः ।
 सौधलहरीत्यनेन च माधुर्यविशेषो लक्ष्यते । कुत्कील. पर्वतः । 'निलिम्प-
 कन्तुकुत्कीलकनशाध्याजवंजवा' । देवस्मरगिरिस्त्रीरवार्षिससारवाचका'
 इत्यगस्त्यः । तत्तारिक्य इति । तत्तादृक्कचिः स्निग्धचरणा सौरभ्य-
 संकेतभूः शय्याकौशलशालिनी सुप्रचना वर्धमानलीलारसा ।

[Page 22] एषा धारवराङ्गनेत्र कृत्रिता मुक्त्वा लज्जागुणं पश्यत्सु
 जनेषु संसदि कथं ममाननं चुम्बति ॥ ५ ॥ रुचिर्माधुर्यं कान्तिश्च । शय्या
 पदवाक्यसन्दर्भः शयनं च ॥ इत एतु तत्रमवान् । एष महाराज उत्तिष्ठति
 अत्रलोक्यतु तत्रमवान् । ओन्नोऽदु इति पाठोऽप्ययमेवार्थः ॥ एष प्रणामः ॥
 स्वस्ति भवते ॥ आसनम् आसनम् ॥ इदं मसूरकम् उपविशतु पारिजात-
 रुविः । 'पूरितपेशलैस्तूलैः पट्टवस्त्रादिभिः कृतम् । यदासनं चतुष्कोणं तन्म-
 सूरकमीरितम् ।' गादी इति महाराष्ट्रा वदन्ति ॥ वयं न केवलं वयं भवामः
 विमत्रोऽपि । विमयः राजतन्त्रधुरंधरा इति भावः । अनेन वैदिकलौकिक
 मार्गप्रावीण्यमुक्तं भवति ॥ न खनु राजेति शिक्षयामि यत्किंचिद्वैदर्भी-
 प्रमुखनिखिलरातिगर्भितं कालविनोदकाद्यं निबन्धनीयम् । गतिभणं
 इत्यत्र 'गर्भिते ण' इति णत्वम् । निखिलरीतयः पट्टविधा रीतयः
 इत्यर्थः । तथाचाहुराचार्याः । 'वैदर्भी साय पाश्चात्ती गौडी चावन्तिका
 तथा । लाटी तथा मागधी च पोडा रीतिर्निगद्यते' इति ॥ अहो इति ॥
 अहो स्वयं प्राज्ञतरप्रभूणा राजन्ति गाढं विनयातिरेका । वृत्तागमालङ्कृति-
 कुण्डलानां साहित्यद्वारा इव पण्डितानाम् ॥ ६ ॥ अयं च श्लोकः प्राकृत-
 सङ्कृतसाधारणवृत्तः ॥ तुवरीश्वरु इत्यादि । त्वर्यताम् ॥ उपनयं तूर्णं
 पुस्तकम् । उपनयं समीपं नयेत्यर्थः ॥ किं चधिरोऽसि किं न श्रुतं त्वया
 कर्णाभ्यां निबन्धनीयमिति वचनम् ॥ कदा नु खलु निबन्धनीयम् ॥ ननु

बश्यवचाः खलु एष कविः ॥ मया न ज्ञातम् ॥ शृणु इदानीम् ॥ अ-
हितोऽस्मि ॥

[Page 23] अस्ति निखिलपृथिवीमण्डलीमण्डनायमाना अमरावतीव
बहुविधबुधनिवहनिवासानुकूला । बुधाः परिडिताः सुराश्च । भोगवतीव
रत्नराजच्छीर्षनागसहस्रसंकुला । नागाः कुञ्जराः सर्पाश्च । मिथिलेव-
जनकानुवर्तिजनवसतिः । जनकः पिता जनकराजर्षिश्च । विशालेव
अभीक्ष्णं सुमतिमानसानन्दसदायिनी । सुमतिः कविजनः सुमतिर्नाम
राजा च । वाराणसीव विश्वनाथपादपुष्करवन्दारुसर्वप्रजा । विश्व-
नाथः एतत्पुरीस्थितदेवः काशीस्थदेवश्च । अलकेव सततोपचीयमान-
मनुष्यधर्मा । पुरीपक्षे मनुष्याणां धर्मा इत्यर्थः अन्यत्र मनुष्यधर्माकुबेरः ।
द्वारवतीव वसुदेवामिनन्दितगोविन्दा । वसुतां द्रव्याणां देवाः भर्तार
इत्यर्थः, धनिका इति यावत् । अन्यत्र वसुदेवः कृष्णस्य पिता । गोविन्दाः
गोप्राध्यक्षाः । 'गोप्राध्यक्षेऽपि गोविन्दः' इत्यमरः । अन्यत्र गोविन्दः कृष्णः ।
लङ्केव निरन्तररत्नाकरपरिवृता । रत्नाकरः रत्नखनिः समुद्रश्च । किष्कि-
न्धेव मांसलस्कन्धयुग्ममनोहराङ्गदकुमारा । अङ्गदं केयूरम् । कुमाराः
तनयाः । अन्यत्र अङ्गदो बालिपुत्रः स एव कुमारो युवराज इत्यर्थः ।
हस्तिनेव मासलश्रुभीपणसुयोधनभुजबलपरिपालिता । सुयोधनाः
समीचीनयोधाः दुर्योधनश्च । अयोध्येव सेव्यमानमहाराजा । आराम
उपवनम् । अन्यत्र रामो रामभद्रः । गङ्गेव परमहंसचक्रपरिवारिता ।
परमहंसचक्रं महायोगिसमूहः । अन्यत्र हंसाः मानसौकस्य चक्राः चक्र-
वाकाः । रेवेव सोमप्रभवा सोमलतानां प्रभवा उत्पत्तिस्थानमित्यर्थः ।
श्रीकण्ठस्तु उमया सहितः सोमो विश्वनाथः तस्याविर्भावस्थानमिति
व्याचकार । अन्यत्र सोमप्रभवा चन्द्रोत्पन्नेत्यर्थः । गोदावरीव पद्मिनी-
शतसमेता । पद्मिन्यः स्त्रीविशेषाः कमलिन्यश्च । यमुनेव भुजङ्गसंगता ।
भुजङ्गा घूर्ताः कालियश्च । मुरलेव प्रतिकूलदत्तभङ्गा । पुरीपक्षे शत्रुभ्यो
दत्तपराभवेत्यर्थः । नदीपक्षे तु प्रतितटवत्तरङ्गैत्यर्थः । तमसेव समर्याद-
वर्तिसकण्डण पुंनागा । पुरीपक्षे सविनयवर्तिसदयपुरुषश्रेष्ठैत्यर्थः । नदीपक्षे तु
समीपवर्तिसवृक्षविशेषपुनागवृक्षैत्यर्थः । 'करुणस्तु रसे वृक्षे कारुण्येऽपि च
फल्पते' इति विश्वः । करतोयेव सदा जीवनप्रदा । जीवन जीविका
सलिलश्च । ताम्रपर्णाश्च प्रतिपदशिखरिकरम्बिता । शिखरिणो वृक्षाः शैलाश्च ।
कावेरीव नानाविधद्विजविहरणा । द्विजाः पक्षियो ब्राह्मणाश्च । प्रवरेव

भण्डीरकसनाया । प्रवरा नाम नदी । भण्डीरकः शिखण्डचन्द्रपिता
 वृक्षत्रिशोपरच । गिरिदरीव हरिवर्तनास्पदम् । हरयो वाजिनः सिंहारच ।
 गगनस्थलीव प्रतिक्षणवर्धमानमित्रमण्डला । मित्रमण्डलं सुद्वयैः सूर्य-
 चिन्वं च । सरसीव रचितकुवलयप्रमदा । कुवलयं भूचलयम् उत्पलं च ।
 सध्यावैलेव परिदृश्यमाननैरुवर्णा । वर्णा. ब्राह्मणादयो रक्षपीतादयरच ।
 ब्वलनसंहतिरिवानेकहेतिसहिता । हेतयः आयुधानि ब्वालारच । कलश-
 सिन्धुसीमेव निवसन्महोदारपीताम्बरा । निवसन्तो महान्त उदारा
 यस्यां सा तथा । पीतान्यम्बराणि वज्राणि यस्यां सा । तथा पदद्वयस्यापि
 कर्मधारयः । अन्यत्र तु निवसन्महसो दाराः लक्ष्मीर्यस्य तादृशः पीताम्बरो
 विष्णुर्यत्रैत्यर्थः । कुमुदबन्धुलेखेव हरिणालिङ्गिता । हरिणेति तृतीया ।
 स च हरिरेतत्पुरीस्थो देवः कीर्त्यते । अन्यत्र हरिणः कुरङ्गः । कादम्बि-
 नीव रक्षमाणदूरागतस्तोककालोका, स्तोककालजनारचातकारच ।
 बनराजीव भूदारपरम्परानिषेविता । भूदारा महीजानयो वराहाश्च ।
 शृङ्खलावती नाम नगरी । यत्र अष्टादशवर्षदेशीयानां विदग्धस्त्रीणां
 मन्दनिश्वासपवनघनसौरभाघ्राणलम्पटानैरुग्रम्बरप्रामम्ह्वारवाचाक्षितं
 शोण्णाल्ली विदुमकाण्डहन्यमान—

[Page 24] विपश्चिकातन्त्रीकलकाणस्यूलीकृतम् । आनिपा-
 दमापञ्चमं प्रत्येकतया व्यक्तीकृतसप्तस्वरं प्रत्यूपसंगीतसमृद्धिभरं ध्रुत्वा
 लजाशीला इव न दर्शयन्ति निजतुण्ड गन्धर्वजना । अत्र निपादमारभ्य
 पञ्चमपर्यन्तं गणने कृते सप्त स्वरा भवन्ति । तथा चोक्तं संगीतसागरे
 'निपादपंभगान्धारपहजमध्यमपंचवताः । पञ्चमश्चेति कथ्यन्ते सप्ततन्त्री-
 स्वरा इमे ॥' इति । यस्या. पुन' इरणकल्पिताभ्रंकपनवप्राकारभित्तिखचित-
 पद्मरागराजिदीप्तिच्छटाघोरणीभिः सारथिना सह चिरमरुणाभिख्या
 प्राप्तो दिवसमणिः । अरुणाभिख्या शोणकान्तिः अरुणनामधेयं च ।
 यस्यां मज्जनोन्मज्जनशीलयादस्सन्ततिदन्तुरदुरवगाहा. अगाधा. महा-
 परित्राः दृष्ट्वा एषा पुनरुक्तेवि सप्तार्णवी पीत्वा वाडवहिसादोपं विशङ्क-
 मान इव म्भटित्येव त पुनस्तञ्जीवनोचितानि तानि सलिलानि च
 सलीलमुदरान्मुक्तवान्मैत्रावरुणिः । वाडवो ब्राह्मण आर्वश्च । अपि
 च यस्यां चञ्चलचटुलचटचटात्करणपेलत्पताकादण्डपट्टिकाचण्डगन्ध-
 चाहयुवधाविताम्बुवाहः प्रकटकुटिलविवट कठिनविषमभीषणाराल-
 करासकढाराक्षितीक्ष्णविक्षेपदुर्लक्षटट्टदृष्टान्तुरितवदनकालायसपरिषसदृक्ष-

चण्डदन्द्शुकप्रतिच्छन्दसंदर्शनभयाकन्दन्मध्यदेशहिण्डमानसुन्दरचन्द्र-
बिम्बः, चूडावगुम्फितसंफुल्लपुष्पमालिकासंदोहसंदेहसदायिसौन्दर्य-
सन्दानिताशेषनक्षत्रवीथिकः मुकुटशिखरावस्थापितकान्तकामधेनुतत्रा
पाण्डुरच्छत्रकः चतुरगवाक्षकोटिमणिविच्छुरितदशदिशः जयति काऽपि
डमरुकनामधेयः प्रासादविशेषः । कालास इत्यत्र 'कालायसे यस्य
वा' इति यकारस्य लोपः । अस्माकं पुरं वर्णितं भवतु पुनरपि
भोष्यामि ॥ तिष्ठति तत्र जिष्णुरिव घनवाहः । घनवाहो हृदारवो
भेषवाहनश्च । कृशानुरिव दीर्घशिखावान् । शिखा चूडा अर्चिश्च ।
कीनाश इव परदण्डधरः । परदण्डः शत्रुपु दण्डः उत्कृष्टदण्डश्च । नैऋत
इव पुण्यजन—

[Pgae 25] वरिष्ठः । पुण्यजनाः पथित्रजनाः राक्षसाश्च । प्रावृद्धाज
इव भुवनपतिः । 'भुवनं जगत् सलिलं च । प्रावृद्धाजो वरुण इत्यर्थः ।
पवन इव जगत्प्राणः । जगतां प्राणः रञ्जकत्वेन प्राणवत्परमप्रेमात्पद-
मिति राजपक्षेऽर्थः । पवनपक्षे तु मञ्जाः क्रोशन्तीतिवत् जगच्छब्देन
तत्रत्या जना लक्ष्यन्ते तेषां प्राणः संरक्षणशील इत्यर्थः । यत्पतिरिव
राजराजपदलाञ्छितः । राजराजपदं सार्वभौमपदम् अन्यत्र राजराज
इति पदेन लाञ्छित इत्यर्थः । चन्द्रकलापीड इव वृषवर्धनविदग्धः । वृषो
धर्मो वृषभश्च । श्लोकएठस्तु विसवड्ढुणविअड्डो इत्यत्र विषवर्धनाव-
दग्धो विषच्छेदनचतुर इति पक्षद्वयेऽपि व्याचकार । जिष्णुरिव विर-
चितोन्मत्तश्लिध्वंसनः । बलिनो बलवन्तः अन्यत्र बलिदानवेन्द्रः । शता-
नन्द इव चतुराननः । चतुराननः पेशलाननः चिह्नं च । तीक्ष्णमयूख
इव लोकधान्यवः । पक्षद्वयेऽपि साधारणमिदं पदम् । श्रीकण्ठस्तु सूर्य-
पक्षे रूढं, राजपक्षे यौगिकमिदं पदमिति व्याचकार । शशधर इव
सकलकलाप्रकाशनाभिक्षः । कलाः विद्याः भागाश्च । हिमालय इव
पृथिवीधरश्रेष्ठः । पृथिवीधराः राजानः शैलाश्च । सुरालय इव कल्याण-
रूपाभिरामः । कल्याणरूपं शुभसौन्दर्यं सुवर्णाकृतिश्च । गन्धर्वराज इव
चित्ररथः एतच्च पदम् एकत्र रूढम् अन्यत्र यौगिकम् । युधिष्ठिर इव
धर्मभूः । धर्मभूः आचारस्थानेम् अन्यत्र धर्मराजात्पन्न इत्यर्थः । पाण्डु-
द्वितीयपुत्र इव भीमसेनः । अभिमन्युपितेव सुभद्रालंकृतशरीरः ।
सुभद्रं सुमङ्गलम्, अन्यत्र सुभद्रा कृष्णस्य सोदरी । दुर्योधन इव अन्या-
दशधृतराष्ट्रप्रसादः । अन्यादृशं यथा तथा धृतो राष्ट्रे प्रसादो येनेत्यर्थः ।

अन्यत्र अन्यादृशो धृतराष्ट्रस्य प्रसादो यस्मिन्नित्यर्थः । अङ्गराज इव
 शू (सू) रदायादः शूराणां दायादो बान्धवः, अन्यत्र सूरम्य रवेर्दा-
 यादः सुत इत्यर्थः । 'दायादौ सुतवान्धवौ' इत्यमरः । हेरम्ब इव विनायकः ।
 विगतो नायको यस्य स तथोक्तः । सर्वोत्कृष्ट इति भावः । अन्यत्र विनयति
 शिक्षयति इति विनायकः । तस्य सर्वविद्यागुरुतया शिक्षकत्वमुपपद्यते ।
 कार्तिकेय इव तत्तादृशशक्तिधरः । शक्तिर्बलम् आयुधविशेषश्च । आदिमत्स्य
 इव कृतमहागमोद्धारः । महागमा. च सवद्रुमाः । 'मह उद्धव उत्सव' । 'पलाशी
 हृर्दुमो गमः' इति चामरः । अन्यत्र महागमा महावेदाः । महारुमठ इव
 निमग्नमहीधरावलम्बनकरः । निमग्नमहीधराः राज्यभ्रष्टराजाः । अन्यत्र
 महीधरः पर्वतः मन्दर इति यावत् । पुराणपराह इव विपुलास्फोटनपटुतरः ।
 विपुलास्फोटनं महायुद्ध महीदारणं च । नरसिंह इव आर्तभक्तप्रह्लाद-
 करुणाकरः । आर्तस्य भक्तप्रह्लादकरुणानाम् अन्नसतोषदयानाम् आकर
 इत्यर्थः । अन्यत्र आत्मभक्तप्रह्लादकरुणाकरः । वामन इव त्रिभुवनात्मणपर-
 क्रमी । त्रिभुवनं गङ्गा-यमुना-सरस्वत्यात्मिका त्रिजलीत्यर्थः । तस्याक्रमण-
 मवगाहः तत्र पराक्रमी साहसी कुशल इति यावत् । अन्यत्र त्रिभुवनं
 त्रिजगत् । परशुराम इव अनुत्तण्णत्रियवशवर्धननिष्णातः । वर्धनं पालनं
 छेदनं च । दशरथराम इव निजगुणविरचितसुमित्रानन्दः । सुमित्राणि
 सुहृदः । अन्यत्र सुमित्रा लक्ष्मणमाता । बलराम इव गदकसहायः । गदा
 आयुधविशेषः । अन्यत्र गदो यादवभेदः । कृष्ण इव बहुप्रमदालिङ्गितः ।
 ममदाः संतोषाः स्त्रियश्च । कसणो विश्व इति पाठेऽपि कृष्ण इवेत्येवार्थः ।
 कुहनाघोट इव अङ्गीकृतभाण्डः । भाण्डं मूलवणिग्धनम् अश्वाभरणं च ।
 'स्याद्भाण्डमश्वाभरणेऽमत्रे मूलवणिग्धने' इत्यमरः । शिखण्डचन्द्रो नाम
 महीमहेन्द्रः ॥ यं खलु निजधीनिन्दितवृहस्पतिः सैन्धववारणारोहकुशलः
 अमलिनशीलः अरण्डपृथिवीमण्डलारण्डलो भण्डीरको हेमवर्मणो-
 ऽपत्येन लीलावत्या धर्मदारैः सह स्थविरजनशरण्यम् अरण्यं जिगमिषु-
 रात्मना चिरकालगोपायिते सर्वसर्वसहामण्डलेऽमिपित्तवान् । दोग्धन्दो
 [= दोग्धट्टो] इति वारणवाचको निपातः । रण्यं इत्यत्र 'लोपोऽरण्ये' इत्य-
 फारस्य लोपः । यस्य सुजप्रतापज्वलन्प्रलनज्वालात्फडित्युद्दीनम् अन्धराप्र-
 लानं तुङ्गमेकं सुलिङ्गं सूर्यः

[Page 26] सूर्य इति वदन्ति मुग्धा जनाः । षड्विंशति शब्दानुकारः ।

यस्य महत्यः कीर्तयः शोभन्ते महीषु हिमानीधररजूरमहीधरदुग्धवार्धि-

रूपैः नभस्तले पुनः शरत्कालतारतारेशरूपैः । हिमानीधरो हिमवान्
 खर्जूरमहीधरः कैलासः । सरदश्चाल इत्यत्र 'शरदो द.' इति दकारः । अ
 राजनीतिं वक्तुमुपक्रमते । एसो उण इति । एप पुनः स्वयं बालोऽपि अ
 सरन् कुलक्रमागतानां धीसचिवानां धिपणाम्, अनुल्लङ्घमानो वृद्धपुरोहि
 निर्दिष्टं नीतिपथं, संमानयन् बन्धुसहस्रं, मण्डयन् स्निग्धमण्डलमखेद
 नागरं जनम्, अगृह्णन् पट्टभागाधिकम्, अपश्यन् परकीयं स्त्रीरत्नम्, आह
 नानाविधानि यज्ञशतानि, असहमानः दुर्विधदीनाक्षराणि, अहसन् प
 वामनपञ्जकुञ्जवधिरान्, प्रणमन् स्थविरयोगियतिदेवतां, कुं
 जीर्णदेवकुलोद्धारम्, निर्मापयन् प्रपामण्डपतटाकशालाः कारयन्नुप
 यनविवाहकर्माणि, शृण्वन् स्पर्शकथ्यमानं पुरराष्ट्रतान्तम्
 स्पशाः चाराः । बुध्यमानः प्रणिधिजनै परराजकार्यरहस्यानि । 'प्रि
 धिर्गूढचारः स्यात्' इति वामनः । परिहरन् स्थलजलदुर्गेषु सुरङ्गादिकप
 मार्गम् । विचारयन् प्रतिक्षणं किञ्चदन्तीविशेषम् अपृशन्नन्याय्यधनम्
 अफरिसंतो इति पाठेऽप्यपृशन्नित्येवार्थः । विकलयन्मल्लिभ्लुचव
 प्रहरन् पिशुनलोकं, शिञ्चयन् मृपावादिनं, बहु मन्यमानो दूरागर्तं धी
 जनम्, विस्मरन् दोषशतम्, कीर्तयन् गुणलेशमनतिक्रामन् आर्यवच
 मदूपयन् बालभणितमपि मतिमार्गम् । अत एवोक्तं नीतिचिन्तामः
 'युक्तियुक्तं वचो ग्राह्यं बालादपि शुक्रादपि' इति । अप्रवेशयन् रहस्यगोष्ठं
 तृतीयं जनम् । तथा चोक्तं मन्त्रसर्वस्वे 'पट्कणो भिद्यते मन्त्रः' इति । अ
 धिक्षिपन् शिशुस्थविरललनाः द्विगुणयन् हरिविश्वनाथप्रमुखदेवमहो
 वम् अचिद्धन्दन् महाशास्त्रिन अस्तुवन्नात्मनो गुणगणं मार्जयन् धनेर्दरि
 जनललाटगतदरिद्रत्वाक्षराणि अक्षेशयन् भृत्यसार्थं निर्वशयन्नुन्मत्तधि
 धिनः वर्धयन् साधुप्राणिनः स्मरन्

[Page 27] पुराणराजपावनचरितानि, मुञ्चन् विगीतचरिः

अमुञ्चन् फौलधर्मं नल इव नहुप इव धर्म इव राम इव हरिश्चन्द्रः ।
 शिञ्चिरिव पृथुरिव मुचुकुन्द इव मुकुन्द इव मान्धातेव मनुरिव जनकः ।
 रक्षति सर्वं जनम् । मंधाआरो इत्यत्र 'खत आरः सुपि' इत्यारादेशः
 अलमितः परं वाच्यमन्धेन । इदं विहाप्यते । हृत्यी इति । हस्ती घो
 स्यन्दना योधवर्गः फोरो राष्ट्रं नागरा राज्यं वयम् । एतत्सर्वं ते वच
 धोरण्याः नूनं प्राप्तं नाथ स्वाधीनभावम् ॥३॥ एतत्सर्वं राज्यं ते वचः
 धीनमिति भावः ॥ अलं ते एकं वचनामृतमेव, किं तेन मम कार्यम्
 अस्ति एतन् मम कर्तव्यं कवितामहाराजम् । एतेन राज्यापेक्षया सर्वविद्यापे

तथा च कवितायास्तावदाधिस्यं वर्णितं भवति । तथा चोक्तं मर्हद्हरिणा
 'मुकुविता यद्यस्ति राग्धेन किम्' इति । 'का विद्या कवितां विना' इत्या-
 चार्याश्चाहुः । 'विद्यारत्नं सरमकविता' इति मल्लिनाथोऽप्याह । अत एवोक्तं
 कविरल्पलताकारेण 'सर्वं विनश्यति विहाय कवित्वमेकं कायेन साकमिति
 साधु विचार्यमार्याः । तस्मादनन्यमनसः मुहूर्तैरुलभ्या स्वभ्यासमेव कवि-
 तासु परं कुम्भवम् ॥' इति दिक् ॥ ननु सत्यमेव ॥ चिरं जीव साध्यते ।
 गम्यते इति यावन् ॥ वयस्य एतावन्तं कालं कथमपि पारितम्, इदानीं पुनर्न
 पारयामि । तत्पल्लु मम मनसि शल्यं वर्तते । यत् रज्जु अस्याः प्रियो गुरु-
 जन' सखी त्वमिति धात्र्या पुरा भणितम् ॥ धयस्य धीरो भव ॥ वयस्य
 एकैकं तस्याः प्रतीकं वर्णयन्ती कालयापनं कुर्वः ॥ किं तत्र मृष्टान्नं प्राप्यते ।
 तथैव कर्तव्यम् ॥ वृं इति । वक्त्रं तस्याः समुक्त्वरिविम्बहम्नराभम् ।

[Page 28] नेत्रे घनद्दलीदलायते । मध्यं तेन्नलिनमृणाल-
 तन्तुवुच्छम् । श्रोत्रे रतिवृत्तशकुंलीसमे ॥८॥ शकुली मद्यविशेषः ॥
 चंपेय इति । चाम्पेयप्रतिकृतिहारिणी च नासा । शैरीषी धरति श्रियं
 युग भुजयोः । भ्रूदण्डो र्गमरधनुर्विहम्बचण्डो । कण्ठस्तस्या विलसति
 पाद्भजन्यशोभः ॥९॥ दंताली इति । दन्तालिनं सहते कुन्दपुष्प-
 लक्ष्मीम् । यज्ञोजी गणपतिमोदकोपमानी । नामी तस्या मनोरमगम्भी-
 रान्धुबन्धुः । पादौ तस्याः स्थलशतपत्रकान्तिचोरी ॥ १० ॥ अन्धुः कूपः ॥
 बन्धुश्च इति । बन्धूकट्टमसुमथन्धुरस्तथोष्ठः । रोमालिर्मलयजधूमरेखि
 काली । जट्टे सुमशरकाहलीनिभे ।

[Page 29] ऊरुस्तस्या नृपकदलीसत्रद्वचारी ॥११॥ मलयजं कृष्णा-
 गररिति भायः । आली सखी समानेति यावन् ॥ सोपान इति । सोपान-
 प्रतिभुलितं श्रयं वलीनाम् । श्रोणिस्तस्या मदनशकृत्चक्रमनोहरा । कट्टेलि-
 च्छदसरला दशाङ्गुलयः । सर्जरीशुकमुग्घपाटला नत्प्रास्तस्याः ॥१२॥ धयस्य
 किं क्रियताम् । अच्युएहा इति । अत्युष्णा मे पृथुस्रवेदना भवन्ति
 निःश्वासदण्डा, जिह्वा शुष्का भयति सन्तिल लोचने तत्रम् अङ्गम् । कल्प-
 खूल' केवलं निमिष' कण्ठनालः शिथिल', दीर्घा मोहा न रोचते जनो हन्त
 तस्या वियोगे ॥ १३ ॥ अहो यज्ञवत्पल्लु मद्नायल्लकविलासनिष्ट एषः ।
 मद्नायल्लकं मदनोऽष्टा । समाशसिहि समाशसिहि ॥ रमणी इति
 ॥१४॥ भायः आत्मा । प्राकृतसंमृत्तसाधारणाक्षरोऽयं श्लोकः ॥ सुखं
 ददातु देवस्य मध्याह्नवेत्ता । इदानीं खलु । तत्त्वं इति । एतमाच्छादयति

धूलिभिर्मदकलं मस्तं मुहुर्हास्तिकं पान्था ऋटिति चलन्ति तान्ततनवो धर्म-
प्रपापालिकाम् ।

[Page 30] मयूरो निद्राति कोटरे कलरवा गोपानसीपु स्थिताः
कीरः पञ्जरमेति भवन्ति बलवत्तृष्णाकुलाः शारिकाः ॥१५॥ हास्तिकं हस्ति-
समूहः । (पालिकाः प्रदेशाः) पवामञ्जमं इति पाठे प्रपामध्यममित्यर्थः ।)
अपि च । वक्त्रेण इति । वक्षसा प्रेरयन्त्यो घटं निजस्तनाहितम् । खेलन्ति
सरोनीरेषु सारङ्गशिशुलोचनाः ॥ १६ ॥ परिहरिश्च इति । परिहृत्य जवेन
कञ्चुकानि निजसिचयाञ्चलवायुना कुर्वन्तः । स्तनजलशमं निभालयन्तं
तरलयन्ति जनं वधूविशेषाः ॥१७॥ स्तनजलशमं स्तनसंजातस्वेदजलाप-
नोदम् । अत्रोत्तरार्धे सिद्धयजलसमं यद्विसेसा तदपडञ्चति जणं गिहाल-
ञ्चतं इति पाठे स्तनजलशमं यधूविशेषाः तरलयन्ति जनं निभालयन्त-
मित्यर्थः । अपि च । हिरी इति । हीचलितकन्धरं धुरिस्थितानां बालानां
ये हिमाम्बुरसघृष्टं सहिमवालुकं चन्दनम् । गले सरभसं स्तनोपरि
खलद्वस्तं चिरं विलिप्तमुरोमण्डले सदा कुर्वन्ति धन्याः खलु ते ॥१८॥
हिमवालुका कर्पूरम् ॥ वयस्य वृश्चिकवेदनाद्दुःसहं विरहदहनसंदीपनाज्यं
खलु वन्दिजनवर्णनम् । तस्मान्नास्त्यत्र विषये देवीप्रसादमन्तरेण प्रतिकारः
॥ एवं ॥ कोऽत्र दौवारिकः ॥ एतु एतु भट्टारकः ॥

इति पदवाच्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचितायाम् आनन्द-
सुन्दरीनामसट्टकव्याख्यायां द्वितीयं यवनिकान्तरम् ।

[३]

[Page 31] ही हीमाण्हे इत्याश्चर्यद्योतको निपातः । किमिति
परिहसामि वियसखं, भक्त्येवं तावत् । भो वयस्य किं नु खलु लब्धवैदूर्य-
खनिर्द्रिद्रि इव मुपितमणिपेटिकशोर इव भक्षितमोदको बाल इव श्राद्धभुक्तो
प्रादण इव प्रातसंभोगा बालरण्डेव हसन् तुप्यसि ॥ वयस्य प्रसादिता
खलु देवी ॥ ननु प्रकारः कथ्यताम् ॥ गए इति । गते शप्योपान्तं मयि
लघु विदूरं गतयती गते तत्रायाता सपदि पुनः पर्यदृशयन्तम् । स्थिते तस्मिन्
यातुं यत बहिः प्रवृत्ता सरभसं कवाटव्यासक्ते कठिनक्षितिभागे स्थितवती
॥११॥ साधु स्वया प्रसादिता ॥ मूर्त्तं गणु ॥ तवस्तवः ॥ पुरो इति ।
पुनर्मयि पुरोगते विमुखमद्यसैव स्थिता मया गत्वा संमुप्यं रष्ट्रे यस्त्राञ्चने ।

घृतं सरमसेन तत्करतनेन तथा ततः कथमपि घृतो मया सह भिदैव तस्याः करः ॥२॥ किं तदा जातम् ॥

[Page 32] भग्निद् इति । भग्नितालसारणविलोचनप्रभाकिर-
णाल्यायतगुणवद्वाङ्मनः । अहमत्युदासमनसगिन्यामस्वरा रमण्याः
कोपकवलीकृतः क्षणम् ॥ ३ ॥ श्रीगण्डस्तु रमणीअमोवकवलीकृतो
इत्यत्र रमणीयेन कोपेन कवलीकृत इति व्याचक्ष्यती ॥ ततस्ततः ॥ तुज्म्
इति । तव प्रियास्मि न प्रियोऽसित्वं न मम यस्यां मनस्तव सन्तु तस्या गृहं
प्रविश । इत्थं भणितं देव्या ॥ त्वया किं न भणितं तस्या गृहं पेटिकेति ॥
नहि नहि ॥ तर्हि किं त्वया कृतम् ॥ वक्तेहि इति । वक्त्रैः सूक्तिरचने । किमस्ति
कार्यम् एयोऽस्मि किंकरजन इति पदं गृहीतम् ॥४॥ अहह नूपुरचिह्नेन
प्रियापादेन संताडित एषः । भो वयस्य कृतार्थोऽसि ॥ कथं न कृतार्थः ॥
अयोऽस्ति इति । अवदन्ती घृतक्रोधा रशो म्भटिति घृताङ्गकाम् । प्रसादयन्ति
घन्याः सन्तु बन्दनैर्नितभ्यिनीम् ॥५॥ ततस्तथा किं कृतम् ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठेति
उक्तिपूर्वमुत्पापितः ॥ अयमेव किं प्रसादः ॥ गणु पुनरपि ॥

[Page 33] किमेतद्रामायणभारतम् ॥ वयस्य तदा सन्तु ।
कृणुता इति । कुर्वन्तः पूर्वं मां कुपलयन्तीमध्यमगतं निरन्तो धारालम-
नन्तरं मयि वज्रजरसम् । प्रददतो मोहं मे मनोहरतमसां क्षणमधो दृग-
न्ता देव्या निजशयनमञ्जो निपतिताः ॥६॥ ततस्ततः ॥ तत्क्षणमेव शय-
नीयं निजाङ्गैर्मण्डितवती ॥ अहमपि । लामज्जथ इति । लामज्ज-
व्यजनपिच्छसमीरणैः देवी स्थितः क्षणमधो भुवि धीजयन् ॥ तुं तत-
स्ततः ॥ सा उच्यते स्तनभारवशात्कथमपि मनोहरेण मां कृतवती शयने
करेण ॥७॥ अपि ततः संवृत्तं कुपुटयन् ॥ अलं मूर्त्यं परिहासेन ॥
भो एषा जरतीवृत्तश्लाघा तिष्ठतु सा पुनः सुकुमाराङ्गदूषितहरिद्रावर्णा
शिलागोलस्तनी किं मुक्ता ॥ मुक्तेव ॥ द्विण्डता नाम क्षणम् आलान-
शुद्धलाभप्रेय बालकरेणुः पेटिकामुक्ता । आणालमित्यत्र पणोरु इत्यत्र
च 'आलाने लनोः' 'करेणया रणोः' इति लनोः रणोश्च स्थितिपरिवृत्तिः ॥
तत्कथम् ॥ आर्यपुत्र अद्यैव तव मनोऽनुरूपं करिष्यामीति देव्या भणितम् ॥
भो वयस्य उपरि सुरतमिति तस्या भावः ॥

[Page 34] मूर्त्यं अलं भावज्जगत्यानेन ॥ जयतु भर्ता, एषा देवी
विनाहं कर्तुं आगच्छति ॥ वयस्य यस्मिन्नेऽसि नन्वेया आत्मन एव पुन-

पुत्रं लभस्व । वयस्य इदानीं खलु रुक्मिणीरमण इव भाससे ॥ तथास्तु ॥
 आर्यपुत्र गम्यते मया युवयोः शय्यागृहं अलं कर्तुम् । आनन्दसुन्दरी
 पुनर्मुहूर्तमात्रं मानुमती चतुरिकाविनोदिता आर्यमन्दारकेण सहात्रैव
 तिष्ठतु ॥ मयापि तत्र गन्तव्यम् ॥ किं केलिगृहालङ्कारसमयेऽपि दक्षिणा
 दीयते ॥ अलं परिहासैः । फलताम्बूलदाननिमित्तं तत्र मया स्यातव्यम् ॥

[Page 37] तस्माद् गच्छ गच्छ प्रथमं मम, द्वितीयं तव । प्रथमं
 फलं द्वितीयं ताम्बूलम् ॥ तथा ॥ आण्णस्स इति । आननस्य सविधे
 विराजति भ्रूलताः करमितस्तन्या अस्याः । संनिधानजनितं मुधांशोर्दान-
 नवारिपतेर्धनुरिव ॥ विराअदि इत्यत्र ऋलक्कइ इति पाठे प्रकाशत
 इत्येवार्थः । भूमआ इति भ्रूवाचका निपातः । दानवारिपतिरिन्द्रः ॥
 अहमपि वर्णयिष्यामि ॥ विलसइ इति । विलसति लोचनयुगलं यमुना-
 जलकान्तिचूपणे सज्जम् । मुखपङ्कटहारुढं मन्मथवेलिमिलिन्दमिधुनं
 च ॥ ११ ॥ प्राकृतसंस्कृतसाधारणवृत्त एष श्लोकः ॥ मानुमति त्वं किं
 तूष्णीं तिष्ठसि ॥ शाला इति । नालामनोज्ञत्वसारहारिणी नासा परम-
 स्यास्तरुण्या दृश्यते । अत्यन्तस्वच्छान्तरतुण्डदर्पणी विम्बप्रहस्यापित-
 यष्टिकेव ॥ १२ ॥ साधु मानुमति साधु । मनोहरं ते कवित्वम् ॥
 अण्णोण्णं इति । अन्योन्यं मिलितयोर्हाटकमयस्यूलयोगोल्लयोर्या लक्ष्मी-
 स्तां इतुं षट्सकुतुकी शोभेते वालास्तनौ । नाभीरन्ध्रसलिलसुत्रनलिकोन्मी-
 लद्रोमावलीनीलोश्वाम्बुफरीगतैककतनूजम्बीरमल्लाविव ॥ १३ ॥ एक-
 कतनूजम्बीरे परस्परलग्नजम्बीरे इत्यर्थः ॥ अहो अपूर्वत्वमुत्प्रेक्षायाः ॥
 सत्यं महाराजवचनम् । अपूर्वत्वमेवास्य श्लोकरस्य । अकारः पूर्वो यस्य सोऽपू-
 र्यस्तमस्य श्लोकरस्य वर्तत इति चमत्कारः ॥

[Page 38] साधु साधु सर्वथा चतुरिका चतुरिकैव निपुणैवेति
 यावत् ॥ ऊरुणो इति । ऊरु भातः कान्तायाः कन्दर्पघटकारिणा । श्रोणि-
 चक्रयोर्मूलयोर्दण्डौ संदानिताविव ॥ १४ ॥ घटकारी कुलालः । ऊरुणो
 इत्यादिषु 'द्विघघने बहुवचनम्' इति बहुवचनत्वम् ॥ अथ केनापि न मध्यं
 घणितम् ॥ मूर्यं न सत्वस्या मध्यं वर्तते येन घणितं भवेत् ॥ हन्त न
 सत्वस्या मध्यं वर्तत इति निषेध एव मूर्यं वर्णनम् ॥ इला चतुरिके सत्य-
 मेव ॥ इला चतुरिके सत्यमेव ॥ तथोऽस्तवैव भवतु ॥ तथोऽस्तवैव भवतु ॥
 इला मानुमति पतस्य नेत्रगलजिह्वम् एवमेव भवेत् । त्वं साधुतूष्णीका

विवाहनिमित्तम् आगच्छतीति शङ्के ॥ भ्रमरक भवतु गच्छ त्वं द्वारदेशे ॥
 तथा ॥ हला सख्यौ अपि नाम युवयोः संमतं यदेतःकौतूहलं कर्तुं प्रवर्ते ॥
 ननु स्वप्नेऽपि नाकार्यं देव्या क्रियते ॥ भर्तृदारिके सर्वथा एतत्करणीयम् ।
 येन सतानजननमूलम् ॥ अम्हो अनुकूल इव मम विधिः ॥ अम्हो इत्या-
 नन्दे ॥ भट्टिनि एव कृते अहमपि महाराजपादयोरनपराधा भविष्यामि ॥
 हस्त्रे हेमवति तूर्णतरम् आदिश मार्गम् ॥ इत एतु भट्टिनी स्वामिनीति यावत् ॥
 देवि एष महाराज, चातक इव कादम्बिनी चकोर इव चन्द्रलेखां चक्रवाक
 इव द्वादशात्मप्रभा तयागतिं प्रतिपालयति ॥ हला भानुमति अस्या इति
 भण ॥ अन्वो कथमद्यापि ईर्ष्यांक्तिप्रणाली । प्रणाली परम्परेत्यर्थः ॥

[Page 35] हला भर्तृदारिके मैवं भण । त्वमेव प्रेमभाण्डं महा-
 राजस्य ॥ साधु सत्यं भणितमनया ॥ जयत्वार्थपुत्रः ॥ देव्याः प्रसादेन ॥
 स्वस्ति भवत्यै ॥ आर्यं पिङ्गलकायेति भण ॥ क्रियन्तावदस्याः कौटिल्यम् ।
 जत्थ जत्थ इति । यत्र यत्र नयने मन्थरं श्यामलायाः प्रसरतस्तत्क्षणम् ।
 तत्र तत्र मम मनोहरमङ्गके पुण्डरीकयुगलं स्थितमिव ॥८॥ श्यामलायाः
 यौवनगन्धस्थायाः अभिनवतारुण्याया इत्यर्थः । सारसाण जुअलं इति
 पाठे सारसयोर्युगलमित्यर्थः ॥ अपि च । दिङ्गीण इति । दृष्ट्योः प्रेयणेपु
 कर्षतीव मम बुद्धिचित्तयुगम् । तयो, प्रत्याहृतिपु मुञ्चतीव तत्पुनारमणी ॥९॥
 आर्यपुत्र यस्यै युष्माभिर्नोमान्तरेण सह वेपविशेषो दत्तस्ता ददामी-
 दानीम् ॥ एवमपि नाम भवेत् । एष जनो देव्याः परवशः ॥ आर्यपुत्र
 जानामि तत्सर्वम् ॥ कथमद्यापि वक्त्रोक्तिरीतिः ॥ वयस्य सत्यं खल्विदा-
 नीम् ॥ भो वयस्य मम न प्रत्ययो मृषावादिनः खलु निमन्त्रणं भोज-
 नानन्तरं सत्यं ज्ञातव्यम् । अङ्गुविशेष-

[Page 36] दर्शनानन्तरं पुत्र इति सतोषः कर्तव्यः ॥ अद्यापि
 कस्मान्नागत, पुरोहितमाकारयितु नोदितो मन्दारक ॥ इत इत उपाध्यायः ।
 देवि त्वरस्व त्वरस्व वेलातिक्रमति ॥ हस्त्रे हेमवति आर्यपुत्रं स्नातं धारित
 दुकूलं भूषितं च कुरुष्व ॥ महाराज पाणिना पाणिमस्याः पीडय ॥ कथ-
 मार्यमाण्डव्येन ऋटिति सञ्जीकृतो बह्नि ॥ भवति महाब्राह्मणः अहमेव
 एको बह्निः ॥ न तत्र संदेहः ॥ महाराज प्रबलत्पुथुलाङ्गारभरभरिते
 विधूमे हव्यवाहे लाजाहुतिविधिमाचर । एकसमय एव गृह्णीयास्ते च
 हृदययोर्हृदयाञ्जनं निहितं कुरु । महाराजासिन् कलत्रे आत्मानुगुणं

पुत्रं तामस्व । वयस्य इदानीं एतु रुक्मिणीरमण इव भाससे ॥ तथास्तु ॥
 आर्यपुत्रं गम्यते मया युवयोः शय्यागृहं अलंर्तुम् । आनन्दसुन्दरी
 पुनर्मुहूर्तमात्रं भानुमतीचतुरिकाविनोदिताआर्यमन्दारकेण सहात्रैव
 विष्टतु ॥ मयापि तत्र गन्तव्यम् ॥ किं केलिगृहालङ्कारसमयेऽपि दक्षिणा
 दीयते ॥ अलं परिहासैः । फलताम्बूलदाननिमित्तं तत्र मया स्यातव्यम् ॥

[Page 37] तस्माद् गच्छ गच्छ प्रथमं मम, द्वितीयं तव । प्रथमं
 फलं द्वितीयं ताम्बूलम् ॥ तथा ॥ आण्णस्स इति । आननस्य सविधे
 विराजति झूलताः करमितस्तन्या अस्याः । सनिधानजनितं सुधाशोर्दा-
 नवारिपतेर्धनुरिव ॥ विराअदि इत्यत्र क्लृप्तकड इति पाठे प्रकाशत
 इत्येवार्थः । भूमआ इति भ्रूवाचका निपातः । दामवारिपतिरिन्द्रः ॥
 अहमपि वर्णयिष्यामि ॥ विलसइ इति । विलसति लोचनयुगलं यमुना-
 जलकान्तिचूपणे सज्जम् । मुखपङ्कट्कारुडं मन्मथकेलिसिलिन्दमिथुन
 व ॥ ११ ॥ प्राकृतसंस्कृतसाधारणवृत्त एष श्लोकः ॥ भानुमति त्वं किं
 तूष्णीं विष्टसि ॥ शाला इति । नालामनोज्ञत्वसारहारिणी नासा परम-
 स्यास्वरुण्या दृश्यते । अत्यन्तस्त्रच्छान्तरतुण्डदर्पणी विम्बग्रहस्थापित-
 यष्टिकेव ॥ १२ ॥ साधु भानुमति साधु । मनोहरं ते कवित्वम् ॥
 अण्णोण्णं इति । अन्योन्यं मिलितयोर्होटकमयधूलयोगैलियोर्या लक्ष्मी-
 स्तां इतुं क्लृप्तपुत्रुकी शोभेते बालास्तनौ । नाभीरन्ध्रसलिलसुत्रनलिकोन्मी-
 लद्रोमावलीनीलोच्चाभ्नुकरीगतैककतनूजम्बीरमल्लाविव ॥ १३ ॥ एक-
 कतनूजम्बीरे परस्परलग्नजम्बीरे इत्यर्थः ॥ अहो अपूर्वत्वमुत्प्रेक्षायाः ॥
 सत्यं महाराजवचनम् । अपूर्वत्वमेवास्य श्लोकस्य । अन्तरः पूर्वो यस्य सोऽपू-
 र्वस्तमस्य श्लोकस्य वर्तते इति चमत्कारः ॥

[Page 38] साधु साधु सर्वथा चतुरिका चतुरिकैः निपुणैवेति
 यावत् ॥ ऊरुणो इति । ऊरु भातः कान्तायाः कन्दर्पघटकारिणा । श्रोणि-
 चक्रयोर्मूलयोर्दण्डौ संदानिताविव ॥ १४ ॥ घटकारी कुलालः । ऊरुणो
 इत्यादिपु 'द्विवचने बहुवचनम्' इति बहुवचनत्वम् ॥ अथ केनापि न मध्यं
 वर्णितम् ॥ मूर्ध् न रत्नस्या मध्यं वर्तते येन वर्णितं भवेत् ॥ हन्त न
 रत्नस्या मध्यं वर्तते इति निषेध एव मुख्यं वर्णनम् ॥ इला चतुर्गिके सत्य-
 मेव ॥ इला चतुरिके सत्यमेव ॥ तवीष्टस्तथैव भवतु ॥ तवीष्टस्तथैव भवतु ॥
 इला भानुमति एतस्य नेत्रगलजिह्वम् एवमेव भवेत् । त्वं तावत्तूष्णीका

तिष्ठ । नेत्रगलजिह्वमित्यत्र प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः ॥ हला-एष खलु
शृङ्गारवनवृक्षशाखासु मोचनीयो येन तत्र मृगो भवेत् । शाखासृग इति
चमत्कारोक्तिः ॥ भानुमति त्वमपि मम सहधर्मचारिणी तत्रैव
मोचनीया ॥ किं अलर्क इव किमपि किमपि बुक्सि । तव किं भगिनी
नास्ति, सैव भवत् ॥ ननु त्वमेव मे भगिनी भव ॥ आर्य मा तथा
भण भगवती महालक्ष्मीरेषा ॥ चतुरिके सत्यमेव एषा भगवती ॥

[Page 39] मूर्खं कियच्चिरं तावत्परिहासः ॥ मङ्गलाग्निसमीप-
निवासेन मम बलवदायासः तस्मादुपवनं गच्छामः । भानुमति तालघृन्तं
गृहाण येन श्रमपरिहारो भवेत् ॥ तुए इति । त्वया सनाथोऽस्मि कथ-
मपीदानीमित्थं सति प्रेयसि प्राणनाडि । दासेति सूक्ति मम युक्तरूपां
मुक्त्वा नाथेति समीरितं किम् ॥१५॥ आर्यपुत्र जानामि ते प्रीतिम् ॥ बन्ध्वे
विम्बाधरे गच्छामः । बन्ध्वे आमन्त्रणे ॥ ननु शृङ्गारवनं प्राप्ताः स्मः ।
प्रेयसि । ददंतो इति । ददत्सौरभ्यं विविधकुसुमानां सुखकरं कुर्वन्
विस्त्रयं चिकुरसिचयानां तरलनम् । किरञ्छीतानि सलिलकण्जालानि
सुभगो जगत्प्राणो वित इव सततमालिङ्गति त्वाम् ॥१६॥ महाराज अह-
मिवेति भण ॥ हला चतुरिके मा परिहस ॥ अथैव रजन्यां सत्यं भवि-
ष्यति ॥ पश्य सुन्दरि एतद्धनपवनान्दोलितश्लक्ष्णज्योत्स्नाजलनिभगालित-
सूकरीदधिनिविडपिष्टपिण्डपाण्डुरप्रफुल्लमल्लिकापुष्पस्तबकस्थूलस्तनपङ्कवा-
धरसौकुमार्यनिधिललितवल्लीललनाजनप्रतानवाहा—

[Page 40] सुखावेष्टितलटहवितपिचटुवितपटलकरम्बितरत्न-
कुट्टिमपर्यन्तगहीकं पकजम्बीरजम्बूफलोत्करपतनतरङ्गिततुङ्गतरतरङ्गसंध-
रिङ्गणकम्पमानपङ्करोत्पललीजालोललोलम्बनिकुरुम्बरल्लिभङ्गारमुखरिता-
न्तरालं अभग्नपरस्परस्नेहवेतसगृहद्वारस्फारजबोद्धीयमानजग्धकुशा-
र्धमुखविद्गधरिनगधमुग्धमसृणमनोहरणहरिणीशिशुगणपीयमानस्फटिक
वैदूर्यविमलपानीयं मानसानन्दनाभिधेयं तटाकम् ॥ गालितं
शोधितम् अतिनैविड्यद्योतनार्थं सूकरीदधीत्युक्तम् । लटहा सुन्दराः ।
रल्लिभङ्गारः मधुरदोर्धभङ्गारः । रल्लि इति देशीयं पदम् ॥ अत्र ददात् दृष्टि
देवी । एष कर्पूरप्रभवः सप्तपर्णः । एषा पुनः शोणकदली । एष पुनः
शोणमर्कटकूटवेपमानशापरः रज्जूरशाखी । अयं ताम्बूलीचुम्बितः केरल-
द्रमुकः । स पुनः सिन्दूरवर्णकीरलाञ्छनो जातिफलमहीरुहः । एष पला-
लताल्लिङ्गितो लवङ्गतकः । अयं तु पिप्पलिकाप्रियसखो रोहणः । अयं

चन्द्रिकागौरपृथुमल्लिकासंपन्नश्चाभ्येयः । रोहणश्चन्दनः । चन्द्रिमा इत्यत्र
 'चन्द्रिकायां सः' इति सादेशः ॥ भट्टिनि एष सिंहलद्वीपारण्यस्थित आन्न-
 वृक्षः ॥ को विशेषः ॥ भर्तृशरिके एरुस्मिन् विटपे मधुरं फलम् अन्यस्मिन्
 तुवरं परस्मिन्नाम्लम् अपरस्मिन् कदुकम् इतरस्मिन् लवणम् अपरत्र
 तिक्तम् एष एव विशेषः ॥ आश्चर्यमाश्चर्यम् ॥ अत्र किं द्वा स्फुटिवा ॥
 एष पनसः । अस्य मूलमूलले फलं पकं जातं तस्माद्भूमिः स्फुटिवा ॥ अत्र
 किं चन्द्रकान्तपुत्तलिका पाञ्चालिकेति यावन् ॥ प्रिये चन्दनजलसूत्रप्रतिमा ॥
 भो वयस्य तिलपुरुषोऽत्र तिप्रति ॥ आर्यं कञ्जलजलसूत्रप्रतिमा खलु ॥

[Page 41] आर्यपुत्र कथमत्र लतागृहसमीपे उड्डीयमानजम्ब-
 प्रवाहे पनससमुत्पत्तिः ॥ गुग्गे ननु कुतूहलाय निक्षिप्रमेतन् ॥ इदं किं
 पतति ॥ न पतति ॥ एतस्मिन् जलसूत्रे उदुम्बरप्रमाणं जम्बीरकं वर्तते ।
 उदुम्बरमित्यत्र 'उदुम्बरे दोर्लोपः' इति टुकारस्य लोपः ॥ प्रिये अत्र पश्य
 कण्ठलग्नताम्रमल्लिकापुष्पमाल' कात्यायनीभुजालिङ्गितो भसितसमु-
 द्धूलनात्यन्तपाण्डुराङ्गो महेश्वरस्तुङ्गकलस्य नारिङ्गस्य मूलतले शोभते ॥
 पंडुरंगो इति महेश्वरवाचको निपातः ॥ भोश्चतुरिके दापय मम नारिङ्ग-
 फलानि ॥ आर्यं किं दृष्टमात्रयाचकोऽसित्वम् । भो ऋक्षः ऋक्षः । अम्हो क
 स क सः ॥ अत्र अत्र ॥ मूर्धं जलसूत्रकदम्बरुक्षः ॥ अहह ऋक्ष इति प्रमादेन
 मया भणितं तस्मादेवं तावत् ॥ ममापि तथैव भावः ॥ कोऽन्यस्त्रतो भावहः ॥
 एतेन नारिकेलपर्णविरचितेन मर्षेण एनां भाययिष्यामि । भोश्चतुरिके सर्पः
 सर्पः ॥ क क ॥ तत्र पृष्ठमध्ये ॥ अम्हो सत्यमेव सर्पः ॥ ननु ब्रह्मवन्धुना
 वञ्चित्वासि पर्णसर्पः रत्नवेषः ॥ नन्वस्यैवेदं चेषितम् ॥ आर्यपुत्र कथं
 तालोपरि तालः ॥

[Page 42] नन्वत्र मधूकात्परं पश्य एकस्मिन्नारिकेलमहीरुहस्तम्भे
 सत्र नारिकेला जाताः ॥ महुआदु इत्यत्र 'उडूतो मधूके' इत्युकारः ॥
 अम्हो विटपा इव दृश्यन्ते । आश्चर्यमाश्चर्यम् ॥ अत्र सारिणीसमीपे पाण्डुर-
 जम्बुवृक्षः ॥ सुखाय समुपस्थितः सायाहस्रमयो महाराजस्य । साप्रतं
 खलु ॥ एसो इति । एष चन्द्रमयेन वासरमणि' किञ्चित्प्रमाचुम्बितो
 दीनेः करगृन्दैर्देवाद्दस्तंगिरिं गच्छति । ग्रामं कमपि नवाधिनारिजनित-
 त्रासाधिकृत्याकुलो बन्धुभिश्चकिर्नैर्भट्टिति सहितः पूर्वाधिकारी यथा
 ॥१७॥ गच्छद् इत्यत्र पोषद् इति पाठे प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ अपि च । चंचू इति ।
 चञ्चूलसत्कलमाग्निमह्वरीकं नीढं मजन्ति नभसंगममण्डलानि । जाया-

वियोगविधुरा विसिनीदत्ते कोशन्ति चक्रकवजा हर्षेण हीनाः ॥ १८ ॥
 भिसिणी इत्यत्र 'विसिन्यां भः' इति भकारः । श्रीकण्ठस्तु चक्रकवजा
 इत्यत्र चक्रवाकवजा इत्यर्थमुक्त्वा 'थावदादिपु वस्य' इति वकारस्य लोप
 इति व्याचकार । अपि च । गृह्ण इति । गते दिनेशे नलिनी स्ताना को वा
 जनस्तुष्यति मित्रहीनः । पङ्केरुहं त्यजति भृङ्गवर्गो गच्छद्भाग्यं भुवि को
 गणयति ॥१९॥

[Page 43] जैत्रं इति । जैत्रं पञ्चशरस्य रूप्यप्रतिमायन्त्रमिव
 कालाक्षरं मध्ये दत्तमरीचिको नभोजधूपूरकन्दुक इव । वायुच्छिन्नदिव-
 च्युर्ताम्बरगतो लोलम्बिकाचुम्बितो मन्दारस्तम्बक इव सुन्दरमृगध्वन्द्रः सुपुं
 दृश्यते ॥२०॥ दिवं स्वर्गः दिवशब्दोऽपि वर्तते । तथा चोक्तं बुद्धचरिते ।
 'न राजते तेन विना महापुरं मरुत्वता वृत्रवधे यथा दिवम् ।' इति । अपि
 च । संभ्रा इति । संभ्यानाद्यप्रवृत्तचित्तिघरतनुजाकान्तकान्तप्रवेक-
 क्षोभव्यालोलगङ्गातटतरुपतितस्थायिपुष्पालिशङ्काम् । ददती ताराणां
 पङ्क्तिर्भजति सरभसं शर्वरी सार्वभौमं न प्रायो भीरुलोकः परिहृत्य क्षणं
 वर्तते प्राणनाथम् ॥२१॥ प्रवेको नामाभिनयविशेषः । तथा चोक्तं
 ताण्डवोल्लासदर्पणे 'चक्राकारभ्रमिर्या सा प्रवेको विदुषां मत्तः' इति । अपि
 च । गहादो इति । स्नातः क्षौमविभूषणं घुसृणकं चूर्णाङ्गरागाञ्जनं पत्राली-
 सुमं चन्दनानि धृत्वा प्रीतो नवोढाञ्जनः । सैरन्ध्रीकथिताय नो घनमहा-
 मञ्जीरमञ्जुध्वनिर्मन्दं मनोलसनातालंकृतपतिप्रासादमारोहति ॥२२॥
 अयनं मार्गः । अपि च । दुर्देव्य इति । दुर्देवदुर्विलसितेन प्रियः कापि
 दूरे प्रिया च निवसति तथापीदानीम् । शैलान्नदीपुरवनानि पथि प्रजति
 सल्लङ्घ्याशु हृदये परस्परं तयोः ॥२३॥ परस्परं प्रजत इत्यर्थः । वयस्य शय्या-
 गृहं सज्जं कृत्वा देवो त्वा प्रतिपालयतीति मन्ये ॥ तस्माद्रच्छ्यामः ॥

इति पदवाक्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचितायाम् आनन्द-
 सुन्दरीनामसदृकव्याख्यायां तृतीयं यवनिकान्तरम् ।

[४]

[Page 44] भो वयस्य अप्राकृतमिव नाटकम् अगर्भनाटकमिव-
 सट्टकम् असट्टककर इव सत्कविः अल्पकवनारम्भशूर इव दुष्कविः
 अकच्छशुद्धिरिव दीक्षितः अन्यनरसंगिनीव स्थविरभार्या अतिमूर्खविभु-
 गत इव पण्डितः अनिशवाणीविक्रयीव उदरदत्तदृष्टिः अत्यन्तमूढ इव

परिहृतकुमारः अमुण्डशीर्षेण बालरण्डा अराज्यकार्यपरस्त्वं अपहासभाजनं भवसि । भो वयस्य प्रिया गर्भिणीति गर्वितः किं न भाषसे ॥ वयस्य रात्रिभृत्तेन परवशोऽस्मि ॥ भोः किं तत्रात्रिभृत्तं त्वरितं भण ॥ ह्यो रात्र्यामेकाकिनी तत्रभवती अप्येप प्रणयनिर्मरो नित्यमेवं भवेत् । अपि गुणशीलः पुत्रो भवेत् । अपि न भवेदावयोर्विघटनम् । अपि मम भवेत् सुखप्रसूतिरिति प्रथमगर्भवत्या शोचती दौहदनिद्रया घूर्णमाना शय्यातले स्थिता । आशासनवाचका अपिशब्दाः ॥ शोचनमपि शोभनं भाति । त्वया किमिति समाश्वासितम् ॥ मेवं शुच इति यद्यपि शुचशोक इति घातोर्भावादिकस्य नेदं रूपं तथापि शुचिर् पूतीभाव इति दैवादिकस्य ईरित्वादभिरूपं सिध्यति । घातूनामनेकार्थत्वाच्च प्रकृतार्योपपत्तिः ॥ किं पूर्णगर्भा तत्र भवती ॥ मया न ज्ञायते ॥ गर्भं कर्तुं कथं त्वया ज्ञातम् ॥ किं मया कृतो गर्भः ॥ किं चम्पकवल्ल्या कृत ॥ मूर्खं किं स्त्रिया स्त्री गर्भिणी भवति ॥ त्वं भणसि न मया कृतो गर्भ इति तस्मात्केन कृतः ॥ दैवेन ॥ वयस्य बालरण्डाविषये किं दैवं मृतं सा कस्मान् गर्भिणी न भवति ॥ भर्तापि निमित्तं खलु ॥ किमङ्गविशेषो भर्तेति भण्यते ॥ मूर्खं अलम् असत्प्रलापेन ॥ वयस्य इदानीं धर्तमानावस्थां कथय. तेनेत्राहं. गर्भः पूर्णो वा नवेति निर्णयामि ॥ शाही इति । नाभी गाघतरा भुजा कृशकृशा स्थूलोत्तलमुदरं नष्टेव त्रिवली गलो विसमृदुः श्रोणीयुगं लुल्लकम् । गण्डयोः स्फुटचाक्रचिक्यलहरी लग्नी मिय ऊरु मध्यं दृश्यते मांसलं स्तनयुगं तस्याश्चूचुकं मेचकम् ॥२॥ उत्तलं उत्तानम् । मांसला घणथणा इति पाठे मांसलो घनस्तनावित्यर्थः । मेचकं श्यामम् ॥ तस्मात्पूर्णो गर्भः ॥ वयस्य न जानामि पुत्रो वा पुत्री वा भविष्यति । होदिह इत्यत्र 'घातोर्भविष्यति हिः' इति हिप्रत्ययः ॥ अहं कथयामि । वयस्य उभयोर्मध्ये एकम् ॥ परिच्छेदकरणे कस्य पाण्डित्यं त्वत्तः । परिच्छेदोऽर्थनिश्चयः ॥

[Page 46] भो इदानीं तत्त्वतो भणामि विभूतिं प्रसूते वा मृदं वा तत्रभवती । घसेइ इत्यत्र 'प्रसेर्घसः' इति घसादेशः ॥ विभूतिम् ॥ तस्मात्पुत्रो नात्र सदेहः ॥ किणो कथं त्वयाः ज्ञायते ॥ प्रतिवर्षं मम प्राक्षणी गर्भसमये मृत्तिकां स्नादित्वा पुत्रिकां प्रसूता । एकस्मिन्नेव वर्षे विभूतिं भवयित्वा एकं पोरकं प्रसूता ॥ वयस्य नवोढार्या प्रसूतार्या च स्त्रियां वा पुनः पुरुषाय रोचते यत्सत्यं कथय ॥ प्रकृतं सर्वेषु प्रभः ॥ वयस्य शृणु । अंगाहं इति । अङ्गानि धिरलानि हन्त चलवद्भवतः स्तनी लम्बिनी । ऊरु

शिथिलौ कृशा कटितटी ओष्ठोऽपि शुण्ठीकटुः । पृष्ठोदरमुखरलो भवति
 यद्ग्लौ सगतीं ततः नबोढा यथा रोचते नखलु तथा लोके प्रसूता वधूः ॥२॥
 ह्रींतीत्यत्र भवन्तीति चार्थः । पृष्ठोदरमुखरलो भवति उल्लखलसदृशं
 भवतीत्यर्थः । अत्र विरलाइं ह्रींति इति पाठे विरलानि भवन्तीत्यर्थः ।
 बलिभ्रं ह्रींति इत्यत्र षलवद्भवत इत्येवार्थो बोध्यः ॥ एवमेव ॥ जयतु देवः ।
 एष जितशत्रुरमात्यः संप्राप्तः ॥ भ्रमरक भटिति प्रवेश्यताम् ॥ तथा ॥ जयतु
 महाराजः ॥ डिण्डीरक कथ्यता सुदुर्जरिपुजयवृत्तम् ॥ महाराज पारि-
 जातकविना तत्सर्वं वृत्तं नाटकतया ग्रथितं वर्तते । तत्प्रेक्षितुं प्रसादः कर्तव्यः ॥
 अपि नाम सर्वं सज्जीकृतम् ॥ सज्जमेव सर्वम् ॥ तस्मात्स्वर्यतां ममापि तत्प्रि-
 यमेव ॥ नन्दरथ किं विलम्ब्यते ॥ अथेदानीं गर्भनाटकमुपक्रम्यते ।

[Page 47] सुहृद् इति । सुभद्रहारीतवलाङ्गदैनौकाधिरूढः सबलः
 सुयुक्तिः । डिण्डीरकः सेवते सिन्धुदुर्गं विभण्डकं मारयितुमर्णवे ॥३॥
 तस्मान्मयापि योग्यसंविधानकरणाय गन्तव्यम् ॥ अम्हारिसो इति । अस्मा-
 द्दशस्तित्ति कोटिशो जनः सज्जः सदा कार्यविशेषसाधने । देवः पदार्थयति
 तथापि मां सुहृः यो जयत्येकं हि भरे सत्प्रभुः ॥४॥ भरे सर्वराज्यनिर्वाह-
 रूपे भार इत्यर्थः । अमात्यराज वर्तमानेष्वपि पर सहस्रेषु कस्तव सहशः ॥
 सत्य भणितं को नु खल्वेव साहसी ॥ वर्तन्ते नाम साहसिनस्तथापि सिन्धु-
 मध्ये युद्धचिकोर्षु । कोऽपि नास्ति । युद्धचिकीर्षुरित्यत्र आनन्दमकरन्दपि-
 पासुरित्यादिवत् द्वितीयेति योगात्समासः ॥ कथं समुद्रे नौकाधिरूढोऽमात्यो
 धैर्येण गतः ॥ अहो सर्वमेतत्प्रत्यक्षमिव । महाराजात एव वाचा न वथितम् ।
 यथा निशामने कौतूहल तथा न भवति निशामने । निशामननिशामने
 दर्शनाकर्णने ॥ कथमत्र पूर्वस्थित लुरुष्कपत्तनं न दृश्यते ॥ तत्खल्वेकदा
 सप्ताष्टतालप्रमाणाभ्यां पञ्चाशद्ग्रामपर्यन्तस्पृष्टभूमिभ्यां द्वाभ्यां तरङ्गाभ्यां
 समुद्रेण विनाशितम् ॥ किणो इत इत आगच्छति रत्नाकरः ॥ प्रतिवर्ष-
 मागच्छति । किंतु वर्षाकाले एकस्मिन्नेव कार्तिकमासे स्फारक्लृप्तघनोल्लोल-
 कल्लोलहल्लोलहल्लोलगर्जनं नवदशदिवसपर्यन्तं शुष्यति । हल्लोलहल्लोलमाहम्बर-
 विशेषः ॥ इन्व समुद्रयोश्चत्वेन शाकिनीपालय इव दृश्यन्ते भूगताः पत्तन-
 परम्पराः ॥ हारीतेदानीं पश्य पुच्छदण्डकलानिभारभ्रमणेन महावेगपवन-
 संमुखं याति नौका । पुच्छदण्डकला नाम नौकाप्रश्चाद्भागवती अन्निलाभि-
 मुखगमनहेतुर्दानिर्मितो भ्रमणशीलो यन्त्रविशेषः ॥

[Page 48] तरंग इति । तरङ्गतरला तरीः करोति लोलदोलारतिं

वृत्तरि शिरो मन्त्रवत्त्वं दानीं त्रुः । कथमपि परिहरते जलगतो-
 ऽनि वादो गच्छ दिशविमज्जे परं न खनु विज्ञोचनं शक्नोति ॥ ३ ॥
 ए इति । न लगति वरीः शैवालेषु न कर्कटका म्बरस्वरणविषे नो
 वा शैलाः सनादपरन्तराः । अतुगुरगादिर्वातः नैषा न वारिणि यन् वतः
 समरशापै रन्य द्विं वयो रिपोर्भवेन् ॥६॥ सत्यं भवेदेव ॥ जस्म इति ।
 यत्पावाकः सागरे सिन्धुदुर्गे य एकलं राक्षसानां लिङ्गः ।

[Page 49] अन्नाभिः स ननु इयं भारतीयः किं चिन्तया स्वस्ति
 युक्त्यै भवतु ॥३॥ मुक्तिश्चायः । एतेन पराक्रमापेक्षया युक्तेराधिक्यं
 लक्ष्यते । तथाचोक्तमाचार्यैः । 'हरायेन तु यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः'
 इति । इन्त समुद्रमध्यमं सान्द्रतं संप्राप्ता स्म ॥ अनात्यरात्र एतत्समुद्र-
 गतम् अद्भुत पर्य । एषा खनु नौका पुरो बद्धेन करपत्रसतानेन
 द्वीपजन्मनात्पगर्जत्सटात्रटिलांसर्भीपत्सिंहमन्धुराङ्गतुवरगन्धाप्रणभय-
 क्रन्दद्वावद्धस्तिषदस्त्रगदवेगविन्यासजर्जराणि शैवालकूटानि कतित्वा
 कर्तिन्त्रा यानि । करपत्रं कृकपम् । कतित्वा द्वित्वेत्पर्यः ॥ अत्र करठद्वज्ज
 जानुद्वजेषु पानीयेषु मौक्तिकशुक्रो हरयन्ते ॥ इन्वात्र जम्बालेषु लग्नापि
 कापि नौका समुद्रसन्निवर्धनेन स्वत एव परिनिर्गता । श्रीकरठस्तु लग्ना
 वि का रि शोभा इत्यत्र शिङ्गाश्वा इत्यत्र च लग्ना अपि का अपि नौकाः
 निर्गता इति बहुचरनतया व्यावृत्त । रामचन्द्रेण तु भ्रमन्मवानुसारनेष
 व्याकृतम् ॥ सुभद्रात्र पर्य एकस्मिन् भागे दशतालप्रभाणास्तरङ्गमाला
 हरयन्ते, अन्यस्मिन् ताः । तरङ्गमाला इत्यत्र 'जसो वा क्षियामुशोती'
 इत्युकारः ॥ हारीतात्र पर्य शैलनिपद्यमानतदीप्रवाहपतनवेगेन सर्वतोऽपि
 मधुराणि समुद्रपानीयानि गृह्णन्ते कर्णधारजनैः ॥ यत् अन्यद्भुतमेतन् ।
 यन् खनु कापि कापि भागे समुद्रः शार्ङ्गवनुर्गामुक्तवाणवेगं प्रवहति ॥
 अद्भुत समुद्रः उबोष इव लक्ष्यते । इन्त निसर्गेणैव भूवलयादपि समुद्र
 उन्नतः ॥ सत्यमेष यत् खनु पुरः पुरो गच्छत्वामस्माकं सोपानसंवति-
 न्यायेन समुद्र उमोषो वर्तते । संततिः परम्परा ॥ अत्र पर्यत पेपामपि
 द्रोण्यः आवर्तमानेषु आवर्तेषु चक्रधमं धमन्त्यः सहसा मज्जन्ति ॥ सुभद्र
 एष खनु मुक्तपाथेयरुचिरस्माक नाविद्यो जलगता बठिनककंठकनर-
 दलिताः अलग्नसमीरणतयात्री. प्रवालपत्नी. जलमानुपहरताद्गृहीत्वा
 सादति ॥ अत्र पर्य लक्ष्ययोजनविरारदुर्गपर्यंतगते परम्पराधिष्ठिते खण्डी-
 राग्ये श्यर्णनिदानवालुकायां नया जीधरानि स्वत संपरन्ति । अत्रैव
 रामरावणयुद्धात्पलायितः प्रहारक्षतसर्वाङ्गः कोऽपि राक्षसः अद्यापि

लीनस्तिप्रति । बालुकाः सिकताः ॥ अम्हो कथं विपुलं बाधकं संबृत्तं यत्
खलु एकदैव घनघटा सिन्धुसलिलेषु पानाय आकाशादवतीर्णा ॥ अहह
पानीयैः सह मेघोदरं प्रविष्टा कापि द्रोणीपरम्परा ॥ कथं पानवेगात् पट्टि-
योजनपर्यन्तं तालशतप्रमाणं नीरेष्ववटः पतितः । अहो इत्यत्र 'यावदादिपु
वस्य' इति चकारस्य लोपः । हन्त तस्मिन्नवटे सहसैव यान्त्यो नैकाः
उडुपतरण्यः पतिताः । रे रे भद्रमुखाः ऋटिति कबन्धेषु लोहस्थाणुक-
कंदकपातनैः द्रोणीयानं कुण्ठयत । कबन्धेषु जलेषु ॥ अहह अत्र मत्स्य-
पुच्छच्छटाधूननैः फडिति स्फुटिताः का अपि द्रोण्यः ॥ हन्त केयामपि
द्रोणीपरम्परेव पातितसकलान्तरीपवृक्षेण जलनिधिजलतरलत्वकारणेन
अकाण्डसमुपस्थितेन अपांसुलेन महता ऋन्मायायुना कुत्रापि भागे
नीयते कादम्बिनी ॥ ही ही उपशान्तो ऋन्मायायुः । तस्मादस्माकं
नौका प्रेरणीया । ही हीति हर्षद्योतको निपातः ॥

[Page 50] कथं दिशा न ज्ञायन्ते ॥ भवतु संमुखाचक्रं द्रक्ष्यामि ।
संमुखाचक्रं नाम दिक्परिज्ञानहेतुर्यन्त्रविशेषः ॥ भो उत्तरदिग्भागे आगतं
प्रबहणम् ॥ ननु तत्रैव सिन्धुदुर्गः ॥ बल दूरदृष्टिनलिकेन पश्य पश्य ।
दूरदृष्टिनलिको नाम दूरतरवर्तिवस्तुनिर्णयैकहेतुः पर्वपरिहीणो वेणुविशेष ॥
ननु पश्यामि । अमात्यराज किरातसेविते एकस्मिन् पर्वते त्रयः प्राकारा-
दृश्यन्ते ॥ तदेव तस्य दुर्गम् । तस्मात्ऋटिति द्रोणी प्रेरणीया ॥ एषा
शिथिलीकृता पवनपट्टिका । एष पुनर्नौकामुखदण्डः संभ्रम्योपरि किञ्चित्
कृष्टः । पवनपट्टिका नाम नौकातिशीघ्रगमनहेतुर्महत्तरस्तिरस्करणिका
विशेष । मुखदण्डो नाम पुरोभागवर्ती नौकायाः पुरोगमनपार्श्वगमनपश्चा-
दागमननिवर्तनमन्दगमनशीघ्रगमनस्तम्भनादिहेतुर्धर्मणशीलो नानासूत्रः
काष्ठनिर्मितो दण्डविशेषः ॥ अमात्यराज एष दृश्यते नातिदूरे नातिसमीपे
दुर्गः ॥ कथं देवसेना इवास्मान् दृष्ट्वा कैटभ इव दैत्यैर्दशास्यैः राक्षसैः सह
सज्जते विभण्डकहतक ॥ हन्त आगच्छन्निव दृश्यते ॥ कहं इति । कथं
स्निग्धो रक्षसां सिन्धुदुर्गाहितस्थितिः । मानुपस्य कृते भीतः करं ददामि
जह इव ॥८॥

[Page 51] कथं राक्षसा आगताः ॥ मूर्खं प्रेक्षणीयम् ॥ आर्य मा
भैवीः ॥ भवतु रक्षोघ्नमन्त्रं पठिष्यामि ॥ भो भो यावदेव प्रतिस्पर्धी न
प्रबलीभवति तावत् विरचिताम्नियन्त्रशतघ्नीढमरूढिण्डिममड्डुडुडुभि-
ढकाचर्चरीमल्लिमल्लरीमर्करड्डुडुकातालमदलमृदङ्गडङ्गडङ्गिनि.साणपट्ट -

निर्घोषं दर्पणविम्बा दर्शनीयास्तेषु आत्मप्रतिविम्बमजानन् जानन् प्रति-
राक्षसबलं कदाचित् पलायनपरो भवेत् ॥ तथा कर्तव्यम् ॥ अहो कथमु-
त्थित एकदेव प्रलयघनघटाघोरगर्जनाहम्बरगम्भीरः शब्दसंमर्दकोलाहलः ॥
साधु साधु अपूर्वं उपायो निर्मितः ॥ महाराजप्रसादः ॥ अहो राक्षसबल-
मेतन् । शब्दकोलाहलेन सामग्रीबहुलत्वं ज्ञायते । जयपराजयौ च निर्ण-
यायिपयौ । कदाचिदुर्विधिदुर्विनासपशात् सजात्येनास्माकं 'राक्षसानां
प्रतिराक्षसानां च यद्येकत्वं भवेत् तदा महाननर्थो भविष्यति । यावदेते
राक्षसा मम स्वाधीनास्तावदैतैः सह कापि गन्तव्यम् । भो भो वयस्या
आगच्छत । जा इत्यत्र दा इत्यत्र च 'यावदादिषु वस्य' इति वकारस्य
लोपः ॥ कथं न बोध्यत्र दृश्यते । अहो सफला जाता अमात्यराजयुक्तिः ॥
अहो देवं सहायं महाराजस्य मन्यामहे ।

[Page 52] यत्राक्षसबलावलिप्तः प्रबलो विभण्डकोऽपि पलायितः ।
भो जयवृत्तं निवेदयितुं महाराजसमीपं गन्तारो भवामः ॥ नन्वनुकूल-
पवननोदिताया द्रोण्या माहात्म्येन ऋटिति प्राप्ताः स्मः पारावारवेलाम् ।
खोल्लिदाप इत्यत्र 'नुदेखोल्लिः' इति खोल्लादेशः । हन्त नीरे समुद्रो निम्न-
तरस्तस्मात्सावधानं कोलद्भुद्रवरणिफनरुसाधनैरचतरामः ॥ भोः सर्वेऽपि
यूयं निजनिजगृहं यात्वा शिशुदारान् परयत । अहमेक एव महाराजपाद-
संनिधानं यामि । शिशुदारानित्यत्र शिशुश्च दारांश्चेत्यर्थः ॥ अहो विस्मय-
प्रदमिदं संविधानम् ॥ वयस्य अतिसाहसं कृतममात्येन ॥ ननु राज्यमेवास्य ॥
देव पुत्रस्य ॥ ननु राज्यमेवास्येति भणिते देव पुत्रस्येति एष मणति ।
सर्वथैषा सरस्वती सत्या भवतु । अमरक किं तत् ॥ भाः स्थविर स्पष्टं सर्व-
मपि कथय ॥ नन्वानन्दपरवश एष तस्मादेव गद्गदाक्षरं कथयति । गगार-
मित्यत्र 'गद्गदे रः' इति रेफादेशः ॥ देव पुत्रस्य जनन्या सह देवी
आगच्छति ॥ भोः स्थविर का नाम सा जननी ॥ पुत्रस्य ॥ वयस्य किं
पीडयसि गच्छतु जरठः ॥ तथा ॥

[Page 53] जयत्वार्यपुत्रः पुत्रमहोत्सवेन ॥ देवि सर्वमेतत् तवैव
प्रसादः ॥ मम प्रियवयस्यस्य पुत्रः संजातः ॥ उपविशतु महाराजः ॥ देव्यु-
पविश । अहमप्युपदिशामि । देवि कथमत्रभवती यहिः संघरति ॥
सिद्धविद्युत्तवल्लीभक्षणेन ॥ सिद्धविद्युत्तवल्लीभक्षणेन एषं शरीरदृढ-
त्वम् ॥ किं स सामान्यः ॥ अपि न एष योऽत्रमघत्याः पित्रा चरद-
वेगेनाह्मदेशादनन्तघतुर्दशीमभ्याह्वेऽत्र प्रेषितः ॥ अथ किम् ॥ भवति वधसे
पतेन शिशुना ॥ कथमामन्त्रणोचितायां देव्यां मामामन्त्रयसे । क वे

गतानि वर्षाणि ॥ वर्धता देवी पुत्रेण ॥ क्षण तावत्कौतुक करिष्यामि ।
 प्रथम यत्र त्व गतस्तत्रैव गच्छ । वर्धता भवान् पुत्रमहोत्सवेन ॥ ननु
 सर्वस्य देवी छत्र क पुनरहम् ॥ छत्र प्रधानमित्यर्थ ॥ किमाकाशात्पतित
 एष बाल ॥ अब्भालराजो देशीय । अहो मातृमुख एष तस्माद्बहुधन्यो
 भवेत् । तथा चोक्त ज्योतिश्चक्रार्णवे । 'धन्यो मातृमुख सुत' इति । बहु
 भूय । श्रीकण्ठस्तु बहुधरणो इत्यत्र बहुधान्य इति व्याकार्षीत् । तस्याय
 भाष । बहुषु धान्येषु सत्सु बहूनि धनानि तेषु सत्सु कोशसमृद्धि , तस्या
 सत्या राज्याभिवृद्धिरिति । रामभद्रेण तु बहुधरणो इत्यत्र धनशब्दस्य
 सेवादित्वेन द्वित्वमङ्गीकृत्य बहुधन इति व्याचक्रे ॥ आर्य सत्यमेव ॥
 महाराज इदानीम् अतपराधाहम् ॥

[Page 54] आर्यपुत्र आनन्दच द्र इति अस्य नामधेय कर्तव्यम् ।
 यतो युवयोर्भयोरपि नामैकदेशघटितम् ॥ को नाम लङ्घते देवीशासना
 क्षरम् ॥ आर्यपुत्र उत्सङ्गे स्थापय पुत्रकम् ॥ यद्देवी आज्ञापयति ॥ सद्य
 इति । सर्वज्ञोष्ठीमण्डलीनाथेदानीं भासि स्फीत सुनुना गेहिनीभ्याम् ।
 गङ्गागौरीपण्मुखैर्हर इव भूमिलक्ष्मीमन्मथैर्विधुरिव ॥६॥ विधुर्विष्णु ॥
 पुत्तो इति । पुत्रो जातस्तव तुष्यन्ति लोका रिक्त कोश सभृत लोकोद्गम् ।
 बालमेव प्रेक्षितुमेति लोको नव्य नव्य पत्तने भवति वृत्तम् ॥१०॥ आर्यपुत्र
 किं ने पुनरपि प्रिय करोमि ॥ अतोऽपि किमपर प्रियम् । पश्य , एष
 इति । एकच्छत्रपतित्व मम त्व रुपापि तुषा परम् एषा प्राणवधूरुतथाङ्ग-
 पतिना वधुत्व बद्धम् । सिन्धुस्थो विजितो विभश्डकरिपुर्वशावतस सुत
 किं याचे गृहाण नाम भुवने यद्देवि मे दुर्लभम् ॥ ११ ॥ तथाप्येतदस्तु ॥

[Page 55] सज्जा इति । सज्जा पञ्चपदु श्लोककरणे निन्दन्तु
 मा सत्कवि मिथ्यादोषगवेपणैकमतयो मा भवन्तु दुष्परिहता । ईर्ष्या-
 रोपकरान्तिके निजकृतिं वाचयतु मा सत्कवि मा वधन्तु नरस्तुति
 सुकवयो दुरुदर पोपयितुम् ॥१२॥ अपि च । अय गगा-गौरीहृन्मुहूर्दि
 हरो वा इति दृष्टान्ते पूर्वमुक्तेऽपि भङ्गय-तरेण पुनराह ॥ आर्युद इति ।
 आनन्दसु दरीगिरिभूचम्पकवल्लिनहृजाजुष । आनन्दधन्तरारज
 शिखण्डचन्द्रेखरश्चिर जयतु ॥ १३ ॥ गिरिभू पार्वती । जहुना गङ्गा ।
 शर-च पण्मुख । प्राकृतसंस्कृतसाधारणगण स एष श्लोक ॥

इति पदवाक्यप्रमाणसमहोपाध्यायभट्टनाथविरचिताया आनन्दसुन्दरी-
 नामसप्तदशोऽध्यायाया पतुर्थ यवनिःकान्तरम् ॥ संपूर्णमिद व्याख्यानम् ॥

NOTES

Page 1 : Note the initial doubling in *पदिहविदरं*, *पयय्या* and *पहासं*; many such instances are seen in this text; obviously the author has first the Sanskrit expression in mind, and then he puts it into Prakrit. *नामह* illustrates *काडं* and *काव*; in dramas *काडुं* and *दाव* are quite usual in prose, Hemacandra would find the latter as normal in *शौरसेनी*. In this context *यहद*, *बोराहदं* in verse 4 and *संपदि*, *विदिसु* in verse 21 below may also be noted. Verse 2 of Marathi *कोड-कौतुक*, Desi *कुडुं-कुतुकम्*. Verse 3 : Com. specifically reads *मूडंडो*.

Page 2 : The correction of *मुहं* into *हुंडं* shows the author's desire to use more Marathi (Mar.) or Marathi-like words *हकारिस्मं* cf. Mar. *हाकारणें*. Note *अयांदरं* = *अमन्तरम्*, *परंतु* = *परंतु*, *निरन्तर* = *पिरंदर* (p 5) (Hema iv. 261). *पोरत्र* cf. Mar. *पोर* or *पोरगा*. Against the specific grammatical tradition, more than once this text shows *वि* after *अनुस्वार*. *अहहं* = *अप किम्* which is treated as one word. Normally *तादय* = *तारिस*, so here *तादव* = *तारिस्व*. Note *पाठव* for *प्राहृत*.

Page 3 : Verse 5 : *सत्तट्टोच्चिडिविष्यद्* indicates his mastery over seven or eight languages and scripts. Verse 6 : Com. *रमुम्मिडो = रसोमिडो !* After *अहहं*, the Com. presumes an additional passage with a verse which may be tentatively reconstructed thus: *अवि षुमुमन्वयांस-समप किं वि (or वि) अयांथ । वायीसासयगारवे कथमई गंधमि हं सट्टमं, ईसाप य हु सत्य संकह मुहा घोरा गुणं गेपदह । थो किं दीपवमोदि (or 'वपदि) संकह मुहं पंडिपयन्नुत्तमदा, दापि सत्वय्यंजुरासितवधं हुमोदि विहं*

जह् ॥६७॥. With चक्खिज्जंत, घोडो and फुरफुरंत cf. Mar. चाखयें, घोडा and फुरफुरयें. Is there no दूर्वा grass in सिन्धुदेश, for, as the author puts, it seems something new to horses? विदूषक's remark presumes that to compose in Prakrit was something below dignity.

Page 4 : We come across plenty of change of स to द in these verses (see my observations on this point in my Intro to चंद्रलेहा, pp. 62 ff). Note होदे=भवते Verse 10 Com specifically presumes समा for सहा. Verse 11 Now and then the Com. proposes alternative readings

Page 5 शयमही looks like a doublet? Is दयडकुमारिका to be explained on the analogy of दयडदास? Note the use of Dative महसवाअ, करणिजाअ, घादयाअ etc. अदंतसस is abnormally Sanskritic. सिन्धुदुर्ग is a well-known fort on the Western Coast near Malvan (Dt. Ratnagiri); it was built by Shivaji and was often a scene of conflict between Marathas and Siddis. The author has in mind some historical episode from the Maratha period. The term सिद्ध stands obviously for सिद्दी, a term used for Africans or Abyssinians. cf सिद्दी-जोहार etc. in Mar. Compare कडि, पददं and वेदंत with Mar. काल, पदद and वेदयें.

Page 6 : Verse 14. One is reminded of धाजपदन्त मुञ्जान् etc शकु° VII 17. Com. reads गिरुत्तरंगं agreeing with P corrected. बहुदं=गिमन, लीन in देशो, but here मधुर according to the Com. Cf. popular Mar. चकोर. Cf. नाथ टेवून, म्हाकयें, पोड in Mar. with यामहेज्जं टेम्पुण, कळिअ and पोदए. Verse 15 : Should we read गहयो for गहयो? जहयेहि गहयो आत्मासो वरंगेहि (गहयो) सिंधू व भाइ ।. पंदइ for चंदइ ?

Page 7 : Verse 18 : Perhaps Com. सहरं for मवणे. धूर for धूम is Marathi. छद्द cf. Mar. छदयेँ. According to the Com. मण्दूरक perhaps says हे रायं सोल्यि होदे instead of जेदु महाराओ ।

Page 8 : राजा has perhaps an additional sentence, according to Com., like this, जं सज्येहि ज्जेव जुग्गसि. Com. has perhaps मो रायं instead of महाराओ in the speech of मण्दूरक. The source of the wit lies in the double meaning of वंग (family as well as bamboo) and चय (ruin as well as house). मुक cf. Mar. मुंकर्येँ. मोचिया cf. Mar. मोजा Kannada *mocci*, shoes. विदूपक creates laughter : it may be at his or other's cost.

Page 9 : It is a part of the sacred routine of a Brahmana that he should get up early in the morning and finish his holy rituals. विदूपक amusingly sets aside the routine, and thus an occasion for humour. Com. perhaps has only हुं for तदो तदो said by राजा. cf. Mar. लघुगङ्गा, passing urine. The king's speech has some more sentences according to Com. : the jocular adjective मुष्टिमेव, used by विदूपक, reminds the king of चानन्द-मुन्दरी whose waist was slender enough to be held in a fist. गुहं = प्रयितम्. वसदु cf. Mar. वसयेँ.

Page 10 : Here we have a गर्भनाटक which extends almost up to the end of this Act. Com. has perhaps वप्रोपुस्वं for अक्षया सह. Terms like महल, कन्याण etc. are used specifically for wedding, especially in the South. Verse 20 : कंचोसि, cf. काचोली in Mar. मोचिया is more akin to Kannada pronunciation. चोलो cf. Mar. *ghola* as in पापचोल. Note Com. on पहाण. Note अय्य for आयं, generally अज. It is the king who had given चानन्दमुन्दरी,

in her male dress, a name विह्वलक and hence विदूषक jocularly refers to him.

Page 11 · Verse 22 : Are we to read सुंदरसिरी भगोष ?
घेऊय cf. Mar. घेऊन.

Page 12 · The humour lies in the reference that विदूषक, though a Brahmana, is addicted to flesh; and still he parades that he kills an animal only after uttering मंत्रस चक्रये cf. Mar. चाख्ये, खाइयो cf. Mar. खाटीक, घडि घडि cf. घडोघड 'every moment' in Mar.

Page 13 · कदली is a kind of deer गोली or गौली stands for गोधिका, domestic lizard, पाज in Mar. The author is referring to some popular saying. मुखपदपुढ-माहिदेश, Voc., 'you who have the first claim to the title of a fool'. पोरअ as on p 2 above In discussing the gender of अच्छी, the Com. has the reading of T in view. कियती cf Mar कित्ती. Note एदारिख or एदारिख् for एतादख. Verse 23 : One is reminded of a सुसाधित verse 'अरसिकजनभाषणतो रसिकजनैः सह परं कलहः । जम्बुकुचालिङ्गनसो लिकुक्कुवापादताडनं धेवः ॥'. कुहजदं = कुहरतां.

Page 14 : Verse 24 : Better रथणसुसमा = रदनसुसमा; please omit [=कुसुमा] in the Com चकिर = चक्र is abnormal. थपराळे मुहुरास्तालयन्, cf पाट थोपटीत in Mar. दाई a maid servant' in Mar. मकडचेट्टं cf. माकडचेष्टा in Mar. ठेर cf. थेरदा in Mar.

Page 15 : गेहजामादुयो cf. घरजावई in Mar. बटकी, गुरूक, बडबडइ cf बटीक, गुरूक and बडयडर्ये in Mar. पचारेहि cf. पाचार्ये in Mar. उक्कानि reminds one of थक्ये in Mar. सोडइ cf. सोड्ये in Mar.

Page 16 : The reading might have been even घडिघडिधं for पडिघडिधं as above on p. 12. विघ्नंती=विघ्नान्तिः,

or अपि भ्रान्तिः as in the com. On p. 17 ह्यमो=ध्रमः. Verses 26-7 : पकरंत cf. Mar. पाकरणें. Com. notes some alternative readings. डोलेसुं cf डोले in Mar. T reads क्य भाए (for कदि) and is followed by Com. This doubling of the initial consonant प्पहावेण, प्पहाबो etc. even in prose is rather abnormal

Page 17 : विदूषक at times creates humour by unusual, if not obscene, references इमिषा संविहायेण etc. This is an indirect compliment by the poet, to himself. भवभूति also uses similar expressions 'ग्रहो सरसरमणी-शदा संविहायस्स' in his मालतीमाधव VI The author repeatedly uses देव्व = देव. Verse 28 : Com शरस्व for शराय and some other variants also. Very often the com. has the readings of T in view.

Page 18 सोंग is still current in मराठी which is a देशी language in the opinion of भट्टनाथ. Note the reading of T गमिरो होदि तुवं followed by Com Note मग्गएण for मग्गएह. The गर्भनाटक ends with विदूषक's speech.

[2]

Page 19 : T reads विदूषक's speech differently and it is followed by Com Note भञ्जालणं, कालणं in T. मैगो क्षम्यतः is a देशी word; has it anything to do with the Mar. word 'मैगला' meaning 'meek or submissive'? पेदाए cf. Mar. पेदा. As in T the Com has some additions in king's speech. That आनन्दसुन्दरी is surrounded by fifty ladies reminds us how कपूरमञ्जरी was guarded by an army of girls, posted in different directions. सुरसि cf. Mar. सुरणे. Verse 2 : Com. तन्वां for T तण्णई instead of कएणं. रदंती and छंवं cf. रदयें and छोवं in Mar. The text of

the commentary is more akin to that of T. सवत्तिभा cf. सवत in Marathi.

Page 21 : Note the additions in विदूषक's speech in T and Com. The sentence 'वअस्स, कंहं...अदि बाह्णिसञ्जो !', put in the mouth of प्रतिहारी, should be really speaking read as a part of the king's speech which follows (स्वगतम्) अहो विसेसणपरंपरा । Moreover the king is to utter it loudly, प्रकाशम्, which word, therefore, should be substituted for प्रतिहारी. It is a quite unlikely that प्रतिहारी should address विदूषक, as वअस्स, and further express anxiety how the time should be passed. Obviously प्र. stands for प्रकाशम् and not for प्रतिहारी. The original reading घणस्साम is corrected, as पारिजात्त in P. Does this mean that the poet घनरयाम (the author of the present सट्टक) himself was one of the characters of the main drama ? The Com also omits those two speeches put in round brackets by P. Note विदूषक's consent by होइ होइ which expression seems to be the forerunner of Mar. होय होय. Verse 8 : संसदि is an instance how the Sanskrit form is being retained.

Page 22 : Read तत्तभवं for तत्त्वभवं, or split the latter तत्त्व भवं, if it is to be read as तत्त्व. This verse can be converted into Sanskrit without violating metre. Note the forms पण्णदर, विद्दादि, अदिरेञ्जो, अलंकिदि, पंडिदारणं in which त is changed to द. पोत्थञ्चं cf. Mar. पोथी. बहिरहो cf. Mar. बहिरट.

Page 23 : In the long prose passage that follows, the poet seems to be greatly influenced by similar descriptions found in the works of बाण, क्षितिपुत्र

and particularly of सुवन्धु who is wellknown for his छेप. सिरिस=सौर्ष, rather abnormal. The Com. shows some differences in the text, often agreeing with those of T. वस्सोअसारा=वस्वीकसारा=अलका. तोविंदा, better render once by गोपेन्द्राः. हरिवद्वयकक्यिदं=हरिवर्तनेकस्थितिः; below on page 25, गदककसहायो=गदैकसहायः; the Sandhi in both the cases deserves attention. Note also एदक=एकैक on page 27, and गअककअ=गतैकक on page 37. अदर cf. अररा in Mar.

Page 24 : य दखवति शिअतोडं cf. सौड दाखवीत नाहीत in Mar. स्वणं=सोण, compare सोज in Mar. Note खचिद=अचित, because खइद might give some other meaning. बुदण cf. Mar. बुदणें. Note देदुण, rather an abnormal form. पिऊण cf. पिऊन in Mar. The Com. has in view most of the readings of T on this page. कंजिअ, सिदकिअ cf. काजी and सिदकी in Mar.

Page 25 : उम्मट=उम्मत्, compare उमंटे in Mar. Rather बलिदंसणो. The simile तिकखमऊहो विअ लोअवंधवो is not very happy : लीक्यमयूसख is not the cause of sun's popularity. Note पलहाद=महाद. बुदयावोडो is a mock-horse. The Com. has some additional expression in the Prakrit text in which the word दोग्घट must have occurred. Note सूर्यः=सुय्यो which is optionally allowed in शौरसेनी. T however has सुजो.

Page 26 : The commas in the four lines (from एसो उय etc.) should be put as in the Sanskrit com. T has some different readings followed in the com. Better रहसस for हसस.

Page 27 : कोअ here has perhaps nothing to do with कौत्तयमं, but refers to family (कुअ) traditions. Better read इरो परं as in T. Verse 7 : Obviously the

Com follows T तय+म्+असण, म् is a Sandhi-consonant Does the Com take वक=वक्त्रम् ?

Page 28 स्मर=सुमर द्रोण is a kind of tree bearing white flowers Note मोदुश्च=मोदक (also on page 31) काहली, a kind of trumpet or quiver ?

Page 29 . ख्व = नृप, rather abnormal खर्जूरीशुक seems to be a kind of parrot habitually perching on खर्जूरी trees The gender of भाव presents some misgiving, so better read धरादार धर भाव महत्तर । Verse 15 T and Com begin this verse differently खीजह cf Mar निजयें पजर = पिजर, Mar पिजरा दकल and खेल cf Mar दकलयें and खेलयें सिहिय, here सिहय, stands for स्तन, and it is a देशी word तदपदप्रति cf तदपदयें in Mar विचुय cf Mar विचू

[3]

Page 31 कदिल, generally कदिल meaning कटीवद्य,

Page 32 The speech of राजा needs a little emendation प्पिश्च for पिश्च, then we have first two lines of वसन्ततिलका thus तुजम् प्पिश्च सिह य पिश्चो सि तुम य मज्ज, मस्सि मयो तुह खु सीय वरं चुसेहि । followed by इत्थ भण्णिद देवीए The two concluding lines are uttered by राजा below, thus making verse No 4 complete चुसेहि cf चुसयें in Mar

Page 33 Verse 6 Are we to read मखहरतमा यं ? Note that the speeches of विदूषक and राजा, following verse 7, are not found originally in P possibly because they contain a bit vulgar reference

Page 34 . After मुत्ता विम्भ the Com has something more दुरोक्षी a देशी word meaning a row of trees, here 'row, series .

Page 35 : Verse 9 : बोदइ, सोदइ cf. Mar. बोदयें, सोदयें. रिन्दोली or रिन्दोली a row (in देरों, a row or cluster of stars).

Page 36 : Verse 10 : The presence of rainbow near the moon is unscientific. Verse 11 : This retains its metre even when rendered into Sanskrit.

Page 38 : विदूषक's use of मद्यवदो is obviously obscene.

Page 39 : तलवेंड for तलवेंड. Both गयइ and गेयइ are used by our author. डुक्करी cf. हुक्कर in Mar.

Page 40 : The author treats लवङ्गतर, रोहणतर etc. as one word; that alone explains the change of त to द. Some of the objects or exhibits in the park are not quite clear.

Page 41 : Note the Dat. sing बुदूहलाय. दावेहि (in the foot Note 3), cf. दावयें in Mar. to show. सिमुवा cf. सिसवा in Mar. तथा एव = तद् एव.

Page 42 : सारियो for सारयो a channel. जंदन cf. in Mar. सुहाय Dat. sing. : such usages are inherited from similar expressions in Sanskrit found in plays. संदुस्सइ=संतुष्यति. टक्कइ cf. टक्कयें in Mar.

Page 43 : शैव्यप्रतिमायन्त्रम् is a silver plate with mystical diagram and letters, used as an amulet. Read संम-एट-एयउइ for metre. Rather सन्नरी-सध्नोमं. उरुंदिम cf. भोजांइयें in Mar.

Page 44 : In the opinion of बनरयाम, a सटक must contain गर्भनाटक, and a good poet must have written a सटक. अनिरवापोविक्कयो-one who ever sells his speech. विदूषक combines both humour and logic. It is obvious from the alternative sentence in the mouth

of विदूषक how the author himself hesitates to use an obscene reference Note the sandhi तेण एव=तेण स्व, यवेत्ति=य वा इत्ति. T has an additional passage with a verse, and it is commented upon by भट्टनाथ

Page 47 : Here begins the second गर्भनाटक representing the defeat of बिहडग्र Here again an additional passage is presumed by the commentary

Page 49 : The long additional passage is commented upon by भट्टनाथ Read सडाजदिलंसभीसण कण्ण्य cf कापूज in Mar Note सदो=स्वत Read समुहपाणी Put a दयड after सचरति. Read एवकद स्व घणघडा etc and further सहस ध्व जतीओ. Read पाडिय for पाडिव

Page 50 : समुहाचकक is obviously the 'Mariners' Compass' and दूरदिष्टिणलिञ्ज the Telescope note their explanations by the Com टककलणिञ्जा cf टकलणें in Mar पवणपट्टिआ the sail and योआमुहदडो the helm पेविञ्ज is corrected by पाहुण, a Marathi word

Page 51 : घनश्याम is describing विभाण्डक as राक्षस This should help us to correctly understand who रावण was Better put a दयड after दसणिञ्जा Note again the सधि, एवद स्व

Page 52 हुडुग cf हुडुग, a boy, in Kannada. चाइल cf धाईल in Mar

Page 53 : कहिं गदाइ घरिसाइ reminds one of a similar expression in Mar किं अम्भालादो etc मग काय आम्भालातून पदला हा सुजगा ?

Page 54 : The verse no 12 has some personal touch of घनश्याम

पञ्जसूई

अशुच्यहा मे विदुलपिदुला	२-१३	गदे सप्रोवतं मह	३-१
अशुच्यदेदि रजेदि	२-१५	चंचूलसंतकलममिम	३-१८
अशुच्यपति धिमकोहं	३-५	चपेअप्यदिकिदि	२-३
अशुच्यपु विदुयो	१-१३	अय अय अययाइ	३-८
अशुच्योष्यं मित्रिदाय	३-३३	अम्मयो पदुदि	१-२६
अशुच्यं कोयुहम्मि	१-१	अन्नणिहिरसयापु	१-१३
अशुच्यि शोससिदुं	२-१	अस्तवातो सामरे	४-७
अशुच्यारिसो चिदुइ	४-४	अं यादीअलगंदिअ	१-२
अशुच्यं अययनिभंरः	४-३	आइ हेरविभोइणी	१-१५
अशुच्यो अदिमुदो विदो	१-१०	अेतं पंचसरस्म	३-२०
अशुच्यो अयोप्यं	१-१२	ओ जाणादि य कि	२-४
अशुच्यो अयं पययइर	२-६	यराय थारीय अ	१-२८
अशुच्यं विरलाइ	४-२*	य अगाइ ठरी	४-६
अशुच्यं विदुविअईल	१-२७	याआ थाहा संदणा	२-७
अशुच्यस्म सविदे	३-१०	याआमयोप्यत्तय	३-१२
अशुच्यंदसुंदरी गिरिम्	४-१३	याही गाहयरा मुआ	४-२
ईसो अस्त सु	१-५	यहादो खोमनअंकिधं	३-३३
अशुच्यदिअइ सुंदरीदि	१-१८	तत्तारिअरई	२-५
अशुच्यं उदारम्मूकंपं	१-२१	तरंगतरला ठरी	४-५
अशुच्यो अंति अंतापु	३-१४	तवाअलिदकंधरं	२-१८
अशुच्युत्तरइत्तयं	४-११	तुपु सयादो मि	३-१५
अशुच्यो अंदाअपुय	३-१७	तुगळ पिअ मि य	३-४
अशुच्यं अमोधिकुलो	१-३	थे सव्ये उप	१-८
अशुच्यं सिचिदो रत्तयां	४-८	दंतो सोरम्मं	३-१६
अशुच्यो दिदगंदिआ	१-२०	दंताओ य सहदि	२-१०
अशुच्यं पुष्यं मं	३-६	दिदोय पेमयेमुं	३-३
अशुच्यं दिचेसे पडिपी	३-१३	दुरेव्युमिअविदेय	३-३३

of विदूषक how the author himself hesitates to use an obscene reference Note the sandhi तेण एव=तेण एव, श्वेत्ति=ए वा इति T has an additional passage with a verse, and it is commented upon by भट्टनाथ

Page 47 Here begins the second गर्भनाटक representing the defeat of विहङ्ग Here again an additional passage is presumed by the commentary

Page 49 The long additional passage is commented upon by भट्टनाथ Read सडाजडिलंसभीसण कण्णुण cf कापूत in Mar Note सदो=स्वत Read समुहपाणी Put a दण्ड after सचरति Read एककद एव घणघडा etc and further सहस एव जतीथो. Read पाडिय for पाडिव

Page 50 समुहाचक्र is obviously the 'Mariners' Compass' and दूरदिट्टिणलिअ the Telescope note their explanations by the Com ढककलणिअ cf ढकलणें in Mar पंक्कणपट्टिअ the sail and शोआमुहदडो the helm पेक्किलअ is corrected by पाडूण, a Marathi word

Page 51 : घनश्याम is describing विभाण्डक as राक्षस This should help us to correctly understand who रावण was Better put a दण्ड after दसणिअ Note again the सधि, एषद एव

Page 52 हुडुग cf हुडुग, a boy, in Kannada थाइल cf थाईल in Mar

Page 53 . कहि गदाइ वरिसाइ reminds one of a similar expression in Mar कि अम्भालादो etc मग काय आभालातून पदला हा मुलगा ?

Page 54 : The verse no 12 has some personal touch of घनश्याम

पञ्जसूई

अप्सुपदा मे पिडुलपिडुला	२-१३	गदे सभोवंतं मह	३-१
अषडादेदि रजेहि	२-१५	चंचूलसंतकनमगिम	३-१८
अत्रंपंति धिघळोहं	३-५	अपेअप्पडिकिदि	२-३
अयणापु पिदुणो	१-१६	अय अय अयणाह	३-८
अययोण्यं मिलिदाय	३-१३	अम्मणो पडुदि	१-२६
अत्तायं कोलुहम्मि	१-१	अन्नणिहिरसणापु	१-१३
अथि योससिदुं	२-१	अस्तावासो साभरे	४-७
अग्हारिसो चिदुह	४-४	अं याहीअलगंठिअ	१-२
अयं प्रणयनिर्भरः	४-१	आह ढेरविभोइया	१-१५
अहो अहिमुहो विही	१-१०	जेस पंचसरस्म	३-२०
अहो मणोएयं	१-१२	जो जायादि य कि	२-४
अहो सधं पणयदर	२-६	यराय यारीण अ	१-२८
अंगाहं विरलाह	४-२*	य अगइ तरी	४-६
अंगेसुं पिडुविअईल	१-२७	याआ वाहा संदणा	२-७
आणणस्म सविहे	३-१०	याअम्मणोएयत्तय	३-१२
अपांदमुदरी गिरिमू	४-१३	याही गाहपरा मुआ	४-२
ईसो अस्त सु	१-५	यडादो खोममलकिअं	३-२२
अग्वाडिअह सुंदरीहि	१-१८	तत्तारिखरुई	२-५
उदारम्मूकंपं	१-२१	तरंगतरला तरी	४-५
ऊरुणो भति अंतापु	३-१४	तवाअलिदकंधरं	२-१८
एकअत्तपइत्तयं	४-११	तुप सणाहो मिह	३-१५
एसो अंदमएय	३-१७	तुम्म पिअ मिह य	३-४
अळराम्भोधिकउोल	१-३	ते सव्ये उय	१-८
अहं सिण्णिदो रक्खायं	४-८	ददंतो सोरम्म	३-१६
अंधोली दिअगडिआ	१-२०	दंताओ य सइदि	२-१०
अयंता पुण्यं मं	३-६	दिदोय वेमणेसुं	३-६
अपु दिणेसे अजिदी	३-१३	दुरेअडुअिअसिदेय	३-२३

भारालबाहविसरोह	२-२	लीलासगरखियण	१-११
पहुड्ढमासाकव्व	१-६	लुढतमसलावली	१-११
पयामो देव्वस्स	१-२५	लुलतकुथमालिअ	१-१
परिहरिअ जवेण	२-१७	वक्खेय ढक्कलतीओ	१-११
पचेसुप्पहुणो तिलोअ	१-३	वत्त से समुउर	१-८
पाआण जह सोणिमा	१-२२	विलसइ लोअणजुअल	१-११
पुणो मह पुरोगदे	३-२	सज्जा पचसदुस्सुलोअ	४-११
पुत्तो जादो तुअम्भ	४-१०	सव्वक्खोयीमडली	४-६
फार यदइ चक्कवाअ	१-१७	ससिअरपम्भरत	१-१६
वधूअदुमसुभ	२-११	सक्काणट्टपउट्ट	३-२१
वाल ताडिदुमच्चुदार	२-३	सामीरिआमिअ	१-१३
भमिदालसारुण	३-३	सारइ मृदुलाङ्गका	१-७
मुह चदाअर	१-२४	सुदिं भजइ लोअण	१-२३
रमणीविरहे रुढे	२-१४	सुहड्ढारीद	४-६
लामज्जअव्वजण	३-७	सोवाणप्पडित्तुलिद	२-१३

E R R A T A

Due to the distance between the Editor and the Press, the machine proofs could not be seen by the Editor who regrets very much, therefore, that some dots, hyphens etc. are not clearly printed in some places.

Page	Line	Read
१	१७	लुलंतकुअ
२	१६	सकीतुको
४	५	कइणो जे पञ्चभासा
४	२६	मुह-देवआ
५	४	संबुत्ता ^२
५	२६	पिहुलाहिहम्मंत
६	१८	जाह डेर
६	२५	विदु-लुलिओ
६	२५	गंधावलि
७	१६	अप्यमंदवो
८	१४	मिलिदा ।
९	१०	सरोपमुपवीतं
11	15-17	Remove I after णाहरे and सोरही
१३	७	मुक्खपदपुढमाहिदेअ
१३	२३	मुदि
१४	१३	कंघुईणं
१५	६	सठयं
१५	१६	मंतिदि
१६	१६	परंदु
१७	१८	कच्चुकिनी

२१	२०	*गांठंतरदं
२१	२१	महाणणे वसइ
२३	१८	धंधुलेदेव
२४	११	पदाइभा दइ
२५	३	विसयद्वय
२६	५	Commas as in com.
२६	११	शिन्मावयतो
२६	१७	गुणनेस
२७	६	कवधधेण
२७	१२	जेव्य,
३०	१३	तवावलिद
३०	१४	हिमवुरसधिद्विअ
३१	१२	सरदस
३७	८	दाणवारि
३७	२२	रोमावली-
३६	७	एहिह
४२	२	एफरिस एारिएल
४२	१२	जाइ सदिदो
४२	१५	एइस-नाम
४३	३	पडिमाजत
४३	४	वहू कप्पूर
४३	१५	कहिदाअ यो
४३	१६	एहाणटिक्किद
४३	२४	गच्छम्ह
४५	२६	ए वेत्ति
४७	१६	अमधराअ,
४८	५	मरु लवण
५६	८	प्रबन्धे स्तौति
६१	२२	तथा चोक्तम्
६६	१६	पेशलैस्तूले

BY Dr. A. N. UPADHYE

1 *Pamcasuttam* of an Unknown Ancient Writer: Prākṛit Text edited with Introduction, Translation, Notes with copious Extracts from Haribhadra's Commentary, and a Glossary. Second Ed., Revised and Enlarged, Crown pp. 96, Kolhapur 1934.

2. *Pravacanasāra* of Kundakunda. An authoritative work on Jaina ontology, epistemology etc.: Prākṛit text, the Sanskrit commentaries of Amṛtacandra and Jayasena, Hīndī exposition by Pānde Hemarāja: Edited with an English Translation and a critical elaborate Introduction etc. New Edition, Published in the Rāyachandra Jaina Śāstramālā vol. 9, Royal 8vo pp 16+132+376+64, Bombay 1935

3 *Paramātma prakāśa* of Yogindudeva. An Apabhramśa work on Jaina Mysticism: Apabhramśa text with Various Readings, Sanskrit Tikā of Brahmadeva and Hīndī exposition of Daulatārāma, also the critical Text of *Yogasāra* with Hīndī paraphrase. Edited with a critical Introduction in English. New Ed., Published in the Rāyachandra Jaina Śāstramālā vol 10, Royal 8vo pp 12+124+396, Bombay 1937.

4 *Varāṅgacarita* of Jātāsumhanandi. A Sanskrit Purānic kāvya of a D 7th century: Edited for the first time from two palm-leaf Ms with Various Readings, a critical Introduction, Notes, etc., Published in the Mānikachandra D Jaina Granthamālā No. 40, Crown pp 16+88+396, Bombay 1938

5 *Kamsavo* of Rāma Pānivāda. A Prākṛit Poem in Classical Style: Text and Chāyā critically edited for the first time with Various Readings, Introduction, Translation, Notes, etc. Published by Hīndī Grantha Ratnākara Kāryālaya, Hirabag, Bombay 4, 1940, Crown pp 50+214.

6 *Usāniruddham*: A Prākṛit Kāvya (attributed to Rāma Pānivāda) Text with Critical Introduction, Variant Readings and Select Glossary, Published in the Journal of the University of Bombay, Vol. X, part 2, September 1941, Royal 8vo pp. 156-194

7. *Tiloyapannatti* of Jadivasaha. An Ancient Prākṛit Text dealing with Jaina Cosmography, Dogmatics etc. Authentically edited for the first time (in collaboration with Prof. Hiralal Jain) with Various Readings etc. Part I, Published by Jaina Saṁskṛti Samrakṣaka Samgha, Sholapur 1943, Double Crown pp 8+38+532

8. *Byhat Kathākośa* of Hariṣena. A Thesaurus of 157 Tales in Sanskrit, connected with the Bhagavati Ārādhana of Śivārya: The Sanskrit Text authentically edited for the first time, with Various Readings, with a Critical Introduction (covering 122 pages), Notes, Index of Proper Names etc.

Published in the Singhi Jain Series, No. 17, Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay 1943 Super Royal pp 8+20+123+406.

9 *The Dhurtakhyāna A Critical Study* This is a critical essay on the Dhūrtakhyāna (of Haishhadra) which is a unique satire in Indian literature Included in Āharya Jinavijaya's edition, Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay 1944, Super Royal pp 154

10 *Candralekhā of Rādradāsa A Drama in Prākṛit* The Prākṛit Text and Sāṅkīcīcayā authentically edited with a critical Introduction, Notes etc It is an important Sattaka resembling Karpūramāñjarī in various respects The Introduction presents a study of Sattaka in the background of Indian theory of drama and also a critical survey of some half a dozen Sattakas, most of them brought to light for the first time Printed in graceful types at the Nirnayāsagara Press, Bombay Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay 1945, Royal 8vo pp 8+66+96

11 *Lilāvati of Kutuhala (c 800 A D) Prakrit Text and an anonymous Sanskrit commentary, critically edited with Introduction, Glossary, Notes etc* It is a stylistic romantic Kavya dealing with the love story of King Saavahana and Lilāvati a princess from Ceylon Published in the Singhi Jain Series Royal Octavo pp 28+88+384, Bombay 1949

12 *Tiloyapānnatti of Jadivasaha* As above No 7, Part II, with Indices etc Introduction Double Crown, pp 116540, Sholapur 1951

13 *Ānandasundarī of Ghanaśyāma A Drama in Prākṛit*, The Prākṛit Text and the Sanskrit comm of Bhaṭṭanātha, Authentically Edited for the first time, with Critical Introduction, Notes etc Demy pp 102 Published by Moulal Banarasi Dass, Banaras 1955

14 *Kattigeyanubhekkha of Kumāra* with the Sanskrit Commentary of Śubhacandra An important work dealing with Jainism in its different aspects (In Press)

15 *Kuvalāyamāla of Uddyotana A Didactic Campū in Prakrit* One of the early Prākṛit Romances written in fluent style and containing important linguistic material (In Press)